

ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ, ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΣΕ ΨΗΦΙΑΚΟ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ»

Διπλωματική Εργασία

«Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΒΛΑΧΙΚΟΥ ΧΩΡΙΟΥ
ΚΛΕΙΣΟΥΡΑΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ»

της

ΝΙΚΟΛΕΤΑΣ ΣΙΩΚΗ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια

Δρα Βαλεντίνη Καμπατζά

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του μεταπτυχιακού διπλώματος ειδίκευσης
στη διαχείριση πληροφοριών σε ψηφιακό περιβάλλον

Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2020

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία καλύπτεται στο σύνολό της νομικά από δημόσια άδεια πνευματικών δικαιωμάτων CreativeCommons:

Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή

Μπορείτε να:

- Μοιραστείτε: αντιγράψετε και αναδιανέμετε το παρόν υλικό με κάθε μέσο και τρόπο
- Προσαρμόστε: αναμείξτε, τροποποιήστε και δημιουργήστε πάνω στο παρόν υλικό

Υπό τους ακόλουθους όρους:

- Αναφορά Δημιουργού: Θα πρέπει να καταχωρίσετε αναφορά στο δημιουργό, με σύνδεσμο της άδειας, και με αναφορά αν έχουν γίνει αλλαγές. Μπορείτε να το κάνετε αυτό με οποιονδήποτε εύλογο τρόπο, αλλά όχι με τρόπο που να υπονοεί ότι ο δημιουργός αποδέχεται το έργο σας ή τη χρήση που εσείς κάνετε.
- Μη Εμπορική Χρήση: Δε μπορείτε να χρησιμοποιήσετε το υλικό για εμπορικούς σκοπούς.
- Παρόμοια Διανομή: Αν αναμείξετε, τροποποιήσετε, ή δημιουργήσετε πάνω στο παρόν υλικό, πρέπει να διανείμετε τις δικές σας συνεισφορές υπό την ίδια άδεια CreativeCommons όπως και το πρωτότυπο.

Αναλυτικές πληροφορίες νομικού κώδικα στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/legalcode>

Υπεύθυνη Δήλωση

Με ατομική μου ευθύνη και γνωρίζοντας τις κυρώσεις που προβλέπονται από τον Κανονισμό Σπουδών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος στη Διαχείριση Πληροφοριών σε ψηφιακό Περιβάλλον του Διεθνούς Πανεπιστημίου Ελλάδος, δηλώνω υπεύθυνα ότι:

- Η παρούσα Διπλωματική Εργασία αποτελεί έργο αποκλειστικά δικής μου δημιουργίας, έρευνας, μελέτης και συγγραφής.
- Για τη συγγραφή της Διπλωματικής μου Εργασίας δεν χρησιμοποίησα ολόκληρο ή μέρος έργου άλλου δημιουργού ή τις ιδέες και αντιλήψεις άλλου δημιουργού χωρίς να γίνεται σαφής αναφορά στην πηγή προέλευσης (βιβλίο, άρθρο από επιστημονικό περιοδικό, ιστοσελίδα κλπ.).

Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος, 2020

Η Δηλούσα: Νικολέτα Σιώκη

|

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της ανάδειξης και προστασίας της Υλικής και Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ιστορικού και μαρτυρικού βλάχικου χωριού Κλεισούρας του Νομού Καστοριάς και διεξήχθη με σκοπό την προβολή, διάδοση και διαφύλαξη της πολιτιστικής ταυτότητάς του. Η συνεχής εξέλιξη της κοινωνίας και η ραγδαία επιρροή των νέων τεχνολογιών στην καθημερινότητα των πολιτών, τείνουν να αλλοιώσουν την λαϊκή παράδοση και τα πολιτιστικά στοιχεία που διαφύλαξαν οι πρόγονοι μας ως παρακαταθήκη, καθώς χαρακτηρίζουν και αναδεικνύουν την εκάστοτε τοπική κοινωνία διασχίζοντας μια πορεία εκατοντάδων χρόνων μέχρι και σήμερα. Η υλοποίηση της παρούσας έρευνας, πραγματοποιήθηκε με αφορμή την επιτακτική ανάγκη προστασίας, διαφύλαξης, ανάδειξης και διάδοσης της πολιτισμικής ταυτότητας της τοπικής κοινωνίας της Κλεισούρας Καστοριάς στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας.

Λέξεις – Κλειδιά: Άυλη / Υλική Πολιτιστική Κληρονομιά, Λαϊκός Πολιτισμός, Κλεισούρα, Νομός Καστοριάς, Δυτική Μακεδονία, Ελλάδα.

Abstract

The present study was carried out in the context of the promotion and protection of the intangible cultural heritage of the historic and witness village of Klisoura in Kastoria with the aim of promoting, disseminating and preserving the cultural identity. The constant evolution of society and the rapid influence of new technologies on the lives of citizens, tend to alter the folk tradition and cultural elements which preserved by the ancestors, while characterizing and highlighting the local societies by crossing hundreds of years to the present. This research was carried out on the basis of the urgent need to protect, preserve, promote and disseminate the cultural identity of the local community of Klisoura Kastorias in the area of the West Macedonia of Greece.

Keywords: Intangible / Material Cultural Heritage, Folk Culture, Klisoura, Kasroria, West Macedonia, Greece

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή.....	1
Σκοπός της έρευνας.....	1
Μεθοδολογία της έρευνας.....	2
Κεφάλαιο Πρώτο: Πολιτιστική Κληρονομιά:.....	4
1.1 Ορισμοί – Διανοητική Γενεαλογία – Σύμβαση UNESCO 2003.....	4
1.2 Διεθνείς Οργανισμοί στον Τομέα Της Πολιτιστικής Κληρονομιάς.....	15
1.2.1 United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - (UNESCO) ...	18
1.2.2 International Council on Monuments and Sites - (ICOMOS)	22
1.3. Πολιτιστική Κληρονομιά και Τουρισμός.....	25
1.4 Κοινωνικός Και Οικονομικός Αντίκτυπος Της Πολιτιστικής Κληρονομιάς Σε Τοπικό Και Περιφερειακό Επίπεδο	30
Κεφάλαιο Δεύτερο: Κλεισούρα Καστοριάς.....	39
2.1 Οικισμός και Περιβάλλον	39
2.2 Ιστορική Αναδρομή.....	40
2.3 Το Εμπόριο, η Ακμή και η Οικονομική Άνθιση	44
2.4 Πνευματική Πολιτιστική Κληρονομιά.....	47
2.4.1 Επιφανείς Λόγιοι, Συγγραφείς και Επιστήμονες της Κλεισούρας.....	47
2.4.2 Δημιουργία Πολιτιστικών και Κοινωφελών Έργων	50
2.5 Θρησκευτική Πολιτιστική Κληρονομιά.....	51
2.5.1 Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου.....	52
2.5.2 Ιερός Ναός Αγίου Δημητρίου	53
2.5.3 Ιερός Ναός Αγίου Αντωνίου	54
2.5.4 Ιερός Ναός Αγίου Αθανασίου.....	55
2.5.5 Ιερός Ναός Αγίου Μάρκου	55
2.5.6 Ιερός Ναός Προφήτη Ηλία	55
2.5.7 Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου	56
2.5.8 Εξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής και του Αγίου Νεκταρίου	56
2.5.9 Εξωκκλήσι Αγίων Αναργύρων	56
2.5.10 Εξωκκλήσι Αγίας Τριάδος.....	56

2.5.11 Παρεκκλήσι του Ιωάννου Προδρόμου	57
2.5.12 Ιερά Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου.....	58
2.5.13 Παρεκκλήσι της Αγίας Σοφίας.....	59
2.5.14 Κειμηλιαρχείο Κλεισούρας.....	59
Κεφάλαιο Τρίτο: Λαογραφία – Παράδοση	61
3.1 Ήθη και Έθιμα Κοινωνικών Εκδηλώσεων και Τελετών	61
3.1.1 Περί Αρραβώνων	62
3.1.2 Περί Γάμων.....	67
3.1.4 Περί Βαπτίσεων	70
3.1.5 Περί Κηδειών.....	70
3.2 Εθνικοί Εορτασμοί και Εκδηλώσεις.....	71
3.2.1 Τα Αραγκουτσάρια	71
3.2.2 Αποκριά	74
3.2.3 Κλήδονας ή Γκαλιάτα.....	75
3.2.4 Ο Τρανός Χορός και ο Βαλμάς.....	77
3.4 Γλώσσα.....	85
3.5 Ποιήματα και Τραγούδια	87
Κεφάλαιο Τέταρτο: Συμπεράσματα – Προτάσεις.....	92
4.1 Συμπεράσματα.....	92
4.2 Προτάσεις.....	93
Βιβλιογραφία.....	95
Α. Ελληνική.....	95
Β. Ξενόγλωσση	100
Γ. Ηλεκτρονικές Πηγές	102
Παράρτημα Φωτογραφιών.....	106

Πίνακας Συντομογραφιών και Ακρωνυμίων

CHCFE	Cultural Heritage Counts for Europe
CAME	Conference of Allied Ministers of Education
ICCROM	International Center for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property
ICOM	International Council of Museums
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
ROI	Return On Investment
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UIA	International Union of Architects
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
MME	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας, η οποία εκπονήθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος «Διαχείριση Πληροφοριών σε Ψηφιακό Περιβάλλον», θα ήθελα να εκφράσω τις θερμότερες ευχαριστίες μου σε όσους συνέβαλαν στην εκπόνηση της και ιδιαίτερα:

Στην επιβλέπουσα, Δρα Βαλεντίνη Καμπατζά για την υποστήριξη, την εμπιστοσύνη, την καθοδήγηση, τις χρήσιμες υποδείξεις και για την συνεργασία καθ' όλη τη διάρκεια της εργασίας.

Η διπλωματική μου εργασία είναι αφιερωμένη στη μνήμη του πολυαγαπημένου μου πατέρα Δημητρίου Νικ. Σιώκη καθώς υπήρξε ο παρακινητής για την συμμετοχή μου σε αυτό το ταξίδι γνώσης και στην μητέρα μου Ζωή Σιώκη η οποία παρά τις αντίξοες συνθήκες δεν έπαψε στιγμή να με στηρίζει και να με ενθαρρύνει.

Επίσης ένα μεγάλο ευχαριστώ από καρδιάς στις αδερφές μου Έλενα και Ασπασία Σιώκη, για τις παραγωγικές συμβουλές και τη σημαντική βοήθειά τους, για την ανταλλαγή απόψεων, για το ενδιαφέρον, την συμπαράσταση και την υπομονή τους από την αρχή έως το τέλος της εργασίας αυτής και των σπουδών μου.

Εισαγωγή

Στη σύγχρονη εποχή έχει γίνει πια συνειδητή η ανάγκη για προστασία, διάσωση, διάδοση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της εκάστοτε τοπικής κοινωνίας. Η ανεξίτηλη αξία του πολιτιστικού μας παρελθόντος αποτελεί τον θεμέλιο λίθο στον οποίο βασίζεται και πορεύεται ο σύγχρονος άνθρωπος, ενώ η πολιτιστική παρακαταθήκη που κληρονομήσαμε από τους προγόνους μας καθορίζει την πολιτισμική ταυτότητα και το επίπεδο της εξέλιξης του κάθε τόπου.

Ο πολιτισμός διαφοροποιεί, διαχωρίζει και χαρακτηρίζει τους λαούς και τις κοινωνίες των ανθρώπων, και με διαφορετικά κάθε φορά στοιχεία και δεδομένα πνευματικά, υλικά, κοινωνικά, πολιτικά, ιστορικά και γεωγραφικά, αποτελεί μια ευρεία και συνάμα πολύπλευρη έννοια.

Η ανεξάντλητη πληθώρα των υλικών και άυλων πολιτιστικών αγαθών χαρακτηρίζει και σηματοδοτεί την κουλτούρα, την ταυτότητα και τον πολιτισμό του κάθε τόπου, δημιουργώντας την επιτακτική ανάγκη για διάσωση και ανάδειξή τους, με σκοπό να μεταδοθούν στις επερχόμενες γενιές όσο το δυνατόν αναλλοίωτα.

Η αναγνώριση και αποδοχή αυτού του πολιτιστικού πλούτου, μας δεσμεύει να συνδέσουμε το παλιό με το καινούριο εκφράζοντας υπερηφάνεια και σεβασμό στο παρελθόν. Διότι εάν δεν επιθυμούμε ή δεν καταφέρνουμε να αποδεχτούμε και να μεταβιβάσουμε τις αξίες και τον πλούτο του παρελθόντος είναι σαν να μένουμε χωρίς μνήμη και ένας λαός χωρίς μνήμη που δεν αποδέχεται και δεν εντάσσεται στον πολιτισμό του είναι ιστορικά, χρονικά και γεωγραφικά μετέωρος.

Σκοπός της έρευνας

Η σύνδεση προγόνων και απογόνων γύρω από την κοινή ιστορία, τα ήθη, τα έθιμα και τις εμπειρίες, μας εγκαθιστούν στην ανθρώπινη γενεαλογία, στη διαδοχή των γνώσεων, των ιδεών και των αξιών που μας δόθηκαν από αυτούς που προηγήθηκαν σε αυτόν τον τόπο και μας οδηγούν να συνειδητοποιήσουμε το πόσο σημαντική είναι η διαφύλαξη της πολύτιμης πνευματικής, υλικής και άυλης παρακαταθήκης που κληρονομήσαμε.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η έρευνα και καταγραφή όλων των υλικών και άυλων πολιτιστικών στοιχείων του ιστορικού βλάχικου και συνάμα μαρτυρικού χωριού Κλεισούρας, και η πορεία αυτών μέσα στον χρόνο.

Κατ' επέκταση κρίνεται επιτακτική ανάγκη για διάσωση, ανάδειξη και διάδοση όλων των πολιτιστικών χαρακτηριστικών και παραδόσεων καθώς τείνουν να παραποιηθούν ή/και να εξαλειφθούν με την πάροδο των χρόνων σε συνδυασμό με την πληθώρα χρήσης των σύγχρονων τεχνολογιών που κατακλύζουν ολοένα και πιο πολύ την ενοποιημένη διεθνή κοινότητα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.

Μεθοδολογία της έρευνας

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιήθηκε με στόχο την ολιστική διερεύνηση, κατανόηση και καταγραφή του υπό εξέταση θέματος εστιάζοντας στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο.

Η προσέγγιση του θέματος βασίστηκε κυρίως στην ποιοτική βιβλιογραφική έρευνα σε συνδυασμό με τη συλλογή δεδομένων με την κλασσική μέθοδο της προσωπικής συνέντευξης. Επιπροσθέτως πραγματοποιήθηκε επιτόπια παρατήρηση των δεδομένων και των υπό διερεύνηση στοιχείων εντός του φυσικού περιβάλλοντος στο οποίο εκδηλώνονται.

Συγκεκριμένα στο πρώτο κεφάλαιο παρατίθενται ορισμοί αναφορικά με τον όρο Πολιτιστική Κληρονομιά, οι θεσμοί και τα όργανα που έχουν συσταθεί και την περιβάλλουν, όπως και η αναλυτική αναφορά σχετικά με τον ρόλο που διαδραματίζουν οι οργανισμοί και τα θεσμικά όργανα που έχουν ιδρυθεί με σκοπό την προστασία της.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται μια ιστορική αναδρομή στο χωριό της Κλεισούρας ενώ στη συνέχεια καταγράφονται όλα τα υλικά στοιχεία, θρησκευτικού κυρίως περιεχομένου, που την καθιστούν μοναδική και άξια αναγνωρισιμότητας τόσο στην ελληνική επικράτεια όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρατίθενται τα άυλα πολιτιστικά στοιχεία σχετικά με την λαογραφία, την παράδοση, τα ήθη και έθιμα του τόπου. Σε αυτό το κεφάλαιο εκτός από τη βιβλιογραφική έρευνα και καταγραφή των λαογραφικών στοιχείων, σημαντικό ρόλο διατέλεσε και η προφορική συνέντευξη της κυρίας Ευαγγέλου Μαίρης, όπως η ίδια βίωσε μέσα από την μακροχρόνια ενεργή συμμετοχή της στα τοπικά γεγονότα και δρώμενα. Η συνέντευξη βιντεοσκοπήθηκε με σύγχρονα τεχνολογικά μέσα και εν συνεχεία πραγματοποιήθηκε απομαγνητοφώνηση και καταγραφή των στοιχείων αυτών. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί πως δεν πραγματοποιήθηκε ουδεμία παραποίηση ή παρερμηνευση των λεγόμενων της.

Η ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας πραγματοποιείται με την παράθεση συμπερασμάτων και προτάσεων με σκοπό την αποτελεσματικότερη διαχείριση του τοπικού πολιτιστικού πλούτου και εν συνεχεία την ανάδειξη και διάδοση του.

Τέλος, η παράθεση του ενδεικτικού παραρτήματος φωτογραφιών σκοπό έχει τη διάδοση των καταγεγραμμένων πληροφοριών μέσω εικόνων. Το μεγαλύτερο μέρος του φωτογραφικού υλικού αποτελείται από το προσωπικό και οικογενειακό αρχείο, ενώ μικρό μέρος αυτού αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007» όπως και από το προσωπικό υλικό συγχωριανών έπειτα από προφορική άδεια χρήσης του.

Κεφάλαιο Πρώτο: Πολιτιστική Κληρονομιά:

1.1 Ορισμοί – Διανοητική Γενεαλογία – Σύμβαση UNESCO 2003

Σύμφωνα με τους Logan *et al* (2016: 1) η έννοια της κληρονομιάς μπορεί να οριστεί ως «η νοητική κατασκευή η οποία αποδίδει “σημασία” σε συγκεκριμένα μέρη, τεχνουργήματα, και μορφές συμπεριφορών από το παρελθόν διαμέσου διαδικασιών οι οποίες είναι ουσιωδώς πολιτικές». Γι’ αυτό τον λόγο η πολιτιστική κληρονομιά και η διάσωσή της δεν πρέπει να γίνεται κατανοητή ως ένα ζήτημα που επικεντρώνεται στα τεχνικά και διοικητικά χαρακτηριστικά του, αλλά πρωτίστως ως μια «πολιτιστική πρακτική και μια μορφή πολιτιστικής πολιτικής» (Ibidem).

Οι απαρχές της έννοιας της κληρονομιάς όπως τη γνωρίζουμε σήμερα μπορεί να εντοπιστεί στην καταστατική χάρτα της Βενετίας στα 1964. Τίποτα όμως δεν προδήλωνε τότε τη διαρκώς διευρυνόμενη σημασία της σε παγκόσμιο επίπεδο και ειδικά την ανάπτυξη που γνώρισε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 καθώς και τη συνέχεια αυτής της τάσης στον 21^ο αιώνα (Logan *et al*, 2016: 1).

Ο Ahmad Y. (2006: 292) επισημαίνει ότι στη σημερινή τους μορφή οι βασικές αρχές αναφορικά με τη διατήρηση μνημείων και της κληρονομιάς εν γένει δημιουργήθηκαν στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Πρόκειται για την περίοδο όπου λαμβάνουν χώρα οι σημαντικότερες εξελίξεις στον συγκεκριμένο τομέα. Οι εν λόγω αρχές και οδηγίες συντέθηκαν, κωδικοποιήθηκαν και διακηρύχθηκαν μέσω επίσημων κειμένων, διακηρύξεων, συμβάσεων, χαρτών τα οποία δημιουργήθηκαν από δύο κυρίως διεθνείς οργανισμούς οι οποίοι μέχρι σήμερα καθοδηγούν τις εξελίξεις στο συγκεκριμένο πεδίο. Πρόκειται για την UNESCO και το ICOMOS. Κύριος στόχος ήταν η προστασία ενός ποικίλου συνόλου αντικειμένων τα οποία εντάσσονται στο γενικό πλαίσιο της πολιτιστικής κληρονομιάς (Ibidem).

Ο Ahmad Y. τονίζει ότι το βασικό κείμενο το οποίο έθεσε τον κανόνα και όρισε εν πολλοίς το βαθμό των εξελίξεων ήταν η Χάρτα της Βενετίας του 1964, όπου ορίζονται οι οδηγίες περί της αρχιτεκτονικής συντήρησης και αποκατάστασης μνημείων. Από τότε έως σήμερα σαράντα επίσημα σχετικά κείμενα έχουν συνταχθεί από τους δύο προαναφερθέντες οργανισμούς. Από αυτά τα 27 έχουν διεθνή εμβέλεια ενώ τα υπόλοιπα έχουν στενότερο εθνικό – τοπικό χαρακτήρα (Ibid: 293).

Στη σύγχρονη εποχή η κληρονομιά σχετίζεται με μια πλειάδα ετερόκλητων πεδίων όπως την προστασία του περιβάλλοντος, τον υλικό πολιτισμό, και τις ζώσες παραδόσεις, οι οποίες έχουν τις ρίζες τους στο παρελθόν. Αναλογική αυτής της εξέλιξης είναι και η διεύρυνση των ανθρώπων που ασχολούνται με, και επηρεάζονται άμεσα ή έμμεσα από, την κληρονομιά σε επίπεδο εξάσκησης επαγγελματικών πρακτικών, ακαδημαϊκής έρευνας, ενδιαφερόμενων μερών (τοπικών κοινοτήτων κ.ο.κ) και δημιουργών πολιτικής σε ότι αφορά τη φροντίδα, τη διαχείριση και την έρευνα αυτής (Ibidem).

Αρχικά η έννοια της κληρονομιάς περιελάμβανε μόνο μνημειακά κτήρια και συγκεκριμένους τόπους όπου εντοπιζόταν κάποιο ιστορικό, αισθητικό και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον. Πολύ σύντομα όμως άρχισε να γίνεται κατανοητό ότι η συντήρηση και διάσωση μιας τέτοιου είδους κληρονομιάς δεν μπορεί να υποστηριχθεί μόνο με βάση τα όρια που επιβάλλονται από τη φυσική της υπόσταση. Οι αντιστάσεις, οι προκλήσεις και οι ιδιαιτερότητες που προκύπτουν ανά περίπτωση, καλούν σε μια πιο διευρυμένη προσέγγιση σύμφωνα με την οποία οποιαδήποτε παρόμοια δράση πρέπει να λαμβάνει υπόψη και ότι βρίσκεται «*μπροστά, δίπλα, πίσω, ακόμα και πάνω από τα μνημεία και τα κτήρια*» (Ibid: 2).

Σημαντική ως προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξε η συμβολή του Γάλλου υπουργού πολιτισμού A. Malraux και των ενεργειών του στα 1962 σε ένα τμήμα του Παρισιού της εποχής. Η ανάπτυξη και σταδιακή διεύρυνση των πρακτικών που περιλαμβάνονται στην έννοια της κληρονομιάς γνώρισαν σταδιακά από τότε και στο εξής μεγάλη διάδοση αρχικά στην Ευρώπη και την Β. Αμερική και στη συνέχεια στον υπόλοιπο κόσμο (Ibidem).

Η σημασιολογική ευρυχωρία και η ερμηνευτική ελαστικότητα του όρου «*κληρονομιά*» καθώς και οι πολύπλευρες χρήσεις του, πολιτικές και μη, δημιουργούν την ανάγκη για μια προσεκτικότερη και αναλυτικότερη διερεύνηση της διανοητικής γενεαλογίας του. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και σήμερα δεν υπάρχει διεθνή, καθολική συμφωνία περί του περιεχομένου του όρου «*πολιτιστική κληρονομιά*». Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα χωρών όπως της Αυστραλίας όπου ορίζουν ως πολιτιστική κληρονομιά τον τόπο πολιτιστικής σημασίας, του Καναδά όπου αντιστοίχως λαμβάνει τη μορφή του υλικού πολιτισμού, του γεωγραφικού και ανθρώπινου περιβάλλοντος καθώς και της Κίνας όπου εκεί περιλαμβάνει τα ακίνητα φυσικά ερείπια (Ahmad, 2006: 299).

Η Vecco M. (2010: 321) εκκινεί την εν λόγω αναψηλάφηση θέτοντας στο επίκεντρο της μελέτης της τη γαλλική λέξη «*patrimoine*», η οποία στην κυριολεξία της αναφέρεται σε αυτό που ανήκει στον πατέρα και την οικογένεια. Εν προκειμένω όμως χρησιμοποιείται με την έννοια της «*κληρονομιάς*». Η ίδια αναπτύσσοντας πάνω στην ανάλυση του Desvallees A.

(1995) μας παραθέτει 5 διακριτές περιόδους (χρονολογικά ορόσημα) χρήσης και νοηματοδότησης της «*patrimoine*» (Ibidem):

1. 1790 – 1791

Στην πρώτη περίοδο και συγκεκριμένα στις 4 Οκτωβρίου του 1790 εντοπίζεται η πρώτη αναφορά της εν λόγω λέξης με τη σύγχρονη σημασία της από τον Francois Puthod de Maisonrouge. Απευθυνόμενος σε ομάδα μεταναστών χρησιμοποίησε την λέξη «*patrimoine*» για να τους πείσει περί της αναγκαιότητας να αναδιαμορφώσουν την οικογενειακή τους κληρονομιά σε εθνική. Η Vecco M. μας πληροφορεί ότι αυτή την περίοδο η κληρονομιά γίνεται κατανοητή ως κληροδότηση προσωπικής περιουσίας από τους γονείς στους απογόνους τους. Μετά όμως την επικράτηση της Γαλλικής Επανάστασης ο όρος λαμβάνει εθνικά χαρακτηριστικά και η κληρονομιά εμποτίζεται από την έννοια του συλλογικού. Αντιστοίχως τα περιουσιακά στοιχεία που ανήκαν έως τότε στον βασιλιά περνούν πλέον στην κυριότητα του κράτους. Η εθnikοποίησή τους μεταβάλλει τη φύση τους από ιδιωτική περιουσία σε δημόσια. Ιδωμένη αυτή η «*μετάταξη*» εντός της μάχης των ιδεών μεταξύ «*Αρχαίων*» και «*Νέων*», σηματοδοτεί την διάλυση της ηγεμονίας των πρώτων προς όφελος των δευτέρων (Ibidem).

2. 1930 – 1945

Εντός αυτής της περιόδου έχουμε τη συνάρτηση της κληρονομιάς με την πολιτιστική της διάσταση. Στη Διάσκεψη των Αθηνών του 1931 γίνεται για πρώτη φορά αναφορά στην καλλιτεχνική διάσταση της κληρονομιάς στα έγγραφα των διαφόρων διεθνών οργανισμών (Ibidem). Η Vecco M. μας εφιστά σε αυτό το σημείο μια σημαντική διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στον γαλλικό όρο «*patrimoine*» και τον αγγλικό όρο «*heritage*». Στα κείμενα που μεταφράζονται από τα γαλλικά στα αγγλικά, ο όρος «*patrimoine*» μεταφράζεται είτε ως ιδιοκτησία (property) με έμφαση στην κατοχή αυτής, είτε ως κληρονομιά (heritage) η οποία δίνει έμφαση στην διαδικασία της κληροδότησης. Ο τελευταίος αυτός όρος είναι που έχει επικρατήσει στην διεθνή ορολογία (Ibid: 322).

3. 1959

Σε αυτό το χρονικό ορόσημο έχουμε σε επίσημο έγγραφο του Malraux A. την χρήση της έννοιας «*patrimoine culturel*», δηλαδή σύμφωνα με την αγγλική μετάφραση της Vecco M. της έννοιας «*cultural heritage*» (Ibidem). Από τούδε και στο εξής η

πολιτιστική κληρονομιά χρησιμοποιείται ως ορολογία σε πολιτικό και διοικητικό επίπεδο.

4. 1968 – 1969

Η Vecco M. επισημαίνει ότι μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970 παρατηρούνται ακόμα κάποιες περιοριστικές ερμηνείες του όρου. Αυτές αφορούν είτε πολιτιστικά αγαθά που αντιπροσωπεύουν την εθνική ιδιοκτησία, είτε την αμιγώς καλλιτεχνική ιδιοκτησία η οποία αναφέρεται σε αυτό που κατά παράδοση αντιπροσωπεύουν οι «καλές τέχνες» (Ibidem).

5. 1978 – 1980

Σε αυτή την περίοδο, η συγγραφέας τονίζει ότι ο όρος «*patrimoine*» με την εμπλουτισμένη έννοιά του όπως παρουσιάστηκε στις παραπάνω περιόδους (και έχοντας αποκτήσει μεγάλη απόσταση από την αρχική του σημασία) έχει πια επικρατήσει στον δημόσιο διάλογο και σε επίπεδο διοικητικό αλλά και κοινωνικό. Ουσιαστικά αυτό το οποίο αναδεικνύεται είναι η εννοιολογική μεταβολή του από την αντικειμενικότερη, ελιτίστικη έκφανση του ιστορικού μνημείου, στην υποκειμενικότερη, πιο ευρύτερη και εκτεταμένη επί του παγκοσμιότερου της κληρονομιάς (Ibidem).

Η Vecco M. έχοντας παρουσιάσει, λοιπόν, αυτές τις πρόδρομες και κυρίαρχα εθνικές διαδρομές και διαδικασίες της νοηματοδότησης της έννοιας της «κληρονομιάς», στρέφει στη συνέχεια την προσοχή μας στις θεσμικές, διεθνείς καταγραφές του όρου. Εδώ η κληρονομιά λαμβάνει πλέον παγκόσμιες διαστάσεις και παγιώνεται στη σύγχρονη εννοιολογική μορφή της μέσω της χρήσης της από διεθνείς οργανισμούς και τα γραπτά τεκμήρια που αυτοί παράγαγαν ήδη από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και εντεύθεν.

Σύμφωνα με τη συγγραφέα, η πρώτη ρητή αναφορά στην έννοια της κληρονομιάς γίνεται στη Χάρτα της Βενετίας το 1964 (Ibidem). Εκεί σκιαγραφείται ήδη από την εισαγωγή η σχέση της κληρονομιάς με την κληροδότηση ιστορικών μνημείων από τις παλαιότερες γενιές στις σύγχρονες και τα οποία στέκουν ως «ζωντανοί μάρτυρες» του μακρινού παρελθόντος. Δίνεται έμφαση στην παγίωση της συνείδησης των ανθρώπων η φύση του παγκόσμιου και ενοποιητικού χαρακτήρα αυτών των μνημείων ως κοινή πανανθρώπινη κληρονομιά. Παράλληλα διαπιστώνεται η συλλογική ευθύνη για τη φύλαξη και διατήρηση των ιστορικών μνημείων ώστε αυτά να διασωθούν και να παραδοθούν στις μελλοντικές γενιές.

Η Vecco M. (2010: 322) επισημαίνει ότι στη Χάρτα της Βενετίας δίνεται σαφής ορισμός του τι στοιχειοθετείται ως ιστορικό μνημείο. Αυτό λοιπόν, δεν περιλαμβάνει μόνο αυτά που ονομάζει «μεγάλα έργα τέχνης» αλλά και όλα τα μικρότερης κλίμακας έργα τα οποία όμως με

την πάροδο του χρόνου απέκτησαν πολιτισμική σημασία. Επιπρόσθετα, στο εν λόγω έγγραφο έχουμε και τις πρώτες αναφορές όσον αφορά τις έννοιες της αξίας, της αξιολόγησης, της τεκμηρίωσης, της καλλιτεχνικής ή/και ιστορικής σημασίας, του πολιτιστικού ενδιαφέροντος και της πολιτιστικής ιδιοκτησίας.

Η σύμβαση της UNESCO του 1971, καθώς και η Χάρτα του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1972¹, εισάγουν τα φυσικά τοπία στο πεδίο της κληρονομιάς τα οποία χρήζουν διατήρησης και προφύλαξης. Επιπρόσθετα συσχετίζουν τις αρχές και τις οδηγίες της φύλαξης με τις έννοιες της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης (Ibidem). Επιβεβαιώνεται η παγκόσμια αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς την οποία αντικατοπτρίζουν «τα μνημεία, τα 'όλα' (wholes) και οι τόποι (sites) 'εξέχουσας παγκόσμιας αξίας'» αναφορικά με την ιστορική, την καλλιτεχνική και την επιστημονική οπτική (Ibidem).

Μια επόμενη σημαντική εξέλιξη στον ορισμό του εννοιολογικού περιεχομένου της «κληρονομιάς» συμβαίνει με τη Χάρτα της Μπούρρα του 1982² του ICOMOS. Σε αυτή την περίπτωση γίνεται αναφορά στην ανάγκη «προστασίας της διατήρησης της πολιτισμικής σημασίας ενός τόπου λόγω της αισθητικής, ιστορικής και κοινωνικής αξίας του» (Ibidem). Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι η υλική και η άυλη κληρονομιά συνδέονται με συγκεκριμένες αξίες και εξαιτίας αυτής της σύνδεσης η προστασία και των δυο καθίσταται υποχρεωτική. Μέχρι εκείνο το σημείο η έννοια της αξίας βασιζόταν σε εσωτερικές ποιότητες του προς προστασία αντικείμενου και βάση αυτών προέκυπταν λίστες οι οποίες περιείχαν τα αξιομνημόνευτα και γι' αυτό άξια προστασίας μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς. Τώρα στο επίκεντρο αυτής της ιδιότυπης επιλογής τίθεται η ικανότητα των ανθρώπων να «αναγνωρίζουν τις αισθητικές, τις ιστορικές, τις επιστημονικές, τις κοινωνικές τους αξίες κ.ο.κ» (Ibidem).

Με τη Χάρτα της Ουάσιγκτον του 1987 του ICOMOS παρόμοιας μεταχείρισης τυγχάνουν και οι «ιστορικές πόλεις» «λόγω του ρόλου τους ως ιστορικών ντοκουμέντων και διότι ενσωματώνουν» υλικές και πνευματικές αξίες του παραδοσιακού αστικού πολιτισμού. Ακολουθώντας δημιουργούν και ενισχύουν τις σχέσεις μεταξύ αυτών (ενν. των ιστορικών πόλεων) και του περιβάλλοντος τοπίου τους (Ibid: 323). Μάλιστα στο συγκεκριμένο έγγραφο γίνεται για πρώτη φορά αναφορά σε υλικές και άυλες αξίες οι οποίες χρήζουν ισοτίμως και οι δυο προστασίας (Ibidem). Ήδη από τα μέσα του 1970 οι θεσμικές προσπάθειες στα πλαίσια της «κληρονομιάς» επικεντρώνονται στη διαμόρφωση μια τυπολογίας ιδιοκτησιών η οποία

¹ Κατέστη εφικτό να εντοπίσουμε μόνο την αναθεωρημένη έκδοση του κειμένου το 2003. Διαθέσιμο στο http://fzp.ujep.cz/~Pokorny/01_Materialy/PED_EuropeanCHARTERSoilEN.pdf

² Κατέστη δυνατό να εντοπίσουμε μόνο την αναθεωρημένη έκδοση του κειμένου στο 2013. Διαθέσιμο στο <http://openarchive.icomos.org/2145/>

αναγνωρίζει υλικά και άυλα χαρακτηριστικά και των οποίων οι εκφράσεις και οι ιδιαίτερες πολιτισμικές ταυτότητες πρέπει να γίνονται σεβαστές (Ibidem).

Βλέπουμε, μας λέει η Vecco M., ότι οι κοινότητες, οι κοινωνίες και οι κουλτούρες αναλαμβάνουν κεντρικό ρόλο στην «αξιολόγηση» της «κληρονομιάς» και κατά συνέπεια η συγκρότηση συνόλου «αντικειμενικών» και παγκόσμιας αποδοχής και εμπέλειας κριτηρίων καθίσταται δυσχερής έως και αδύνατη. Οι αξίες που αναδεικνύονται μέσα από τις τοπικού χαρακτήρα διεργασίες συνδέονται στενά με ζητήματα που άπτονται επιμέρους πολιτισμικών ταυτοτήτων οι οποίες βασίζονται εν γένει και στην έννοια της πολιτισμικής διαφοράς. Αυτή η σημαντική διαφοροποίηση ουσιαστικά σηματοδοτεί, αλλά και σηματοδοτείται, από την αλλαγή παραδείγματος στο κεντρικό εννοιολογικό περιεχόμενο της «κληρονομιάς». Πλέον παύει να κυριαρχεί αποκλειστικά το υλικό στοιχείο και το άυλο έρχεται στο προσκήνιο (Ibidem).

Φτάνουμε, λοιπόν, κατά αυτόν τον τρόπο στη λογική και επόμενη εξέλιξη η οποία υπογραμμίζεται στη Χάρτα της Κρακοβίας του 2000. Σε αυτό το κείμενο ο ορισμός του όρου «μνημείο» αλλάζει δραστικά σε σχέση με τη Χάρτα της Βενετίας του 1964 και γίνεται ως «η ξεκάθαρα καθορισμένη οντότητα, ο φορέας αξιών, το οποίο αντιπροσωπεύει και υποστηρίζει τη μνήμη» (Ibidem). Παρακάτω παρατίθεται το πληροφοριακό σχήμα της Vecco όπου αναπαρίσταται η εννοιολογική εξέλιξη της αντίληψης της «κληρονομιάς» από την υλική στην άυλη εκδήλωσή της μέσα από τα επίσημα θεσμικά έγγραφα και διαδικασίες (Ibid: 323):

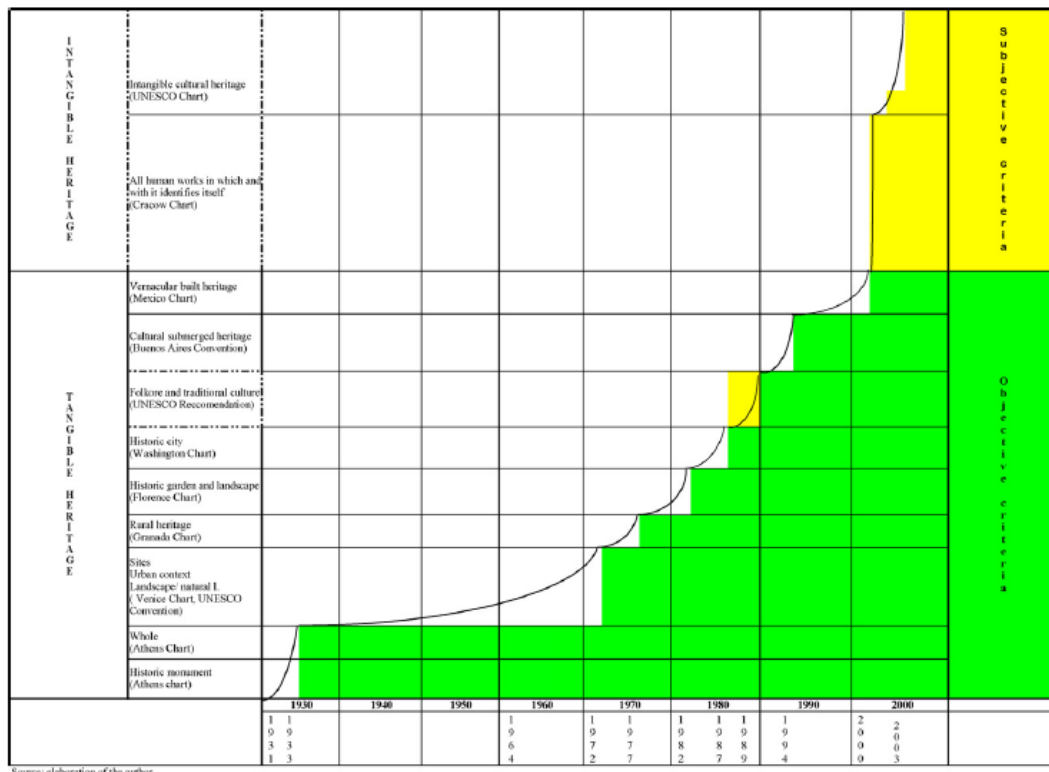

Fig. 1. The chronologica evolution of the extention of heritage concept following the international Charts, the Reccomendations and Conventions.

Η εν λόγω μεταβολή υποστηρίζεται και από το πρωτογενές υλικό το οποίο αποτελεί τη βάση για τη συγκρότηση της «κληρονομιάς» σε παγκόσμιο επίπεδο. Η Vecco M. υπογραμμίζει, εν προκειμένω, ότι σε πολλές κουλτούρες ο υλικός πολιτισμός δεν χαίρει ιδιαίτερης εκτίμησης και για αυτό τα υλικά μνημεία δεν αποτελούν την πλειοψηφία του συνόλου που αποτελεί την τοπική κληρονομιά. Αναφέρει το χαρακτηριστικό παράδειγμα των πολιτισμών της Αφρικής όπου σύμφωνα με την ίδια μόνο το 20% της πολιτιστικής κληρονομιάς αντιπροσωπεύεται από υλικά μνημεία. Επίσης αντλώντας από την ιαπωνική παράδοση, μας πληροφορεί ότι ακόμα και η ίδια η έννοια του αυθεντικού ή του αναλλοίωτου στον χρόνο μπορεί να τύχει σημαντικών διαφοροποιήσεων. Φέρνει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα το ναό Ise του Σιντοϊσμού ο οποίος διατηρείται ίδιος ανά τους αιώνες, αλλά αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την διαρκή ανακατασκευή του κάθε είκοσι χρόνια (Ibid: 324).

Οι Ruggles D. F. και Silverman H. (2009: 1) επισημαίνουν ότι η κατεύθυνση που αφορά την ανάδειξη του διαχωρισμού μεταξύ υλικής και άυλης κληρονομιάς είναι από τις πλέον σημαντικές εξελίξεις στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Γι' αυτό το λόγο οι αναφορές που αφορούν την εννοιολογική αποσαφήνιση των διάφορων ορολογιών που περιστρέφονται γύρω από την άυλη κληρονομιά καταλαμβάνουν σημαντικό χώρο στα διάφορα σχετικά έγγραφα τα οποία παράγονται από διεθνείς οργανισμούς αλλά και την παγκόσμια βιβλιογραφία.

Κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία παίζει η σύμβαση της UNESCO του 2003 με τίτλο «*Convention for the Safeguarding of the Intangible Heritage*». Εδώ δίνεται ένας συνεκτικός λειτουργικός ορισμός ο οποίος προς τη μεγαλύτερη δυνατή αποσαφήνιση του αντικειμένου του προχωρά και στην παράθεση παραδειγματικών πεδίων τα οποία αφορά (Ibid: 1 – 2). Χαρακτηριστικά, στο άρθρο 2 αναφέρεται ότι ως «*άυλη πολιτιστική κληρονομιά εννοούνται οι πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώση, δεξιότητες – όπως και τα εργαλεία, αντικείμενα, τεχνουργήματα και σχετικοί πολιτισμικοί τόποι – τα οποία οι κοινότητες, τα σύνολα και σε μερικές περιπτώσεις τα άτομα αναγνωρίζουν ως τμήμα της δικής τους πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτή η άυλη πολιτιστική κληρονομιά, μεταδιδόμενη από γενιά σε γενιά, αναδημιουργείται διαρκώς από τις κοινότητες και τα σύνολα ως αντίδραση προς το περιβάλλον τους, τη διάδρασή τους με τη φύση και την ιστορία τους και παρέχουν σε αυτά μια αίσθηση ταυτότητας και συνέχειας, προωθώντας έτσι τον σεβασμό στην πολιτισμική ποικιλότητα και την ανθρώπινη δημιουργικότητα*» (UNESCO, 2003: 2).

Τα πεδία στα οποία μπορεί να αναζητηθούν οι εκφάνσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σύμφωνα με το εν λόγω έγγραφο είναι τα εξής (Ibid: 2 – 3):

1. *«Προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις, συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας σαν όχημα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς».*
2. *«Επιτελεστικές τέχνες».*
3. *«Κοινωνικές πρακτικές, ιεροτελεστίες και εορταστικά γεγονότα».*
4. *«Γνώσεις και πρακτικές που αφορούν την φύση και το σύμπαν».*
5. *«Παραδοσιακές δεξιότητες πρακτικές».*

Σημαντικό είναι να σημειώσουμε ότι διευκρινήσεις παρέχονται σχετικά και με το τι σημαίνει ο όρος «safeguarding» ο οποίος στα ελληνικά μπορεί να μεταφραστεί ως «προστασία». Πιο συγκεκριμένα, παρατίθεται στο ίδιο άρθρο η έννοια ότι *«τα μέτρα τα οποία στοχεύουν στη διασφάλιση της βιωσιμότητας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, συμπεριλαμβανομένων της ταυτοποίησης, τεκμηρίωσης, έρευνας, διατήρησης, προστασίας, προώθησης, ενίσχυσης, μετάδοσης, ιδιαίτερα διαμέσου επίσημης και μη – επίσημης εκπαίδευσης, όπως επίσης και την αναζωογόνηση επιμέρους εκφάνσεων μιας τέτοιας κληρονομιάς»* (Ibid: 3).

Οι Ruggles D. F. και Silverman H. (2009: 9) τονίζουν ότι η περίοδος κατά την οποία συντάχθηκε και ενεργοποιήθηκε η εν λόγω σύμβαση ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την προσπάθεια διατήρησης τοπικών, γηγενών κουλтурών. Αυτό διότι ήδη κατά τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας παρατηρήθηκε, όπως οι ίδιοι ισχυρίζονται *«ευρεία απώλεια»* παραδοσιακών κουλтурών, γλωσσών και επιτελέσεων. Ο λόγος, συνεχίζουν, ήταν η ολοένα μεγαλύτερης έκτασης και έντασης τάση εκσυγχρονισμού των παραδοσιακών κοινωνιών ανά τον κόσμο με τη συνακόλουθη παγκόσμια επέκταση της μαζικής κουλτούρας.

Η συνειδητοποίηση αυτής της αυξανόμενα αρνητικής κατάστασης άρχισε να αποκτά δυναμική μόνο μετά τις αντιδράσεις από διανοούμενους και τοπικές κοινωνίες διαμέσου των οποίων εκφράστηκαν οι παραπάνω ανησυχίες (Kurin, 2004: 68). Σε αυτήν την προσπάθεια επιδιώχθηκε να ανευρεθούν τρόποι σύνδεσης των παραδοσιακών κουλтурών του παρελθόντος με την σύγχρονη πραγματικότητα. Επιπλέον, οι κυβερνήσεις είδαν ευνοϊκότερα αυτές τις κινήσεις, διότι άρχισε να κερδίζει έδαφος εντός τους η λογική που υποδήλωνε ότι εντός αυτών των κουλтурών, τοπικών και εθνικών, υπάρχουν αξίες προς αξιοποίηση ειδικά προς την καλλιέργεια και την αντανάκλαση εθνικού κύρους και υπερηφάνειας στα διάφορα διεθνή φόρουμ. Επιπλέον η σύνδεση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και του τουρισμού δεν άργησε να εμφανίσει τα πρώτα και πολλά υποσχόμενα οικονομικά αποτελέσματα (Ibidem).

Η διάσταση βέβαια της προστασίας είχε ήδη ξεκινήσει από την δεκαετία του 1970. Σημαντική προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας

Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της UNESCO στα 1972 και η δημιουργία της Λίστας Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Στόχος ήταν η διεθνής ανάδειξη ιστορικών τόπων κι μνημείων ώστε να κερδηθεί η εθνική υποστήριξη σε δράσεις προστασίας, διατήρησης και αποκατάστασης τους (Ibidem).

Η προσπάθεια αυτή συνεχίστηκε και στη δεκαετία του 1980. Στα 1989 εκδίδεται η Πρόταση για την Προστασία της Παραδοσιακής Κουλτούρας και Παράδοσης όπου περιγράφονταν δράσεις που θα έπρεπε να αναλάβουν τα κράτη για την διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Η εν λόγω πρόταση όμως δεν είχε τύχει ακόμα ευρείας υποστήριξης από τα κράτη – μέλη σε εκείνη τη δεδομένη χρονική στιγμή (Ibidem).

Ο Kurin R. (2004: 75) υπογραμμίζει ότι η εν λόγω σύμβαση της UNESCO του 2003 αποτέλεσε σημαντικό βήμα προς την καθιέρωση ενός προωθημένου πια πλαισίου κατανόησης περί της διάσωσης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Ισχυροποίησε την άποψη κατά την οποία οι πολιτιστικές πρακτικές λογίζονται πλέον ως ανθρώπινο δικαίωμα. Την ίδια στιγμή κατέστησε σαφές ότι κυβερνήσεις και λοιποί επίσημοι εθνικοί φορείς θα πρέπει να αναγνωρίζουν την πολιτισμική ιδιαιτερότητα και να σέβονται την διαφορετικότητα εντός της δικαιοδοσίας τους.

Επιπρόσθετα, σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι στηρίζεται και παγιώνεται εν γένει η ιδέα ότι όλες οι κουλτούρες *«δίνουν σκοπό και νόημα στη ζωή και συνεπώς δικαιούνται να προστατευθούν»* (Ibidem). Επίσης, κατέστη σαφές, ότι η έννοια της προστασίας για να λειτουργήσει με τον επιθυμητό τρόπο θα πρέπει να γίνει κατανοητή ως έχουσα οργανικό ρόλο σε ότι αφορά τις νομικές, εκπαιδευτικές και οικονομικές προσπάθειες ώστε η κουλτούρα να έχει τη δυνατότητα και την ικανότητα να διατηρήσει τον εγγενή δυναμισμό της, τη ζωτικότητα και τη βιωσιμότητά της (Ibidem).

Επίσης, η ίδια καθεαυτή σύμβαση προβάλλει ως σημαντική ευκαιρία και εργαλείο για τους επαγγελματίες που ασχολούνται με τον πολιτισμό, τις κοινότητες και τους φορείς πολιτισμού εν γένει. Αυτό, μάλιστα, παρά τις επιμέρους ανησυχίες περί της ουσιαστικής και αντικειμενικής ικανότητάς της να ενισχύσει τις προσπάθειες συγκέντρωσης οικονομικών πόρων αλλά και του βαθμού αποτελεσματικότητάς της σε θεσμικό επίπεδο (Ibid: 76).

Σύμφωνα με τους Ruggles D. F. και Silverman H., η αποδοχή και εφαρμογή της Σύμβασης της UNESCO του 2003 έφερε στην επιφάνεια σειρά σημαντικών προκλήσεων. Τρία βασικά μέλη του οργανισμού, οι ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο και ο Καναδάς απείχαν από τη ψηφοφορία. Επιπρόσθετα, ορισμένα μέλη εξέφρασαν την ανησυχία ότι συγκεκριμένες πρακτικές που τις θεωρούν οι ίδιοι ως «κληρονομιά», θα μπορούσαν να γίνουν κατανοητές ως καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και για αυτό να επικριθούν στη Δύση. Αυτή η

κατάσταση έφερε την UNESCO στην ιδιάζουσα θέση να αποφεύγει την προώθηση συγκεκριμένων πρακτικών ως άυλη κληρονομιά, υιοθετώντας σιωπηλά κατά αυτόν τον τρόπο τη δυτική ερμηνεία και νοηματοδότηση του όρου «ανθρώπινα δικαιώματα» (Ibid: 9).

Μια ακόμα σημαντική πηγή προβληματισμού πηγάζει από την ίδια τη φύση του οργανισμού της UNESCO ως υπερεθνικό οργανισμό ο οποίος έχει σκοπό τον σχεδιασμό κατευθυντήριων γραμμών πολιτικής και διαχείρισης. Αποτέλεσμα αυτού είναι η επαφή του οργανισμού κυρίως με διαμορφωτές πολιτικής σε επίπεδων εθνών-κρατών παραγνωρίζοντας έτσι τις πραγματικότητες σε επίπεδο τοπικών κοινωνιών και κοινοτήτων. Συνεπώς, εξηγούν οι Ruggles D. F. και Silverman H., η UNESCO δεν έχει την απαιτούμενη δυνατότητα να ασκεί κριτική και να επεμβαίνει ουσιαστικά σε πολιτικές και νοοτροπίες δυτικών κρατών οι οποίες καθορίστηκαν και εδραιώθηκαν σε συνάρτηση με το αποικιακό παρελθόν (Ibid: 10).

Ο Galla A. (2008: 18) διαπιστώνει ακριβώς ότι *«οι διαδικασίες ανάδειξης υποψηφιοτήτων και αξιολόγησης αλλά και η δεξαμενή ειδικών προέρχεται κυρίως από δυτικές χώρες»*, γεγονός που οδηγεί *«σε έναν ομογενοποιητικό αρνητικό αντίκτυπο στην Ασία και την Αφρική. Τα σχέδια διατήρησης, τα οποία είναι επαναλαμβανόμενα και κανονικοποιημένα, σπάνια εμπλέκονται με τις τοπικές κοινωνίες ή την ζώσα κληρονομιά τους»*.

Ένα σημαντικό σημείο προβληματισμού που αναδεικνύουν οι Ruggles D. F. και Silverman H. (2009: 10) είναι η οιονεί δυνατότητα που δίνεται σε πολιτισμικές πλειοψηφίες, για παράδειγμα στις κυρίαρχες εθνικές ομάδες, να καταπιέσουν πολιτισμικές μειονότητες. Με την επίκληση δηλαδή της ανάγκης διατήρησης κάποιας σημαντικής πολιτιστικής κληρονομιάς, καταπιέζονται μειονοτικοί πληθυσμοί ή/και διώκεται η κουλτούρα τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που αναφέρεται στη στρατιωτική δικτατορία της Μιανμάρ και τη δίωξη ή/και υποχρεωτική αφομοίωση των μη-βουδιστικών πληθυσμών.

Επιπρόσθετα, πηγή ανησυχίας αποτέλεσε κι η αναφορά για την με κάθε μέσο διάσωση των παραδοσιακών κουλτουρών η οποία θα μπορούσε δυνητικά να οδηγήσει στην εφαρμογή καταναγκαστικών μέτρων (Ibidem). Οι συγγραφείς υιοθετούν σε αυτή την περίπτωση την κριτική του Kurin R. (2004: 73 - 74) ο οποίος εκκινώντας από το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βρίσκει πιο ταιριαστή την αντικατάσταση του επιθετικού προσδιορισμού «αναγκαία» με τον αντίστοιχο «απαραίτητα» μέτρα. Αυτό διότι στην πρώτη περίπτωση θα μπορούσε δυνητικά να είναι εφικτή η λήψη νομικών μέτρων για παράδειγμα όσον αφορά την υποχρεωτική συνέχιση του γονικού επαγγέλματος από τους απογόνους, στο πλαίσιο της διαφύλαξης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς κάποιου παραδοσιακού επαγγέλματος. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, μας λέει ο Kurin R. δεν πρέπει να οδηγεί σε

καταπάτηση των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά ούτε και την ελεύθερη κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική κινητικότητα των ατόμων (Ibid: 74).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η κριτική που ασκεί ο Turnpenny M. (2004: 304) στην επίσημη βρετανική πολιτική και πολιτιστική διαχείριση σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι η προσκόλληση της βρετανικής πολιτιστικής πολιτικής στην υλική κληρονομιά έχει οδηγήσει σε έναν ιδιότυπο αποκλεισμό των κοινοτήτων που συναποτελούν την βρετανική κοινωνία και κουλτούρα, διαστρεβλώνοντας σε σημαντικό βαθμό την πραγματική κατάσταση από την επίσημη εκδοχή της. Δεν λαμβάνονται υπόψη οι αξίες των κοινοτήτων στο σήμερα και στην πολιτισμική τους ποικιλότητα και όλα αυτά λόγω της επίσημης κατεύθυνση προς την ιστορική έκφραση της κληρονομιάς.

Η πραγματικότητα όμως παραμένει ότι η πολιτιστική κληρονομιά, υλική και άυλη, αποτελεί πλέον σταθερά αντικείμενο υψίστης σημασίας και ιδιαίτερης προσοχής από κυβερνήσεις και οργανισμούς ανά τον κόσμο. Η ικανότητά τους να τραβούν τη μαζική προσοχή αλλά και τον δυναμικό αντίκτυπο σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο τα έχουν καταστήσει αντικείμενα συστηματικής ρύθμισης μέσω αυστηρών νομοθετημάτων (Edson G., 2004: 333).

Συνοψίζοντας, η Vecco M. (2010: 324) σημειώνει ότι η εννοιολογική διεύρυνση της «κληρονομιάς» έχει τριπλό χαρακτήρα. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε μια «τυπολογική – θεματική επέκταση» η οποία χαρακτηρίζεται από την εισαγωγή αντικειμένων που δεν ανήκαν στο σύνολο των ιστορικών μνημείων που αρχικά αντιπροσώπευαν την «κληρονομιά». Επίσης το υλικό μνημείο συνδέεται πλέον και γίνεται αντιληπτό εντός του περιβάλλοντος πλαισίου στο οποίο βρίσκεται, λειτουργεί, χαρακτηρίζει και χαρακτηρίζεται.

Στη δεύτερη περίπτωση έχουμε διεύρυνση των κριτηρίων που ορίζουν τι αποτελεί τμήμα της «κληρονομιάς» και τι όχι. Από τα αισθητικά και ιστορικά στοιχεία ως αποκλειστικές παραμέτρους επιλογής τώρα έχουμε εισαγωγή των πολιτισμικών αξιών, της αξίας της ταυτότητας και της δυνατότητας που έχει το προς αξιολόγηση αντικείμενο να επιδρά στην ατομική ή/και συλλογική μνήμη (Ibidem).

Η τρίτη περίπτωση αφορά την προσθήκη των άυλων μνημείων στη σύνθεση του συνόλου της «κληρονομιάς», η οποία και οδήγησε στην αλλαγή της συζήτησης περί του τι αποτελεί «κληρονομιά» και τι όχι. Η μείωση της αυστηρότητας και της ελαστικοποίησης του εν γένει άκαμπτου κανονιστικού πλαισίου έδωσε τη δυνατότητα ανάδειξης και διάσωσης παραγνωρισμένων μνημείων. Παράλληλα έγινε εφικτό να αντιμετωπιστεί η πρόκληση της μείωσης της ανατροπής του ευρωκεντρικού μοντέλου οπτικής της κληρονομιάς με την

«αναγνώριση της πολιτισμικής ποικιλότητας ως πηγής εμπλουτισμού για όλη την ανθρωπότητα» (Ibidem).

Οι Ruggles D. F. και Silverman H. (2009: 1) επισημαίνουν ότι η εξέλιξη που αφορά την ανάδειξη του διαχωρισμού μεταξύ υλικής και άυλης κληρονομιάς είναι από τις πλέον σημαντικές πρόσφατες εξελίξεις. Γι' αυτό τον λόγο οι αναφορές που αφορούν την εννοιολογική αποσαφήνιση των διάφορων ορολογιών που περιστρέφονται γύρω από την άυλη κληρονομιά καταλαμβάνουν σημαντικό χώρο στα διάφορα σχετικά έγγραφα τα οποία παράγονται από διεθνείς οργανισμούς αλλά και την παγκόσμια βιβλιογραφία.

1.2 Διεθνείς Οργανισμοί στον Τομέα Της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα εξετάσουμε τους δύο πιο σημαντικούς διεθνείς οργανισμούς στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς: της UNESCO και του ICOMOS. Πρόκειται για θεσμούς διεθνούς εμβέλειας, οι οποίοι με τις δράσεις, τα επίσημα κείμενα και τη βιβλιογραφία που παράγουν, θέτουν διαχρονικά τους όρους χάραξης πολιτικής και διαχείρισης του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς σε παγκόσμιο επίπεδο.

Επιπλέον γνωρίζοντας τη δομή, τη φυσιογνωμία, τον τρόπο δράσης και τις προτεραιότητές τους θα μπορέσουμε να αντλήσουμε χρήσιμα συμπεράσματα περί της κατανόησης του περιεχομένου της πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και τις μορφές διαχείρισής της. Θα δοθεί ένα αξιόπιστο ερμηνευτικό πλαίσιο των παραπάνω παρατιθέμενων όρων, επίσημων κειμένων και θα μπορέσουν να γίνουν ευρύτερα αντιληπτές οι πολιτικές και διαχειριστικές κατευθύνσεις που τελικά επελέγησαν από τους εν λόγω οργανισμούς και θεσμούς.

Σύμφωνα με την Μπουτσιούκη Σ. (2015: 61), σημαντικό ρόλο στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και της οποιασδήποτε πολιτιστικής έκφρασης κατέχει το γενικό θεσμικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Πρόκειται για επίσημα κείμενα τα οποία αν και δεν στοχεύουν ρητά σε αυτήν, εμπεριέχουν διατάξεις οι οποίες άπτονται με καθοριστικό τρόπο του εν λόγω ζητήματος αυξάνοντας την θεσμική και πρακτική αποτελεσματικότητα και θωράκιση άλλων κειμένων και πρωτοβουλιών προς αυτή την κατεύθυνση. Η συγγραφέας αναφέρει επιγραμματικά οχτώ σχετικά κείμενα (Ibid: 61 – 64)³:

1. Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948)

³ Τα εν λόγω κείμενα παρατίθενται στη βιβλιογραφία της παρούσας καθώς και οι ιστοσελίδες από τις οποίες έχουν αντληθεί.

Διασφαλίζεται η χωρίς κανέναν περιορισμό συμμετοχή των ατόμων στην πνευματική και καλλιτεχνική ζωή των κοινοτήτων που ανήκουν και η απόλαυση των όποιων καλλιτεχνικών και επιστημονικών επιτευγμάτων που προκύπτουν από αυτές. Πρόκειται για θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα το οποίο όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Μπουτσιούκη Σ. οδηγεί ακολούθως στο «δικαίωμα του ατόμου στην προστασία των ηθικών και υλικών συμφερόντων του, τα οποία απορρέουν από την κάθε είδους επιστημονική, λογοτεχνική ή καλλιτεχνική παραγωγή του» (Ibid: 61). Πρόκειται για συμφέροντα τα οποία επί της ουσίας αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία μορφοποιούνται οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές δραστηριότητες των κοινωνιών.

2. Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966)

Στο παρόν διασφαλίζεται η αναγνώριση του δικαιώματος στις μειονοτικές εθνοτικές, γλωσσικές, θρησκευτικές ομάδες στην ελεύθερη εξάσκηση των πολιτιστικών, θρησκευτικών και γλωσσικών πρακτικών και ιδιωμάτων τους.

3. Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966)

Πρόκειται για την αναγνώριση του δικαιώματος της συμμετοχής σε επιμορφωτικές δραστηριότητες καθώς και την εξασφάλιση της προστασίας των ωφελημάτων όπως αυτά προκύπτουν από την καλλιτεχνική και επιστημονική τους δραστηριότητα. Μάλιστα προβλέπεται και η υποχρέωση των κρατών να λάβουν μέτρα για την διασφάλιση της ελευθερίας και διάδοσης της επιστημονικής έρευνας, της καλλιτεχνικής δημιουργίας και της μόρφωσης εν γένει.

4. Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989)

Αφορά την εξασφάλιση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων του παιδιού. Τα κράτη οφείλουν μέσω δικών τους ενεργειών και διεθνών συνεργασιών να διευκολύνουν την πρόσβαση σε αυτά τα δικαιώματα. Ειδική μνεία γίνεται για τα παιδιά τα οποία απομακρύνονται για ποικίλους λόγους από το οικογενειακό τους περιβάλλον καθώς και για αυτά που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες.

5. Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των διακρίσεων κατά των γυναικών (1979)

Σε αυτό το κείμενο προωθείται η διασφάλιση των δικαιωμάτων των γυναικών στην ισότιμη με τους άνδρες ανάπτυξη και πρόοδο σε όλους τους κοινωνικούς, πολιτικούς και πολιτιστικούς τομείς. Γίνεται αναφορά στην ανάγκη δράσης ενάντια σε οποιαδήποτε μορφή στερεοτύπου ή άλλης φυλετικής ανισότητας που αφορά, ανάμεσα

σε άλλα, και την απρόσκοπτη πρόσβαση σε όλων των ειδών των αθλητικών ψυχαγωγικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων εν γένει.

6. Διεθνής Σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων όλων των μεταναστών εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους (1990)

Αφορά την προστασία της πολιτισμικής ταυτότητας της συγκεκριμένης ομάδας ατόμων στις χώρες υποδοχής τους και στην εξασφάλιση των πολιτιστικών δεσμών με τις χώρες καταγωγής τους αντίστοιχα. Επιπλέον κάνει ρητή αναφορά στο δικαίωμα της ισότιμης πρόσβασης στην πολιτιστική ζωή και την εκπαίδευση της χώρας υποδοχής με σκοπό την ομαλότερη και αποτελεσματικότερη κατά το δυνατόν ενσωμάτωσή τους στις κοινωνίες υποδοχής. Τέλος με βάση τις πρόνοιες αυτής της σύμβασης τα κράτη υποδοχής οφείλουν να διευκολύνουν την διδασκαλία της μητρικής γλώσσας και του πολιτισμού των παιδιών των μεταναστών με σκοπό την διαγενεακή διατήρηση δεσμών με τις χώρες καταγωγής τους.

7. Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων Πληθυσμών (2007)

Αναγνωρίζει το δικαίωμα στους αυτόχθονες πληθυσμούς ενάντια σε μορφές αναγκαστικής αφομοίωσης από την κυρίαρχη πληθυσμιακή ομάδα καθώς και την προστασία του πολιτισμού τους και των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους εν γένει. Οι πληθυσμοί αυτοί μπορούν να ελέγχουν τις εκπαιδευτικές και τις πολιτιστικές δομές τους και επιπρόσθετα προστατεύονται από προκαταλήψεις και διακρίσεις εις βάρος των πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους στοιχείων και παραδόσεων. Τα κράτη οφείλουν να διευκολύνουν την επικοινωνία μεταξύ των απομακρυσμένων μελών αυτών των ομάδων εντός του χώρου κυριαρχίας τους και να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη πρόσβαση στην ιδιαίτερη πολιτιστική παράδοσή τους. Επίσης, προβλέπεται το δικαίωμα των αυτοχθόνων ομάδων στη δημιουργία δικών τους ΜΜΕ ασκώντας οι ίδιοι τον έλεγχο, και να μεριμνούν για την ανάπτυξη του πολιτισμού τους και της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, καθώς και της πνευματικής ιδιοκτησίας που απορρέει από αυτήν.

8. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών – Συμμαχία των Πολιτισμών (2005)

Πρόκειται για πρωτοβουλία του πρώην γενικού γραμματέα του ΟΗΕ Κόφι Ανάν η οποία τέθηκε σε ισχύ το 2005. Η Συμμαχία των Πολιτισμών στοχεύει στην άσκηση πίεσης προς την γεφύρωση των πολιτισμικών ή/και θρησκευτικών διαφορών μεταξύ διαφορετικών κρατών. Σκοπός είναι η μείωση των εξτρεμιστικών τάσεων και η αποτροπή συγκρούσεων τέτοιου υπόβαθρου. Η Συμμαχία προωθεί την κοινωνική συνοχή και την ανάπτυξη βασική παράμετρος της οποίας θα είναι η πολιτισμική

ευαισθησία. Σε αυτά τα πλαίσια προωθούνται ενέργειες πολιτιστικής συνεργασίας με αντικείμενο τη ψυχαγωγία, τον αθλητισμό και τις τέχνες. Επιπρόσθετα πραγματοποιούνται διεθνείς συναντήσεις των συμμετεχόντων κρατών με αντικείμενο, ανάμεσα σε άλλα, τη διαπολιτισμική συνεργασία, τον πλουραλισμό των ΜΜΕ, τις θρησκευτικές ελευθερίες, τη μετανάστευση, την ενσωμάτωση και την κινητικότητα εντός της παγκόσμιας οικονομίας.

1.2.1 United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - (UNESCO)⁴

Πρόκειται για τον εκπαιδευτικό, επιστημονικό και πολιτιστικό οργανισμό του ΟΗΕ. Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα της, βασική αποστολή της UNESCO είναι η διατήρηση και ενίσχυση της ειρήνης διαμέσου της προώθησης της διεθνούς συνεργασίας σε εκπαιδευτικό, επιστημονικό και πολιτιστικό επίπεδο (UNESCO 2002: 7). Όλα τα προγράμματά της συνεισφέρουν στην επίτευξη των στόχων βιώσιμης ανάπτυξης οι οποίοι καθορίστηκαν στην Agenda 2030 και υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών το 2015.

Η UNESCO ιδρύθηκε στα τέλη του 1945 (Valderrama F., 1995: 23). Είναι απότοκη εξέλιξη της διάσκεψης των υπουργών παιδείας των συμμαχικών δυνάμεων (Conference of Allied Ministers of Education, CAME) στα 1942 το οποίο συνήλθε στο Ηνωμένο Βασίλειο εν καιρώ πολέμου. Σκοπός ήταν η ανασυγκρότηση των εκπαιδευτικών δομών και συστημάτων με τη λήξη του πολέμου. Το 1945 συγκλήθηκε διάσκεψη στο Λονδίνο υπό την αιγίδα του ΟΗΕ για την δημιουργία ενός εκπαιδευτικού και πολιτιστικού οργανισμού. Σαράντα τέσσερις εκπρόσωποι χωρών αποφάσισαν τη δημιουργία της UNESCO. Διαμέσου της εδραίωσης της ηθικής και πνευματικής αλληλεγγύης ολόκληρης της ανθρωπότητας θα μπορούσε να επιτευχθεί ο στόχος της κατάκτησης της παγκόσμιας ειρήνης.

Σύμφωνα με το όραμα⁵ της UNESCO, όπως αυτό διατυπώνεται στην επίσημη ιστοσελίδα της, ακριβώς πάνω σε αυτή την αλληλεγγύη θα πρέπει να δομηθεί η ειρήνη και το μέσο επίτευξης μπορεί να είναι ο διάλογος και η αμοιβαία κατανόηση. Αυτό διότι, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά *«οι πολιτικές και οικονομικές συμφωνίες δεν είναι αρκετές για να εξασφαλίσουν την διαρκή και ειλικρινή υποστήριξη των λαών»*.

Η UNESCO ως οργανισμός που γεννήθηκε μέσα από τις στάχτες του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου έθεσε στο επίκεντρο των δραστηριοτήτων της την καταπολέμηση των φαινομένων που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια αυτού, όπως τη ρατσιστική και

⁴ <https://en.unesco.org/>.

⁵ <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>

αντισημιακή βία. Η πολιτισμική ποικιλότητα, η ανοχή, η ελευθερία της έκφρασης, η προώθηση της επιστημονικής αλήθειας αποτελούν βασικές κατευθύνσεις στο έργο της UNESCO.

Προς αυτό τον σκοπό τα εργαλεία που αναπτύσσονται υπό την αιγίδα της UNESCO προωθούν την ισότιμη πρόσβαση όλων των παιδιών σε ποιοτική εκπαίδευση. Βοηθούν τα άτομα να συνειδητοποιήσουν τις ζωές τους ως ανεκτικοί και παγκόσμιοι πολίτες και παράλληλα συμβάλλουν στην ενίσχυση των δεσμών μεταξύ των κρατών. Η συνεργασία και ο διάλογος κατέχουν εξέχουσα θέση στο όραμα της UNESCO. Η παραγωγή νέων ιδεών και γνώσεων μέσα από τα ποικίλα επιστημονικά προγράμματα που δημιουργεί και υποστηρίζει, καθώς και ο ελεύθερος διαμοιρασμός τους είναι επίσης από τα σημαντικά χαρακτηριστικά των δραστηριοτήτων της.

Η έδρα⁶ της UNESCO βρίσκεται στο Παρίσι και διαθέτει 53⁷ γραφεία παγκοσμίως. Ο οργανισμός έχει 193 κράτη – μέλη⁸ και 11 συνεργαζόμενα μέλη. Όλα τα μέλη του ΟΗΕ έχουν το δικαίωμα συμμετοχής στην UNESCO ενώ τα κράτη που δεν είναι μέλη του πρώτου μπορούν να συμμετάσχουν στη δεύτερη μετά από πρόταση του Εκτελεστικού Συμβουλίου και ύστερα από πλειοψηφία των δύο τρίτων της Γενικής Συνέλευσης. Τα περισσότερα κράτη – μέλη έχουν μόνιμες αντιπροσωπείες στην UNESCO επικεφαλής των οποίων είναι οι Πρέσβεις που λειτουργούν ως διαμεσολαβητές στις σχέσεις του Οργανισμού με τα μέλη του. Επιπρόσθετα, τα κράτη – μέλη έχουν ιδρύσει Εθνικές Επιτροπές⁹ σκοπός των οποίων είναι ο συντονισμός του κυβερνητικού και μη-κυβερνητικού έργου με αυτό της UNESCO.

Τρία είναι τα βασικά διοικητικά σώματα εντός της UNESCO¹⁰:

1. Η Γενική Διάσκεψη

Αποτελείται από τους αντιπροσώπους των κρατών – μελών και συνέρχεται κάθε 2 χρόνια. Καθορίζει τις γενικές γραμμές πολιτικής του οργανισμού. Θέτει τις προγραμματικές προτεραιότητες και αποφασίζει για τον προϋπολογισμό του. Εκλέγει τα μέλη του εκτελεστικού συμβουλίου και διορίζει τον γενικό διευθυντή.

2. Το Εκτελεστικό Συμβούλιο

Έχει υπό την ευθύνη του την γενική διεύθυνση του οργανισμού. Προετοιμάζει τις εργασίες της γενικής διάσκεψης, η οποία ορίζει τις λειτουργίες του και οριοθετεί τις ευθύνες του. Λαμβάνει συγκεκριμένες αποστολές από τη γενική διάσκεψη κάθε δύο

⁶ <https://en.unesco.org/about-us/unesco-house>

⁷ <https://en.unesco.org/fieldoffice>

⁸ <https://en.unesco.org/countries>

⁹ <https://en.unesco.org/countries/national-commissions>

¹⁰ <https://en.unesco.org/about-us/governance>

χρόνια. Έχει 58 εκλεγμένα μέλη. Βασικά κριτήρια εκλογής είναι η ποικιλότητα όσον αφορά το πολιτισμικό υπόβαθρο και τη γεωγραφική κατανομή. Συνέρχεται ως σώμα δύο φορές το χρόνο.

3. Η Γραμματεία

Πρόκειται για τον εκτελεστικό βραχίονα της UNESCO. Συμμετέχουν ο Γενικός Διευθυντής και το Προσωπικό το οποίο ορίζεται από τον ίδιο. Το τελευταίο διακρίνεται σε δύο βασικές υπηρεσίες, την Επαγγελματική και τη Γενική. Περί τα 700 άτομα αποτελούν το προσωπικό των 53 γραφείων του οργανισμού ανά τον κόσμο.

Οι βασικοί τομείς εξειδίκευσης του οργανισμού αφορούν 5 ευρείς τομείς:

1. Παιδεία¹¹

Σύμφωνα με τις κατευθύνσεις του οργανισμού η παιδεία αποτελεί προνομιακό εργαλείο ειρήνης, βιώσιμης ανάπτυξης και καταπολέμησης της φτώχειας. Ως ανθρώπινο δικαίωμα πρέπει να παρέχεται καθολικά και ποιοτικά. Η UNESCO παρεμβαίνει σε ολόκληρο τον κόσμο προσφέροντας την εξειδίκευσή της όσον αφορά την ενίσχυση των εκπαιδευτικών συστημάτων και την αντιμετώπιση σχετικών προκλήσεων. Το έργο της αγγίζει όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, ζητήματα ισότητας των φύλων, καθώς και ζητήματα που αφορούν την υγεία όπως τον HIV και το AIDS καθώς και την ανάπτυξη δεξιοτήτων.

2. Πολιτισμός¹²

Αναφέρεται στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και την καλλιέργεια της δημιουργικότητας. Ο πολιτισμός, σύμφωνα με την UNESCO, έχει τη δύναμη να μεταμορφώνει τις κοινωνίες. Η ποικιλότητα των υλικών και άυλων μορφών που λαμβάνει είναι σημαντική πηγή εμπλουτισμού της καθημερινής ζωής. Πιο συγκεκριμένα, εστιάζοντας στην κληρονομιά, αυτή γίνεται κατανοητή ως μια από τις θεμελιακές διαστάσεις της ταυτότητας και της συνοχής των κοινοτήτων και των λαών, η ισορροπία των οποίων επηρεάζεται διαρκώς από την αλλαγή και την οικονομική αστάθεια. Αφετέρου, η δημιουργικότητα είναι καθοριστικό συστατικό των ανοιχτών, συμπεριληπτικών και πλουραλιστικών κοινωνιών. Ο συνδυασμός των δύο αποτελεί καταστατική προϋπόθεση για την ευημερία, και την καινοτομία στα πλαίσια μιας κοινωνίας της γνώσης.

Η UNESCO επισημαίνει ότι η δυνατότητα εδραίωσης μιας βιώσιμης ανάπτυξης προϋποθέτει την ύπαρξη ενός δυναμικού πολιτισμού που θα χαρακτηρίζεται από τον

¹¹ <https://en.unesco.org/themes/education>

¹² <https://en.unesco.org/themes/protecting-our-heritage-and-fostering-creativity>

αμοιβαίο σεβασμό και τον ανοικτό διάλογο. Τονίζει, όμως, ότι μέχρι στιγμής «ο πολιτισμός λείπει από την εξίσωση της ανάπτυξης».

Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο στη στρατηγική της UNESCO βρίσκονται η άσκηση πιέσεων παγκοσμίως για τη σύνδεση πολιτισμού και ανάπτυξης, η συνεργασία με εθνικούς και τοπικούς φορείς για τη δημιουργία σαφούς και αποτελεσματικού πολιτικού και νομικού πλαισίου καθώς και η προώθηση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, των δημιουργικών βιομηχανιών και του πολιτιστικού πλουραλισμού.

Στα πλαίσια υποστήριξης αυτής της στρατηγικής η UNESCO ανέπτυξε και αναπτύσσει σειρά συμβάσεων και διακηρύξεων οι οποίες ενισχύουν τις προαναφερθείσες κατευθύνσεις. Λειτουργούν ως πλατφόρμες παγκόσμιας συνεννόησης και συνεργασίας οι οποίες προσδιορίζουν ένα σύστημα «ολιστικής πολιτιστικής διακυβέρνησης» λαμβάνοντας υπόψη τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις κοινές αξίες. Τα πεδία δράσης που ορίζουν είναι η προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς. Σε αυτά κατά κύριο λόγο ανήκουν οι αρχαιολογικοί χώροι, η άυλη κληρονομιά, οι υποθαλάσσια κληρονομιά, οι συλλογές των μουσείων, καθώς και η ενδυνάμωση της δημιουργικότητας, της καινοτομίας και του πολιτιστικού τομέα.

3. Φυσικές Επιστήμες¹³

Στο επίκεντρο βρίσκεται η δημιουργία γνώσης με σκοπό την αντιμετώπιση των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων του πλανήτη. Στόχος είναι η δημιουργία πράσινων και βιώσιμων κοινωνιών. Η ενίσχυση των φυσικών επιστημών και η αξιολόγηση της αποδοτικότητάς τους σε εθνικό επίπεδο με συγκεκριμένους δείκτες είναι τμήμα αυτής της στρατηγικής. Η επιστήμη πρέπει να συνδεθεί με την κοινωνία στο επίπεδο της γνώσης και της εξεύρεσης λύσεων.

Σημαντικοί τομείς που παρακολουθούνται και στους οποίους φιλοδοξεί να παρέμβει ώστε να αποκατασταθεί ή να ενισχυθεί η βιωσιμότητα είναι ο κύκλος του νερού, η γνώση για τη φυσική ιστορία της γης, οι ορυκτοί πόροι και η γνώση που αφορά τα οικοσυστήματα και τη βιοποικιλότητα.

4. Κοινωνικές και Ανθρωπιστικές Επιστήμες¹⁴

Σκοπός είναι η ανάπτυξη καλύτερης κατανόησης των προκλήσεων και απειλών που αντιμετωπίζει σήμερα η ανθρωπότητα σε παγκόσμιο επίπεδο. Τέτοιες είναι οι παντός

¹³ <https://en.unesco.org/themes/science-sustainable-future>

¹⁴ <https://en.unesco.org/themes/learning-live-together>

είδους ανισότητες, κοινωνικοί αποκλεισμοί, βία κ.ο.κ. Σε αυτή την κατεύθυνση η UNESCO συγκεντρώνει τις προσπάθειές της σε επίπεδο τοπικών κοινωνιών για την ενίσχυση της συνειδητοποίησης των θετικών αποτελεσμάτων του διαπολιτισμικού διαλόγου, της ποικιλότητας, της ετερογένειας του κόσμου, της αμοιβαίας κατανόησης και του πλουραλισμού.

5. Επικοινωνία και Πληροφορία¹⁵

Αφορά τις προσπάθειες της UNESCO στην καλλιέργεια και διευκόλυνση της ελευθερίας της έκφρασης, της ανάπτυξης των ΜΜΕ, της πρόσβασης στην πληροφορία και τη γνώση. Σε αυτή την κατεύθυνση κινείται και το πνεύμα της μέσο/μακροπρόθεσμης στρατηγικής της UNESCO στο κείμενο της Agenda 2030.

Οι μεταβολές που έχουν επέλθει στο κοινωνικό, πολιτιστικό και οικονομικό επίπεδο στην σύγχρονη ψηφιακή εποχή καλούν για νέες και καινοτόμες ενέργειες και λύσεις. Η UNESCO προωθεί την ασφάλεια των δημοσιογράφων και στηρίζει το δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου. Ενεργεί υπέρ της ανοικτής γνώσης, της ισότιμης παρουσίας των φύλων και της αντικειμενικής ανάδειξης των κρίσεων στα ΜΜΕ. Η ποικιλότητα, η αντικειμενικότητα και ο πλουραλισμός είναι εκ των ων ουκ άνευ, όπως επίσης και η ανάγκη της ικανότητας πρόσβασης στην πληροφορία όλων των περιθωριοποιημένων ή καταπιεζόμενων κοινοτήτων.

1.2.2 International Council on Monuments and Sites - (ICOMOS)¹⁶

Στην περίπτωση της UNESCO, όπως είδαμε παραπάνω, γίνεται σαφώς αναφορά στην ανάγκη διατήρησης όλων των μορφών άυλης και υλικής κληρονομιάς, αλλά με αυξανόμενη έμφαση στην πρώτη έναντι της δεύτερης. Επιπρόσθετα παρατηρήσαμε την ανάμειξη του εν λόγω οργανισμού με ευρύτερες εκδοχές της πολιτισμικής δραστηριότητας που άπτονται κοινωνικά, φυσικά, πολιτιστικά, οικονομικά και άλλα πεδία, της ανθρώπινης δραστηριότητας σε ένα γενικότερο πλαίσιο προώθησης της παγκόσμιας ειρήνης και της βιωσιμότητας των ανθρώπινων κοινωνιών.

Το ICOMOS¹⁷, αντιθέτως, εστιάζει στη διατήρηση της κληρονομιάς που αφορά κατά κύριο λόγο τα κτήρια, τους ιστορικούς τόπους, τα πολιτισμικά πεδία (cultural landscapes) και τους αρχαιολογικούς τόπους. Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του, το ICOMOS είναι ο μοναδικός μη κυβερνητικός οργανισμός του είδους του, ο οποίος σε συνεργασία με την UNESCO, προωθεί «την εφαρμογή της θεωρίας, της μεθοδολογίας και των επιστημονικών

¹⁵ <https://en.unesco.org/themes/communication-and-information>

¹⁶ <https://www.icomos.org/en#>.

¹⁷ <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/mission-and-vision>

τεχνικών για την διατήρηση της αρχιτεκτονικής και αρχαιολογικής κληρονομιάς». Κατέχει συμβουλευτική θέση στην Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO προς την εφαρμογή της Σύμβασης Παγκόσμιας Κληρονομιάς με διακριτό ρόλο την κρίση επί των υποψηφιοτήτων.

Πρόκειται ουσιαστικά για ένα ενεργό δίκτυο¹⁸ εξειδικευμένων επιστημόνων και επαγγελματιών οι οποίοι συνθέτουν ωφελούν και ωφελούνται από τις διεπιστημονικές προσεγγίσεις στα ζητήματα ενδιαφέροντος. Ορισμένα από τα βασικά επιστημονικά πεδία που συμβάλουν στις προσπάθειες του ICOMOS είναι η ιστορία, η ιστορία της τέχνης, η αρχιτεκτονική, η γεωγραφία, η μηχανολογία, η ανθρωπολογία και ο αστικός σχεδιασμός.

Με βάση τα πλέον πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία, αυτά του 2018, το ICOMOS αποτελείται από¹⁹:

- 10546 ιδιώτες – μέλη οι οποίοι εδρεύουν σε 151 χώρες.
- 271 θεσμικά μέλη
- 107 εθνικές επιτροπές
- 28 διεθνείς επιστημονικές επιτροπές

Η ίδρυση του ICOMOS συνδέεται στενά με τις μεταμορφώσεις της έννοιας της κληρονομιάς όπως την περιγράψαμε παραπάνω. Μέσα από αυτόν τον πολιτικό και επιστημονικό διάλογο δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την δημιουργία του ICOMOS. Η ιδρυτική διακήρυξη του συμπεριλαμβάνεται στο δεύτερο ψήφισμα της Χάρτας της Βενετίας του 1964 της UNESCO²⁰. Η επίσημη ίδρυση του συμβουλίου έγινε τον Ιούνιο του 1965 στην Βαρσοβία από τους απεσταλμένους 25 χωρών καθώς και εκπροσώπους της UNESCO, του ICCROM (International Center for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property), του ICOM (International Council on Museums) , και της UIA (International Union of Architects).

Η πρόδρομη διαδικασία όμως είχε ήδη ξεκινήσει από το Παρίσι και την εκεί συνάντηση το 1957 του 1^{ου} Κογκρέσου Αρχιτεκτόνων και Ειδικών των Ιστορικών Κτηρίων. Εκεί διαπιστώθηκε η ανάγκη ίδρυσης στις χώρες όπου απουσίαζε κάτι αντίστοιχο, ενός κεντρικού φορέα ο οποίος θα είχε υπό την ευθύνη του την προστασία των ιστορικών κτηρίων.

Βασικές αξίες²¹ του ICOMOS αποτελούν η πολιτισμική και κοινωνική ποικιλότητα και η συλλογικότητα. Πρόκειται για στοιχείο το οποίο αναδεικνύεται από το πολύπλευρο εθνικό και επιστημονικό υπόβαθρο της κοινότητας των ατόμων που στηρίζουν με τις εμπειρίες και

¹⁸ Ibidem

¹⁹ Ibidem

²⁰ <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/history?start=1>

²¹ <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/icomos-mission?start=1>

τις εξειδικεύσεις τους τις δραστηριότητες του συμβουλίου. Πάντοτε με σεβασμό την πολιτισμική και θρησκευτική διαφορά του καθενός από αυτούς.

Η ακεραιότητα και η αντικειμενικότητα είναι επίσης βασική παράμετρος των λειτουργιών και των υπηρεσιών του ICOMOS. Επιπρόσθετα, κεντρικό ρόλο κατέχει η προώθηση της διασύνδεσης, του διαλόγου και της αμοιβαιότητας μεταξύ των διαφορετικών χωρών, πολιτισμών και ανθρώπων. Η ουσιαστική παρουσία του ICOMOS με ειδικούς σε περιοχές όπου τα ποσοστά φτώχειας είναι υψηλά ή/και σε περιοχές που βρίσκονται σε κρίση λόγω φυσικών καταστροφών είναι καταλυτική για τη διάσωση και διατήρηση της υλικής κληρονομιάς που βρίσκεται σε αυτές.

Η μετάδοση των συσσωρευμένων γνώσεων και εξειδικεύσεων του δικτύου των ανθρώπων του ICOMOS σε νεαρούς ερευνητές είναι επίσης μια από τις βασικές προτεραιότητες του συμβουλίου. Επιπλέον το ICOMOS παρέχει πλήρη και ανοικτή πρόσβαση στις επιστημονικές δημοσιεύσεις των μελών του υπό την αιγίδα του διαμέσου του εγχειρήματός του «ICOMOS Open Archive: EPrints on Cultural Heritage».

Βασικά διοικητικά σώματα του ICOMOS είναι τα εξής:

- Το Συμβούλιο²²

Εκλέγεται από την Γενική Συνέλευση και αποτελείται από 20 μέλη. Αυτά είναι ο Πρόεδρος, ο Γενικός Γραμματέας, ο Γενικός Ταμίας, 5 αντιπρόεδροι και 12 μέλη. Επιπλέον συμμετέχει ο Πρόεδρος της Επιτροπής Συμβουλευτικής και άλλα 5 συνδεδεμένα μέλη. Βασικό μέλημα είναι η αντιπροσώπευση εντός του Συμβουλίου των κύριων περιοχών του κόσμου.

- Η Γενική Συνέλευση²³

Συγκαλείται σε ετήσια βάση. Εξετάζει τις ετήσιες αναφορές για τις δραστηριότητες του οργανισμού και την οικονομική του κατάσταση και ορίζει τις δράσεις της επόμενης χρονιάς. Κάθε τρία χρόνια όμως, επικαιροποιούνται τα προγράμματα και οι στόχοι του συμβουλίου και οριστικοποιούνται οι προτεραιότητές του για την επόμενη τριετία.

- Συμβουλευτική Επιτροπή²⁴

Αποτελείται από τους προέδρους της εθνικής και της διεθνούς επιστημονικής επιτροπής. Η λειτουργία της αφορά τη γνωμοδότηση προς το Συμβούλιο σε ζητήματα

²² <https://www.icomos.org/en/about-icomos/governance/general-information-about-the-executive-committee>

²³ <https://www.icomos.org/en/about-icomos/governance/general-information-about-the-general-assembly>

²⁴ <https://www.icomos.org/en/about-icomos/governance/general-information-on-the-advisory-committee>

προγραμμάτων και κατευθύνσεων αναφορικά με την κεντρική αποστολή του ICOMOS.

- Επιστημονικό Συμβούλιο²⁵

Διαχειρίζεται ζητήματα που αφορούν τον επιστημονικό και οικονομικό προγραμματισμό του ICOMOS. Προχωρεί σε αξιολογήσεις των δράσεων. Εξετάζει αιτήματα παροχής τεχνικής βοήθειας. Συνεργάζεται μαζί με τον πρόεδρο, τον ταμεία και τον γενικό γραμματέα ώστε να συντονίσει το έργο του συμβουλίου και να το επικοινωνήσει με την παγκόσμια κοινότητα των ειδικών και την κοινή γνώμη.

- Διεθνής Γραμματεία²⁶

Έχει την έδρα της στα κεντρικά γραφεία του ICOMOS στο Παρίσι. Ορίζεται από τον πρόεδρο του συμβουλίου και υποστηρίζει τις δραστηριότητες του δικτύου.

1.3. Πολιτιστική Κληρονομιά και Τουρισμός

Στα πλαίσια της παρούσας διπλωματικής εργασίας και λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντός μας για την κοινότητα της Κλεισούρας Καστοριάς, κρίνουμε απαραίτητη την ιδιαίτερη αναφορά στη σχέση πολιτιστικής κληρονομιάς και πολιτιστικού τουρισμού. Αυτό διότι σε μια μικρή ορεινή κοινότητα με πλούσιο πολιτιστικό παρελθόν όπως αυτή, ο πολιτιστικός τουρισμός είναι από τις προφανείς δυνητικές πηγές εισοδήματος.

Ο τουρισμός ήδη από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου έχει αναδειχθεί σε δυναμική οικονομική δραστηριότητα η οποία συμπαρασύρει και συμπαρασύρεται από τις κοινωνικές, οικολογικές και πολιτικές δυνάμεις που χαρακτηρίζουν την παγκόσμια οικονομία έως και σήμερα (Timothy και Boyd, 2006: 1). Η σημασία του τουρισμού παγκοσμίως οδήγησε στη συστηματοποίηση της μελέτης του και την κατάταξη του σε επιμέρους ερευνητικά πεδία ανάλογα με το είδος του τουριστικού προϊόντος και τις προτιμήσεις των τουριστών. Ανάμεσα στα διάφορα είδη, όπως ο θρησκευτικός, οικολογικός, αθλητικός τουρισμός, ως ένα από τα πιο σημαντικά αναδείχθηκε ο πολιτιστικός τουρισμός. Πολιτιστικός τουρισμός και τουρισμός της κληρονομιάς (heritage tourism) είναι δύο όροι οι οποίοι χρησιμοποιούνται στη βιβλιογραφία ως ταυτόσημοι (Ibidem).

Ειδικά ο πολιτιστικός τουρισμός είναι ένας από τους πιο γρήγορα αναπτυσσόμενους τομείς της τουριστικής βιομηχανίας παγκοσμίως. Γι' αυτό τον λόγο εκλαμβάνεται και ως

²⁵ <https://www.icomos.org/en/about-icomos/governance/scientific-council>

²⁶ <https://www.icomos.org/en/about-icomos/governance/general-information-on-the-international-secretariat>

βασικό εργαλείο καταπολέμησης της φτώχειας και οικονομικής ανάπτυξης σε επίπεδο κοινοτήτων ιδιαίτερα στον αναπτυσσόμενο κόσμο (Timothy και Nyauoane, 2009: 3).

Πρόκειται, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι δυο συγγραφείς, για μια από τις παλιότερες μορφές τουρισμού της οποίας οι απαρχές ανάγονται ήδη στην εποχή της αρχαίας Αιγύπτου και της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η ανάγκη και η επιθυμία για απόκτηση εμπειριών σε ιστορικά σημαντικά μέρη και μνημεία κρατεί από εκείνη την περίοδο και συνεχίστηκε αμείωτη και κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα (Ibid: 1).

Οι πολλαπλές ερμηνείες και είδη πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως είδαμε και παραπάνω, έχουν διευρύνει σε σημαντικό βαθμό το πεδίο του πολιτιστικού τουριστικού προϊόντος. Αποτέλεσμα αυτού είναι η υιοθέτηση της προσέγγισης της κληρονομιάς ως ‘η παροντική χρήση του παρελθόντος’ (Ibid: 1 - 2). Πιο συγκεκριμένα, ο πολιτιστικός τουρισμός έγκειται στην επίσκεψη σε τόπους ιστορικής σημασίας, κτισμένα ή φυσικά τοπία, αστικές και αγροτικές περιοχές, μέρη όπου συνέβησαν ιστορικά γεγονότα ή υπήρξαν ή/και είναι ακόμα σημαντικά για σπουδαίες κουλτούρες κι πολιτισμούς (Ibid: 2).

Σύμφωνα με τους Rogia *et al.* (2004: 19) η ακριβής ανακάλυψη και αντίληψη των λόγων που οι τουρίστες επισκέπτονται ένα τόπο είναι υψίστης σημασίας σε επίπεδο ακαδημαϊκής έρευνας, αλλά και επί του πρακτικότερου και σε επίπεδο τουριστικής διαχείρισης. Κάποιες μορφές συμπεριφορών των τουριστών άπτονται ζητημάτων επιλογής προορισμού, τρόπου ταξιδιού, προσδοκιών, πηγών πληροφόρησης καθώς επίσης και ιδιαίτερων στοιχείων κοινωνικού και δημογραφικού χαρακτήρα.

Οι ίδιοι ισχυρίζονται ότι οι βασικοί λόγοι για τους οποίους οι τουρίστες αποφασίζουν να επισκεφτούν έναν τόπο με μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς είναι τρεις: την απόκτηση της εμπειρίας του μνημείου πολιτιστικής κληρονομιάς, την εμπειρία της εκμάθησης της ιστορίας και την εμπειρία της απόλαυσης (Ibidem). Την ίδια στιγμή όμως ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την επιλογή του μνημείου πολιτιστικής κληρονομιάς που θα επισκεφθεί ο τουρίστας έχει να κάνει με τη συνάφεια που αυτό θα έχει με το δικό του πολιτισμικό κεφάλαιο. Επιπρόσθετα, κρίσιμος παράγοντας είναι και η επιθυμία της έκθεσης του τουρίστα σε μια συναισθηματική εμπειρία (Ibidem).

Σύμφωνα με τους Wilson B. G. και McIntosh A. J. (2007) τρεις είναι οι διακριτές αφηγήσεις των πολιτιστικών τουριστών σε σχέση με το εμπειρικό κομμάτι της σχέσης τους με τους τόπους και τα μνημεία κληρονομιάς:

1. Οπτική έλξη (Visual appeal)

Αναφέρεται στην αισθητική απόκριση και τα συναισθήματα που προκαλούνται στον πολιτιστικό τουρίστα διά της οράσεως και πιο συγκεκριμένα της ενατένισης του

τόπου ή/και μνημείου κληρονομιάς κατά μόνας αλλά και σε σχέση με το υπόλοιπο τοπίο, δομημένο ή/και φυσικό. Οι συγγραφείς αναφέρουν ότι η έρευνά τους υποδεικνύει αύξηση του ποσού απόλαυσης ενός αισθητικά ευχάριστου τοπίου πολιτιστικής κληρονομιάς ακόμα και σε τετριμμένες δραστηριότητες όπως το περπάτημα ή η τροφή. Οι χρωματισμοί, το μέγεθος, το σχήμα, το ύψος, προκαλούν οπτικά ερεθίσματα σημαντικής αξίας αναφορικά με την κατανάλωση πολιτιστικών προϊόντων όπως η θέαση ενός μνημείου ή η συμμετοχή σε αυτό (Ibid: 83- 85).

2. Προσωπικοί στοχασμοί (Personal reflections)

Αναφέρεται στις ατομικές σκέψεις και συναισθήματα που δημιουργούνται ανάμεσα στον τουρίστα και την πολιτιστική κληρονομιά. Αυτά μπορεί να συσχετίζονται με αίσθημα νοσταλγίας αλλά και φυγής από τη σύνθετη και τεχνολογικά κορεσμένη καθημερινότητα. Επίσης οι ερευνητές αναφέρουν ότι σημαντικό κομμάτι αυτών των στοχασμών αφορούν την ανάκληση ενθυμήσεων κυρίως σε τουρίστες μεγαλύτερης ηλικίας οι οποίοι μπορεί να είχαν μια πρότερη σχέση με αυτό που αντικρίζουν. Όμως η ανάκληση μνημών δεν εξαντλείται σε αυτούς. Αυτή μπορεί να προκληθεί ακόμα και σε άτομα που προέρχονται από δραστικά διαφορετικό πλαίσιο με αυτό του μνημείου πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτό διότι ο τουρίστας χρησιμοποιεί γνωστικά την εικόνα που αντικρίζει αναδημιουργώντας μόνος του το πλαίσιο κατανόησης από τον ίδιο και ενδύοντάς το με το δικό του προσωπικό νόημα. Τέλος δεν πρέπει να αποκλείονται και αποκρίσεις οικειότητας λόγω πρότερης επαφής με παρόμοιου είδους μνημεία κατά το παρελθόν (Ibid: 85 – 86).

3. Εμπειρίες έμπνευσης (engaging experiences)

Πρόκειται για εμπειρίες οι οποίες δίνουν στον πολιτιστικό τουρίστα την ευκαιρία να αναδιοργανώσει τις γνώσεις και τα συναισθήματά του μέσα από την επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά. Σημαντικό ρόλο ως προς αυτό παίζουν οι τουριστικοί οδηγοί και οι ξεναγοί. Η επαφή με αυτούς διευκολύνει την εμβάθυνση στα νοήματα και τις σημασίες που εκπηγάζουν από την πολιτιστική κληρονομιά αποκαλύπτοντας τελικά στον τουρίστα έναν άγνωστο για αυτόν κόσμο διαθέσιμο προς ανακάλυψη. Επίσης δεν πρέπει να παραβλεφθεί και η κλασική ευκαιρία εκπαίδευσης υπό την έννοια της συγκέντρωσης νέων ή επιπλέον πληροφοριών και γνώσεων για μνημεία ενδιαφέροντος (Ibid: 86 – 87).

Συνεπώς εμφανίζονται δυο παράγοντες σε συνάρθρωση όσον αφορά τις επιλογές του τουρίστα και ιδιαίτερα του πολιτιστικού. Από τη μία σημαντικός είναι ο ρόλος του περιεχομένου του μνημείου, δηλαδή η ιστορική και πολιτισμική ταυτότητά του και τα εν

γένει γνωρίσματά του. Από την άλλη εξίσου σημαντική είναι η αντίληψη και οι εικόνες που έχουν οι υποψήφιοι τουρίστες σε σχέση με τα ιδιαίτερα δικά τους χαρακτηριστικά (Ibid: 26). Ειδικά σε σχέση με το δεύτερο, οι συγγραφείς τονίζουν ότι κίνητρα τα οποία εμφανίζονται κατ' εξακολούθηση σε άλλες μορφές τουρισμού όπως ο ελεύθερος χρόνος και η εν γένει διάθεση για διακοπές, στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν δείχνουν να περιγράφουν επαρκώς την περίπτωση του πολιτιστικού τουρισμού (Ibid: 27). Αντιθέτως, συναισθήματα υποχρεωτικότητας της επίσκεψης, όπως για παράδειγμα θεωρείται γενικά η επίσκεψη στον Παρθενώνα εφόσον κάποιος βρεθεί στην Αθήνα, δείχνουν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην τελική επιλογή του πολιτιστικού τουρίστα (Ibid: 28).

Σύμφωνα με τους Timothy D. J. και Boyd S. W. (2006: 7 – 12) οι τύποι και οι τάσεις πολιτιστικού τουρισμού που βρίσκονται σε πλήρη ανάπτυξη και που σύμφωνα με τα έως τώρα στοιχεία δείχνουν να διαθέτουν ισχυρή δυναμική για την περαιτέρω ενίσχυσή τους στο μέλλον είναι οι εξής:

- Τουρισμός θανάτου ή σκοτεινός τουρισμός (Thanatourism)

Πρώιμες παραδειγματικές μορφές αυτού του είδους τουρισμού είναι τα προσκυνήματα των Χριστιανών στα μέρη όπου μαρτύρησε ο Χριστός και οι μαθητές του. Σήμερα δημοφιλείς τουριστικοί προορισμοί είναι τόποι βασανισμού, σφαγών, καταστροφών και θανάτου. Εκατομμύρια άνθρωποι ταξιδεύουν σε μέρη τα οποία αποτέλεσαν περιοχές πολέμου, κέντρα σκλάβων, περιβαλλοντικών καταστροφών, φυλακές, στρατόπεδα συγκεντρώσεως, τρομοκρατικών χτυπημάτων, νεκροταφεία (Ibid: 7).

- Συνηθισμένα τοπία και άνθρωποι

Ενώ τα τοπία και τα μνημεία που συνδέονται με αριστοκρατικές και βασιλικές οικογένειες και άλλες παρόμοιες ελίτ, όπως διάσημα κάστρα, παλάτια και καθεδρικοί ναοί ήταν ανέκαθεν δημοφιλείς τουριστικοί προορισμοί, πλέον η κληρονομιά του συνηθισμένου αποκτά ολοένα και περισσότερους θαυμαστές. Η ανάπτυξη αυτής της τάσης συμπίπτει με την αναγνώριση της σημασίας της καθημερινής ζωής και την απομάκρυνση από την υπερβολική ανάδειξη των προνομιάτων της ιστορίας. Οι περιθωριοποιημένοι άνθρωποι και κουλτούρες, οι εθνικές και φυλετικές μειονότητες όπως οι ιθαγενείς, έχουν τη δική τους συμβολή στην συγκρότηση των τοπικών ή/και εθνικών ταυτοτήτων. Αυτή η αναγνώριση καθώς και η σταθερή τάση για λιγότερο εθνοκεντρισμό και ρατσισμό στις διάφορες τοπικές και περιφερειακές τουριστικές βιομηχανίες οδήγησαν στην ανάδειξη του «συνηθισμένου» ως τουριστικό προϊόν (Ibid: 8).

- Σύνδεσμοι μεταξύ κληρονομιάς και άλλων τομέων οικονομικής δραστηριότητας
Αυξανόμενη είναι η τάση για τη σύνδεση τόπων πολιτιστικής κληρονομιάς και παράπλευρων οικονομικών δραστηριοτήτων όπως τα ψώνια. Πολλοί τέτοιοι τόποι αποτελούν παράλληλα και δημοφιλείς προορισμούς για αγορά καταναλωτικών προϊόντων. Σε πολλές ιστορικές πόλεις σημαντικά κτήρια ή περιοχές δίνουν στους τουρίστες την ευκαιρία για αγορές δημιουργώντας το κατάλληλο κλίμα ελεύθερου χρόνου και απόλαυσης το οποίο ενισχύει ή διευκολύνει καταναλωτικές συμπεριφορές (Ibid: 8 – 9).
- Διαδρομές κληρονομιάς
Πρόκειται για διαδρομές οι οποίες συνδέουν σημαντικής ιστορικής και πολιτισμικής σημασίας τόπους και ποικίλουν σε μέγεθος και κλίμακα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο δρόμος του μεταξιού στην κεντρική Ασία και τη Μέση Ανατολή, το τείχος του Ανδριανού στη Βρετανία, ο δρόμος των σκλάβων στη Δυτική Αφρική κ.ο.κ. Μπορεί η παλαιότερη χρήση και χρησιμότητά τους να έχει εκλείψει στη σύγχρονη εποχή, αλλά εξακολουθούν να συνδέουν ανεξάρτητους τόπους πολιτιστικής κληρονομιάς, εντάσσοντάς τους σε ένα ενιαίο πλαίσιο τουριστικού ενδιαφέροντος. Αυτές οι διαδρομές μπορεί να είναι διεθνείς, εθνικές ή/και τοπικές (Ibid: 9).
- Συμπεριληπτικός σχεδιασμός
Σκοπός είναι η βιώσιμη και δημοκρατικότερη διαχείριση των περιοχών πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργούνται συνεργασίες μεταξύ διαφορετικών περιοχών οι οποίες συγκροτούν ένα κοινό πακέτο ενδιαφέροντος για τους πολιτιστικούς τουρίστες. Διαφορετικοί ενδιαφερόμενοι προερχόμενοι από τον δημόσιο, τον ιδιωτικό, τον μη κερδοσκοπικό τομέα καθώς και τοπικούς – δημοτικούς φορείς δημιουργούν συνέργειες, οι οποίες βοηθούν στον σχεδιασμό και την αποδοτικότερη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τέτοιου τύπου συνεργασίες λαμβάνουν σε πολλές περιπτώσεις διατοπικά, διαπεριφερειακά ή ακόμα και διασυνοριακά χαρακτηριστικά (Ibid: 10).
- Θρησκευτικός τουρισμός
Πρόκειται για πανάρχαια πρακτική η οποία απαντάται στις περισσότερες από τις πιο διαδεδομένες θρησκείες όπως τον Χριστιανισμό, τον Ισλαμισμό, τον Ινδουισμό κ.ο.κ. Αφορά συνήθως συγκεκριμένους τόπους και μνημεία μεγάλης θρησκευτικής σημασίας. Επιπρόσθετα σημαντικής σημασίας είναι και ίδιες οι προσκληνυματικές διαδρομές (Ibid: 11 – 12).

1.4 Κοινωνικός Και Οικονομικός Αντίκτυπος Της Πολιτιστικής Κληρονομιάς Σε Τοπικό Και Περιφερειακό Επίπεδο

Σύμφωνα με τους Bowitz E. και Ibenholt K. (2009: 1) τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο της δημόσιας πολιτικής παρατηρείται ένα διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον πάνω στα θέματα που άπτονται της πολιτισμικής κληρονομιάς. Από τη μια υπάρχει το σταθερό ενδιαφέρον για την κληρονομιά αυτή καθεαυτή και από την άλλη η αναγνώρισή της ως μέσο παραγωγής οικονομικού κεφαλαίου σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, ειδικά σε περιοχές όπου η οικονομική ανάπτυξη είναι ένα από τα βασικά ζητούμενα.

Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος της κληρονομιάς αναφορικά με την τουριστική δραστηριότητα μιας δεδομένης περιοχής. Πολιτιστικά μνημεία αλλά και ευρύτερα συμπλέγματα πολιτιστικού ενδιαφέροντος εντός του αστικού και μη χώρου ή ακόμα και μνημεία φυσικής κληρονομιάς αποτελούν πόλο έλξης σημαντικού τουριστικού κεφαλαίου (Ibidem).

Οι Rizzo I. και Throsby D. (2006: 985) επισημαίνουν την ποικιλότητα των διάφορων ορισμών που υπάρχουν στη βιβλιογραφία περί της πολιτιστικής κληρονομιάς τονίζοντας ότι δεν υπάρχει μια γενική συμφωνία για το ακριβές περιεχόμενο του όρου. Ισχυρίζονται όμως ότι σε γενικές γραμμές η επικρατούσα ερμηνεία διαθέτει ως κυρίαρχες παραμέτρους την ιστορικότητα, την έννοια της μετάδοσης από το παρελθόν και την πολιτισμική σημασία των άυλων και υλικών μνημείων που αποκαλούνται πολιτιστική κληρονομιά.

Υπογραμμίζουν την επιστημολογική ένταση ανάμεσα από τη μία σε ιστορικούς της τέχνης, τους αρχαιολόγους, τους μουσειολόγους και τους λοιπούς επαγγελματίες του χώρου και από την άλλη τους οικονομολόγους σχετικά με την προσέγγιση επί του ζητήματος και ειδικότερα ότι αφορά το επίπεδο της διαχείρισης και της λήψης αποφάσεων (Ibidem). Την ίδια στιγμή παρατηρείται ότι σχετικά με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά μέχρι και σήμερα δεν έχει αναπτυχθεί ένα ενιαίο πλαίσιο κατανόησης αναφορικά με τις διάφορες αντιλήψεις περί αυτής ειδικά σε ότι αφορά την αξιολόγηση και τον αντίκτυπο (Dumcke C. – Gnedowsky M., 2013: 136).

Οι Rizzo I. και Throsby D. σημειώνουν όμως με έμφαση ότι οι ανάγκες που προκαλεί η παρουσία μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς όσον αφορά επί παραδείγματι το κόστος συντήρησης, διατήρησης καθώς και μια σειρά άλλων δαπανών, συνεπάγονται την αποτελεσματική διαχείριση περιορισμένων οικονομικών πόρων αναδεικνύοντας την ανάγκη για πολλαπλές προσεγγίσεις (Ibidem).

Ακολουθώντας μια προσέγγιση μέσα από τον φακό των οικονομικών οι συγγραφείς αντιλαμβάνονται την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς ως «ένα σύνολο κεφαλαίων με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία επηρεάζουν τους τρόπους με τους οποίους λαμβάνονται οι αποφάσεις αναφορικά με την κατανάλωση και την επένδυση» (Ibidem). Αποτέλεσμα αυτού του είδους της κατανόησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, δηλαδή ως πολιτισμικού κεφαλαίου, είναι η έγερση ζητημάτων βιωσιμότητας, παράλληλων αυτών που αφορούν το φυσικό κεφάλαιο, δημόσιων επενδύσεων, διαχείρισης, παροχής κινήτρων στα ιδιωτικά επενδυτικά κεφάλαια και την αξιολόγηση του συνολικού αντίκτυπου στις τοπικές και περιφερειακές οικονομίες και κοινωνίες (Ibid: 985 – 986).

Είτε πρόκειται για άυλη είτε για υλική πολιτιστική κληρονομιά, το πολιτισμικό κεφάλαιο, όπως κάθε είδους κεφάλαιο (capital) μπορεί να αναπαρασταθεί σαν ένα σύνολο κεφαλαίων (assets) και την ίδια στιγμή σαν μια ροή υπηρεσιών κεφαλαίου εντός μιας χρονικής περιόδου. Συνεπώς, ισχυρίζονται οι Rizzo I. και Throsby D., η μέτρηση της αξίας ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού κεφαλαίου θα πρέπει να πραγματοποιείται με βάση την αξιολόγηση (valuation) των αντικειμένων που το αποτελούν (assets value) σε μια δεδομένη χρονική στιγμή ή αναφορικά με την αξία της ροής των υπηρεσιών στην ανάπτυξη των οποίων το πρώτο συμμετέχει (Ibid: 987). Γίνεται λοιπόν σαφές και από τα παραπάνω ότι το εγχείρημα της αποτίμησης της οικονομικής αξίας της εκάστοτε πολιτισμικής κληρονομιάς είναι ένα δυσχερές και δυσεπίλυτο ζήτημα από οικονομικής τουλάχιστον άποψης (Ibid: 988).

Οι Bowitz E. και Ibenholt K. (2009: 1- 2) υπογραμμίζουν ότι δύο είναι οι βασικές προσεγγίσεις προς τον υπολογισμό του οικονομικού αντίκτυπου της πολιτιστικής κληρονομιάς σε μία περιοχή. Η πρώτη έχει να κάνει με την προσπάθεια μέτρησης της αξίας του πολιτιστικού αγαθού σύμφωνα με την προθυμία του κοινού να πληρώσει για την κατανάλωσή του. Αυτό μπορεί να μεταφραστεί σε τιμολογιακές πολιτικές, αριθμό εισιτηρίων κ.ο.κ.

Η δεύτερη προσέγγιση έχει να κάνει με τη διερεύνηση των πιθανών θετικών επιπτώσεων που τα αγαθά της πολιτιστικής κληρονομιάς, δυνητικά, μπορούν να έχουν σε παράπλευρους τομείς της οικονομίας και που εκφράζονται στην οικονομική επιστήμη μέσω του «spillover effect». Πρόκειται δηλαδή για τις δευτερογενείς οικονομικές επιπτώσεις που παράγονται σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο ως αποτέλεσμα επένδυσης οικονομικού κεφαλαίου στην πολιτιστική κληρονομιά. Τέτοιες μπορούν να είναι τα παραγόμενα έσοδα από δραστηριότητες που σχετίζονται ή προκαλούνται με αφορμή την πολιτιστική κληρονομιά σε βιομηχανίες ή περιοχές παράπλευρης ή συμπληρωτικής οικονομικής δραστηριότητας, λόγου

χάρη τα έσοδα από τις υπηρεσίες φιλοξενίας, αλλά και η δημιουργία θέσεων εργασίας κ.ο.κ. (Ibid: 2).

Οι Bowitz E. και Ibenholt K. επικεντρώνονται ιδιαίτερα στην πολιτιστική κληρονομιά ως στοιχείο στο οποίο επενδύεται οικονομικό κεφάλαιο και που συνεπώς αναμένεται αυτό να επιστρέψει πολλαπλάσια αυτού οικονομικά οφέλη. Αυτά μπορεί να αφορούν τον ίδιο τον πολιτιστικό τομέα και τις νέες εισροές κεφαλαίου που μπορεί να δημιουργήσει από το εξωτερικό περιβάλλον, καθώς και τα οικονομικά οφέλη που αφορούν τη στήριξη και επέκταση των οικονομικών δραστηριοτήτων σε τοπικό επίπεδο από άλλους τομείς της οικονομικής ζωής οι οποίοι θα στηρίζουν τις πρώτες. Με αυτό τον τρόπο έχουμε εκτός από την άμεση εισροή νέων κεφαλαίων και τη διέγερση της τοπικής οικονομίας από τα μέσα (Ibidem).

Οι συγγραφείς διακρίνουν δύο ειδών αποτελέσματα των επιπτώσεων οικονομικής δραστηριότητας που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά:

- Άμεσα αποτελέσματα

Προέρχονται από το ίδιο το πολιτιστικό αγαθό. Τέτοια είναι η αύξηση της απασχόλησης που σχετίζεται άμεσα με το ίδιο, τα έσοδα από τις εισπράξεις των εισιτηρίων και η αυξημένη προστιθέμενη αξία που παράγεται. Επίσης ως έναν ορισμένο βαθμό αφορά και την άμεση επένδυση κεφαλαίου από τον δημόσιο τομέα για την ανάπτυξη του εν λόγω αγαθού (Ibid: 3).

- Έμμεσα αποτελέσματα

Τα έμμεσα αποτελέσματα είναι πιο σύνθετα από τα προηγούμενα και μπορούν να διακριθούν σε επιμέρους κατηγορίες (Ibid: 3 – 5):

1. Αποτελέσματα εισόδου – εξόδου (Input – Output effects)

Αφορούν την παραγωγή και διακίνηση αγαθών από την τοπική οικονομία προς τη δραστηριότητα που σχετίζεται με την πολιτιστική κληρονομιά. Αυτά μπορεί να είναι αγαθά και υπηρεσίες η χρήση των οποίων διεγείρει την τοπική οικονομία ή την ωθεί σε περαιτέρω επέκταση προς την κάλυψη των απαιτήσεων.

2. Πολλαπλασιαστές (Multiplier effects)

Η συνακόλουθη αύξηση εσόδων προκαλεί συνεπακόλουθα και αύξηση των απαιτήσεων με αποτέλεσμα την ενίσχυση της οικονομικής δραστηριότητας μέσω της προσπάθειας κάλυψης των υπηρεσιών που περιγράφονται αμέσως παραπάνω από άλλες δευτερογενείς ή πρωτογενείς δραστηριότητες.

3. Επιταχυντές (Acceleration effects)

Παρατηρούνται μόνο κατά τη φάση της αρχικής επένδυσης και οδηγούν στη δημιουργία των δύο παραπάνω αποτελεσμάτων.

4. Επικουρικές δαπάνες (Ancillary spending)

Αφορούν τις δαπάνες των επί τούτου επισκεπτών των αγαθών πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και των εν γένει τουριστών στην τοπική οικονομία. Δημιουργείται κατά αυτόν τον τρόπο μια δεύτερη ροή εσόδων προς αυτή, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε επιπλέον αύξηση εσόδων και δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

5. Συμπληρωματικά αποτελέσματα (Derived effects)

Αφορά την επενδυτική στρατηγική και το brand το οποίο αυτή δημιουργεί μέσω της ανάπτυξης των αγαθών πολιτιστικής κληρονομιάς. Συνεπώς αυτό (ενν. το brand) λειτουργεί πολλαπλασιαστικά του επενδυτικού κεφαλαίου μέσω της αύξησης νέων εσόδων.

6. Αποτελέσματα βαρυτικής έλξης (Gravitation)

Η επένδυση στην πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να λειτουργήσει ως πόλος έλξης όχι μόνο στα πλαίσια του πολιτιστικού ή άλλου είδους τουρισμού αλλά και στην αύξηση της προθυμίας για εγκατάσταση νέων κατοίκων ή και νέων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Πρόκειται συνήθως για κομμάτια πληθυσμού τα οποία διαθέτουν υψηλό οικονομικό και κοινωνικό κεφάλαιο και μορφωτικό επίπεδο και διακρίνονται για την επιχειρηματική τους νοοτροπία και δραστηριότητα. Επίσης το εν λόγω αποτέλεσμα αφορά και τη δημιουργία ελκυστικής ταυτότητας σε τοπικό επίπεδο, καθώς επίσης ευνοεί τη δημιουργία αντιστοίχως ισχυρότερων ενεργειών μάρκετινγκ. Σε αυτή την περίπτωση βέβαια, επισημαίνεται ότι η συνύπαρξη ικανού δυναμικού πολιτιστικής κληρονομιάς είναι αναγκαία για την αποτελεσματική λειτουργία της βαρυτικής έλξης.

7. Μη – οικονομικά αποτελέσματα (Non-economic effects)

Αφορά την συμβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς στη δημιουργία ή/και την ενίσχυση της ιδιαίτερης ταυτότητας του τοπικού πληθυσμού. Σύμφωνα με τους συγγραφείς όμως, για να υπάρχει αυξημένος θετικός οικονομικός αντίκτυπος θα πρέπει αυτή η ταυτότητα να είναι συστατικό μέρος επιχειρηματικής νοοτροπίας ή έστω να μην αποτελεί εμπόδιο για την ανάπτυξή της.

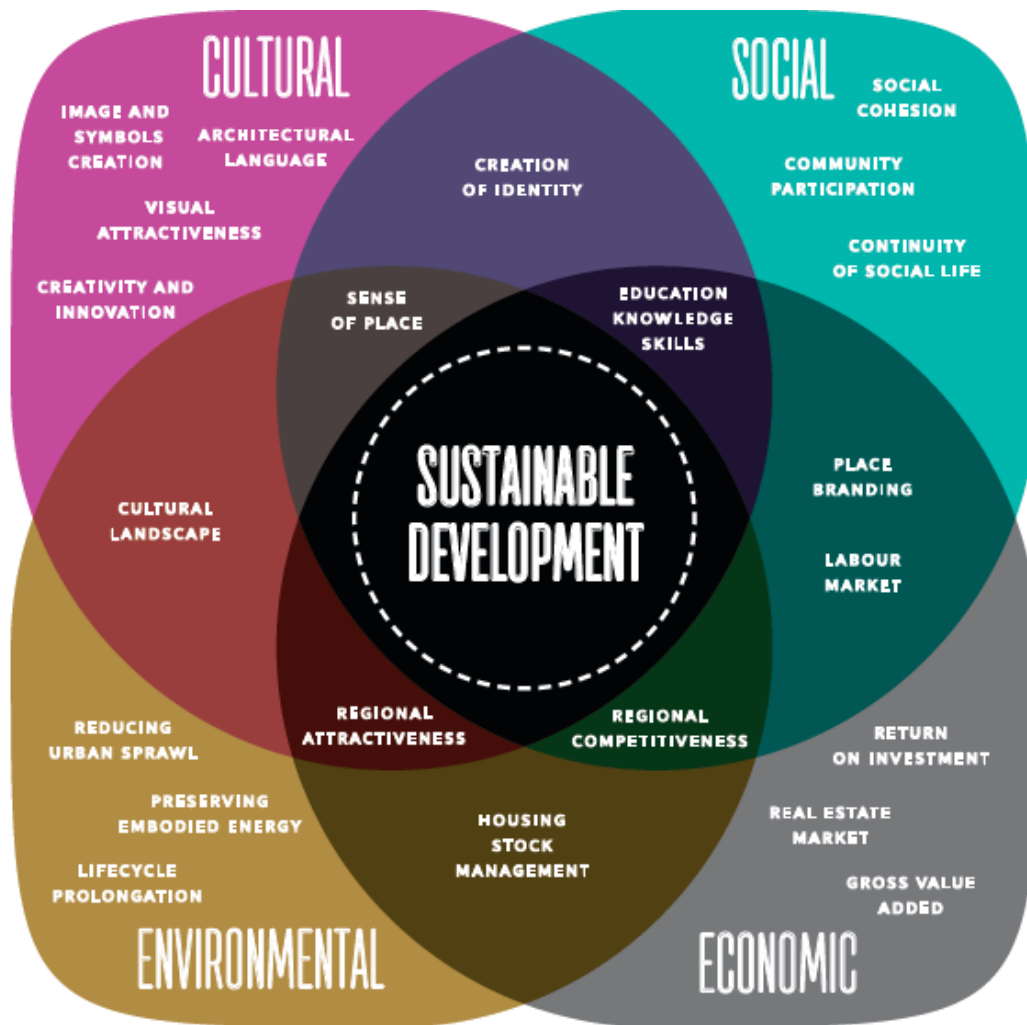
8. Αποτελέσματα εξουδετέρωσης (Counteracting effects)

Ενίοτε ο οικονομικός αντίκτυπος της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να αφορά σημαντικά κόστη. Αυτά μπορεί να εντοπιστούν στην ανάγκη για αύξηση επενδυτικού κεφαλαίου στις υποδομές οι οποίες είναι αναγκαίες για την υποστήριξή της. Επίσης στην περίπτωση έντονου τουριστικού ρεύματος πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι συνέπειες της διατάραξης της καθημερινής ζωής, των ενδεχόμενων φθορών, η αύξηση του κόστους ζωής των μόνιμων κατοίκων και τέλος η εν γένει επιβάρυνση του εκάστοτε μνημείου από την αυξημένη επισκεψιμότητά του.

Το CHCFE Consortium στην αναφορά με τίτλο «Cultural Heritage Counts for Europe – The Project» που συνέταξε προς την Ευρωπαϊκή επιτροπή με τη χρηματοδότηση του προγράμματος «Πολιτισμός» της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), αναφέρει την άμεση ανάγκη για την εξεύρεση τεκμηρίων προς την επιβεβαίωση του αντίκτυπου της πολιτιστικής κληρονομιάς σε τέσσερα επιμέρους επίπεδα: οικονομικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και περιβαλλοντικό (2015: 13). Σημειώνει, επιπλέον, μέσα από μια ευρεία βιβλιογραφική επισκόπηση, ότι το ενδιαφέρον γύρω από τα αποτελέσματα που παράγει η πολιτιστική κληρονομιά σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, βαίνει αυξανόμενο από τη δεκαετία του 1990 και εντεύθεν (Ibid: 14).

Επιπλέον οι συγγραφείς της εν λόγω αναφοράς επισημαίνουν την ανάγκη διαμόρφωσης μιας ολιστικής προσέγγισης σε επίπεδο αξιολόγησης (valuation) λαμβάνοντας υπόψη και τα τέσσερα προαναφερθέντα επίπεδα, αν και αυτή είναι μια τάση η οποία ακόμα δεν έχει λάβει κυρίαρχα χαρακτηριστικά εντός της πλειοψηφίας των χωρών της ΕΕ (Ibid: 15 - 16). Ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της αναφοράς έχει να κάνει με την ποικιλότητα των θετικών αποτελεσμάτων που ακολουθούν την επένδυση στην πολιτιστική κληρονομιά. Στο παρακάτω σχήμα φαίνονται τα θετικά αποτελέσματα κάθε επιπέδου θετικής επιρροής (Ibid: 17):

Το παρακάτω σχήμα καταδεικνύει τη σημασία της ολιστικής προσέγγισης της αξιολόγησης και διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς με απώτερο στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη. Αυτή βρίσκεται στο επίκεντρο της ευρωπαϊκής «ενοποιημένης πολιτικής προσέγγισης για την κληρονομιά» η οποία θεωρείται ότι μπορεί να πολλαπλασιάσει τα οφέλη για τις κοινωνίες και τις οικονομίες της ηπείρου με χειροπιαστό τρόπο (Ibidem).

● **FIGURE C.** THE DIFFERENT SUBDOMAINS IDENTIFIED IN THE COLLECTED STUDIES MAPPED IN THE HOLISTIC FOUR DOMAIN APPROACH DIAGRAM

SOURCE: OWFL

Επιπρόσθετα, η παραπάνω προσέγγιση βρίσκεται σε συμφωνία με την ευρωπαϊκή στρατηγική για την έξυπνη και βιώσιμη ανάπτυξη «Europe 2020» όπου η πολιτιστική κληρονομιά παίζει σημαντικό ρόλο. Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά οι Dumcke C. και Gnedowsky M. (2013: 141), η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί βασική παράμετρο σε κεντρικούς τομείς του Europe 2020 όπως αυτούς της καινοτομίας, της ψηφιακής ατζέντας και της ατζέντας για τις νέες δεξιότητες και δουλειές. Οι ίδιοι τονίζουν ότι η παραγωγή γνώσης, εκπαιδευτικού υλικού και δεξιοτήτων είναι αποτελέσματα στενά συνδεδεμένα με την ανάπτυξη και αποδοτική λειτουργία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται και στην διευκόλυνση του διαπολιτισμικού διαλόγου και της κοινωνικής ενσωμάτωσης καθώς επίσης και τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και της αξιοποίησής της ειδικά σε συνδυασμό με την καινοτομία και τη δημιουργικότητα (Ibid: 418).

Η συγγραφική ομάδα της αναφοράς του CHCFE εντοπίζει δέκα σημαντικά ευρήματα τα οποία θεωρεί ότι αποτυπώνουν και συμπυκνώνουν τα βασικά πλεονεκτήματα της κατά τόπους ορθής διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς (Ibid: 19 – 29):

1. Αύξηση της ελκυστικότητας αναφορικά με τις ιδιωτικές επενδύσεις και την εισροή δημιουργικών ταλέντων.
2. Ανάπτυξη μοναδικής ταυτότητας η οποία συμβάλει στην δημιουργία ξεχωριστού αφηγήματος για την περιοχή. Δίνεται έτσι η δυνατότητα για τη δημιουργία ευκαιριών και ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων σε επίπεδο μάρκετινγκ σχετικά με τη στρατηγική δημιουργίας πολιτιστικού τουριστικού ρεύματος και προσέλκυσης επενδύσεων.
3. Δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στο στενό πεδίο της συντήρησης και διαχείρισης των ίδιων των μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και σε παράπλευρες και συμπληρωματικές δραστηριότητες όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω.
4. Η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να λειτουργήσει ως σημαντική πηγή δημιουργικότητας και καινοτομίας. Η παραγωγή νέων ιδεών δημιουργεί νέου είδους υπηρεσιών ειδικά στον τομέα της ψηφιακής τεχνολογίας η οποία συμβάλει στην καλύτερη επαφή του κοινού με τα μνημεία και την εν γένει προώθησή τους.
5. Έχει παρατηρηθεί ότι η απόδοση του αρχικού επενδυτικού κεφαλαίου είναι σημαντική (Return On Investment, ROI) αποδίδοντας στις τοπικές κοινωνίες σημαντικά έσοδα με άμεσο τρόπο όπως λόγου χάρη είναι η φορολογία, και τα τέλη, αλλά και μέσω της διάχυσης των θετικών επιπτώσεων σε άλλους τομείς οικονομικής δραστηριότητας.
6. Η ανάπτυξη της πολιτιστικής κληρονομιάς συμβάλει στην αναζωογόνηση των τοπικών περιοχών.
7. Η επανάχρηση ιστορικών και άλλων βοηθητικών κτηρίων μπορεί να θεωρηθεί ως μια δραστηριότητα φιλική προς το περιβάλλον συμβάλλοντας αναλογικά στη μείωση των κατά τόπους επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.
8. Βελτίωση της ποιότητας ζωής διαμέσου της ενίσχυσης της τοπικής ταυτότητας και του ιδιαίτερου χαρακτήρα της εκάστοτε περιοχής. Οι περιοχές με ανεπτυγμένη πολιτιστική κληρονομιά είναι ελκυστικοί τόποι διαβίωσης για τον ντόπιο αλλά και τον ξένο πληθυσμό.

9. Η πολιτιστική κληρονομιά ενισχύει τις ευκαιρίες εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και δια βίου μάθησης εν γένει. Βοηθά στην καλύτερη κατανόηση της τοπικής ιστορίας, ενισχύει το αίσθημα του συνανήκειν, της συνεργασίας μεταξύ των μελών της κοινότητας και επιπλέον συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξη του καθένα ξεχωριστά.
10. Τέλος, η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς ενισχύει το τοπικό κοινωνικό κεφάλαιο αυξάνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την κοινωνική συνοχή αλλά και την κοινωνική ενσωμάτωση.

Οι Alexandrakis *et al* (2019: 279) σημειώνουν ότι η όσο το δυνατόν αντικειμενική, δηλαδή εγγύτερα στην πραγματικότητα, αξιολόγηση (valuation) της άυλης και υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς είναι μια ακόμα πιο σύνθετη και γεμάτη παγίδες διαδικασία. Η βασική διαφορά αυτής από οποιοδήποτε άλλο προσφερόμενο αγαθό είναι, σύμφωνα με τους ίδιους, το γεγονός ότι η προσφορά (market supply) είναι καθορισμένη στον χρόνο. Αυτό σημαίνει, συνεχίζουν οι ίδιοι, ότι ακόμα και όταν υφίσταται χρέωση των επισκεπτών για την είσοδό τους στο χώρο ενός μνημείου, μουσείου κ.ο.κ., η χρέωση αυτή καθεαυτή δεν αντικατοπτρίζει ούτε κατά προσέγγιση την αληθινή αξία του, αλλά ακόμα περισσότερο δεν αντιστοιχεί ούτε στα κόστη συντήρησης του χώρου (Ibidem).

Αυτή η μεγάλη αναντιστοιχία μεταξύ των διαφόρων μεθόδων οικονομικής αξιολόγησης της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πραγματικής σημαντικότητάς της όσον αφορά την αισθητική, ιστορική, εκπαιδευτική, καλλιτεχνική και βέβαια οικονομική της συνεισφορά στις τοπικές κοινωνίες έχει οδηγήσει τα τελευταία χρόνια στην μεγάλη αύξηση προτεινόμενων μεθόδων υπολογισμού αξίας (valuation) (Ibidem). Προς αυτή την κατεύθυνση οι Alexandrakis *et al* προτείνουν ότι οι αξιολογητικές μέθοδοι θα πρέπει να μπορούν να υπολογίζουν τις νομισματικές αξίες που αφορούν την προστασία και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς από την κοινωνική τους σκοπιά. Με αυτό τον τρόπο τα αποτελέσματα των συγκεκριμένων υπολογισμών θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στην εκτίμηση και των ίδιων των μνημείων αλλά και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων (Ibidem).

Το στοιχείο που εισάγουν οι ίδιοι στην πολυσύνθετη διαδικασία αξιολόγησης της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (Ibid: 281). Οι ίδιοι ισχυρίζονται ότι η μέτρηση του αντίκτυπου της κλιματικής αλλαγής σε ευρείες περιοχές οικονομικής δραστηριότητας είναι τεκμηριωμένη και αποδεκτή όπως συνάγεται από τη διεθνή βιβλιογραφική έρευνα. Οι αλλαγές που μπορούν να προκύψουν λόγω των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής μπορούν να αφορούν μειώσεις κερδών από τον αγροτοδιατροφικό τομέα, την αλλαγή των μοτίβων προσφοράς και ζήτησης όσον αφορά την τουριστική

βιομηχανία, την απώλεια εσόδων από φυσικές καταστροφές και τις δαπάνες ανοικοδόμησης ή/και συντήρησης (Ibidem).

Ο τοπικός καιρός στα πλαίσια της κλιματικής αλλαγής μπορεί να επηρεάσει σημαντικά την ελκυστικότητα μιας δεδομένης περιοχής ειδικά στα πλαίσια του πολιτιστικού τουρισμού, των μνημείων που αυτός επηρεάζει καθώς και τις προσφερόμενες πολιτιστικές δραστηριότητες που παρέχει. Ειδικά στα πλαίσια της μέτρησης της αξίας της εκάστοτε πολιτιστικής κληρονομιάς θα πρέπει με βάση αυτή τη λογική να προστεθούν και τα διαφοροποιημένα κόστη που προκαλεί η κλιματική αλλαγή (Ibidem).

Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην πολιτιστική κληρονομιά σε συνάρτηση με το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν είναι ένας ερευνητικός τομέας ραγδαία αναπτυσσόμενος τα τελευταία χρόνια καταδεικνύοντας τα αυξημένα επίπεδα μεταβλητότητας της αξίας του υπό αυτό το πρίσμα (Ibid: 281 – 282).

Χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι το παρακάτω γράφημα (Ibid: 282):

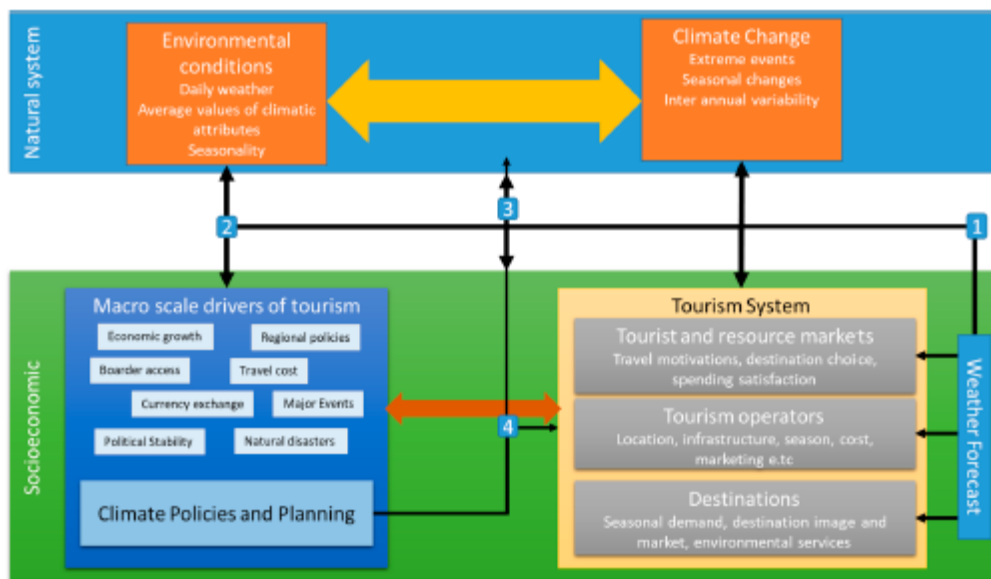

Figure 1. Climate change impact pathways (1: Weather to environmental conditions; 2: Macroscale drivers of Tourism to environmental conditions; 3 Socioeconomics to Natural System and 4: Climate Policies on Natural system) on international tourism (modified from the literature [18]).

Γι' αυτό τον λόγο οι Alexandrakis *et al* προτείνουν μια πιο σύνθετη μέθοδο αξιολόγησης (valuation) της πολιτιστικής κληρονομιάς η οποία θα βασίζεται στη σύνδεση της αξιολόγησης κινδύνου (risk assessment) και της οικονομικής ανάλυσης. Αυτή θα αποτελεί το θεμέλιο για τη λήψη αποφάσεων που θα αφορούν τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο επί της βάσης της ανάδειξης της σχέσης κόστους – οφέλους (cost – benefit analysis) (Ibid: 301).

Κεφάλαιο Δεύτερο: Κλεισούρα Καστοριάς

2.1 Οικισμός και Περιβάλλον

Το χωριό Κλεισούρα ή Βλαχοκλεισούρα²⁷ όπως έχει χαρακτηριστεί κατά το παρελθόν είναι κτισμένο σε σταυροειδές σχήμα και βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του νομού και σε απόσταση 34 χλμ. από την πόλη της Καστοριάς στους πρόποδες του όρους Μουρίκι²⁸ και σε υψόμετρο 1.172 μ. Στις μέρες μας συνορεύει με το επίσης φημισμένο χωριό Βλάστη, το Βαρικό, και το Λέχοβο που ανήκουν σε όμορους νομούς. Σύμφωνα με το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και πιο συγκεκριμένα τον Τομέα Υδατικών Πόρων και περιβάλλοντος η περιοχή της Κλεισούρας έχει χαρακτηριστεί ως περιοχή απείρου κάλλους²⁹.

Λόγω της εδαφολογικής και γεωλογικής σύνθεσης, η πληθωρική και γεμάτη βλάστηση από οξιές, βελανιδιές καστανιές, δρυς και άλλα αιωνόβια δέντρα, χαρακτηρίζει την περιοχή και συνθέτει ένα δάσος απaráμιλλης ομορφιάς, καταφύγιο για τη χλωρίδα και άγρια πανίδα, θέτοντας φυσικά όρια μεταξύ της ανθρώπινης δραστηριότητας, της φύσης και της συνύπαρξης αυτών.

Ο επισκέπτης, εκτός από την πλούσια φυσική ομορφιά έχει τη δυνατότητα να απολαμβάνει τη θέα, καθώς στον ορίζοντα διακρίνεται πληθώρα χρωμάτων της ανατολής του ηλίου από τις πεδιάδες και τα χωριά της Πτολεμαΐδας και του Αμυνταίου, το Βέρμιο, το Καϊμακτσαλάν ενώ κατά τη δύση το πύρινο χρώμα δίνει έμφαση στο όρος Βίτσι, τη λίμνη της Καστοριάς, και τον Γράμμο ως φυσική συνέχεια της οροσειράς της Πίνδου.

Δια μέσου της κατάφυτης έκτασης, μπορεί κανείς να απολαύσει τα χρώματα, τους ήχους και τις μυρωδιές της φύσης στους αξιοθαύμαστους και κατάλληλα πλέον διαμορφωμένους χώρους αναψυχής στις τοποθεσίες που έχουν διατηρήσει τα παλιά τοπωνύμια, Ρούγκο, Μπιλιάνι, Άγιος Μάρκος, Κρουνέρι, Ρόιμπα, Άγιοι Ανάργυροι, Χαρούμπα και Τσαρτσάρι.

Ανάμεσα στις εκτεταμένες δασικές εκτάσεις που εκτείνονται και περιβάλλουν το χωριό της Κλεισούρας, σχηματίζονται ορεινά χορτολίβαδα, αποτελούμενα, από πηγές κρυστάλλινων νερών, κατάλληλα κατά το παρελθόν, για εκμετάλλευση από τους

²⁷ Όπως απαντάται σε κοινοτική σφραγίδα στον χαρτώο κώδικα «Οδηγία κοινωνικής συμπεριφοράς και βιβλίων ισολογισμών. Χειρόγραφα πρακτικών Δημογερόντων Κλεισούρας (1868-1880). <https://vlahoi.net/vlahoxoria/sinoptiki-istoria-tis-kleisouras>

²⁸ https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%83%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B1_%CE%9A%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%AC%CF%82

²⁹ https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%83%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B1_%CE%9A%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%AC%CF%82#cite_note-filotis-2

κτηνοτρόφους της περιοχής ως βοσκότοποι για κοπάδια παραγωγικών ζώων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών αποτελούν τα αιγοπρόβατα, τα βοοειδή και τα άλογα, τα οποία είναι γνωστά και περιζήτητα για την περηφάνια τους ως αργκελίσια άλογα της Κλεισούρας³⁰.

Το κλίμα που επικρατεί αποτελεί ιδανικό προορισμό για τους φυσιολάτρεις καθ' όλες τις εποχές του χρόνου. Κατά την άνοιξη μπορεί κανείς να απολαύσει τα χρώματα και τις μυρωδιές της φύσης που ανθίζει, τα καλοκαίρια είναι δροσερά δίνοντας ανάσα ζωής, το φθινόπωρο αντικαθιστά τις ηλιόλουστες μέρες με συνεχείς βροχοπτώσεις δημιουργώντας μια ατμόσφαιρα νοσταλγική και ταυτόχρονα ρομαντική, ενώ οι χειμώνες με τις έντονες χιονοπτώσεις και το δριμύ κρύο καθιστούν την περιοχή πόλο έλξης για τους λάτρεις των ορεινών περιοχών και του χιονιού.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 23), οι κάτοικοι της αποκαλούμενης μικρής Ελβετίας της Δυτικής Μακεδονίας, όπως την χαρακτήρισε ο Ελευθέριος Βενιζέλος κατά την επίσκεψη του τον Αύγουστο του 1918, αναγνωρίζοντας την αξία και τον φυσικό πλούτο της, έχοντας ανάγκη να τονώσουν την τοπική αγορά και να κεντρίσουν το ενδιαφέρον και την ικανοποίηση των επισκεπτών, έχουν δημιουργήσει υποδομές κατάλληλες για την φιλοξενία τους. Η πολυτελής ξενοδοχειακή μονάδα «Π Sourino»³¹, τα παραδοσιακά καφενεία στην πλατεία του χωριού κάτω από την αιωνόβια καστανιά, οι παραδοσιακές ταβέρνες και τα μαγαζάκια με τοπικά παραδοσιακά προϊόντα, οι άνθρωποι με το καθαίο βλέμμα και την απλότητα που τους χαρακτηρίζει, είναι πρόθυμοι να υποδεχτούν, να ικανοποιήσουν και να εξυπηρετήσουν τους επισκέπτες όλες τις εποχές του χρόνου.

2.2 Ιστορική Αναδρομή

Σύμφωνα με τους Τζιώγο Α. (1962: 15) και Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 5), κατά τον 10^ο αιώνα επί Βασιλείου του Βουλγαροκτόνου, οι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής ήταν εγκατεστημένοι σε τέσσερις όμορους οικισμούς με σκοπό τη στρατηγική άμυνα και απόκρουση των σταυροφόρων και τούρκων επιδρομών.

Ωστόσο, σύμφωνα με πρόσφατο σύγγραμμα του Σιώκη Ν. (2012: 8), ο ακριβής αριθμός των οικισμών δεν είναι εφικτό να προσδιοριστεί επακριβώς παρά μόνον επαληθεύοντας τις γραπτές και προφορικές μαρτυρίες σε συνδυασμό με τα ερείπια οικημάτων στις τοποθεσίες

³⁰ Τα αργκελίσια άλογα, σύμφωνα με τη τοπική διάλεκτο της Κλεισούρας ήταν περιζήτητα για την περηφάνια και τη δύναμη τους.

³¹ «Π Sourino» Βλάχικη ονομασία η οποία μεταφράζεται ως προσήλιο στη νέα ελληνική γλώσσα

με τα βλάχικα τοπωνύμια «*Tsiresi*»³² ή «*Tsiresnitsa*»³³, «*Tsernetsovo*»³⁴, «*Iazia*»³⁵, «*Cardzie*»³⁶, «*Coturi* ή *Cotori*»³⁷, «*Agriu al Ciacu*»³⁸ και «*Gura*»³⁹ (2012: 8).

Κατά τον 15^ο αιώνα, όταν η Ελλάδα περιήλθε υπό τον τούρκικο ζυγό, οι κάτοικοι των προαναφερθέντων οικισμών αδυνατώντας την ανοχή των λεηλασιών, τους βιασμούς, τις αρπαγές και τον εξισλαμισμό, εγκατέλειψαν τον τόπο τους και αποσύρθηκαν βορειότερα του όρους Μουρικίου, στην δασώδη περιοχή μεταξύ του όρους Σινιάτσικο και Σουμπρέτσι. Σύμφωνα λοιπόν με τις γραπτές μαρτυρίες, τον ίδιο αιώνα περίπου, χτίστηκε η ιστορική και ένδοξη κωμόπολη της Κλεισούρας.

Σύμφωνα με τον Κουμανούδη Σ. (2001: 130) η σημασιολογία της ονομασίας (ενν. της Κλεισούρας) ερμηνεύεται ως «στενό πέρασμα σε δύσβατο τόπο» και προκύπτει από τη λατινική λέξη «*clausura*». Εν αντιθέσει ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 5) υποστηρίζει πως η ονοματολογία προκύπτει από το ρήμα κλείω και αποτελείται από τη σύνθεση των λέξεων κλεις ορέων ήτοι οχυρό προς άμυνα διαβάσεων των στρατευμάτων και προέκυψε λόγω της γραφικής και στρατηγικής τοποθεσίας της η οποία συνδέει ακόμα και σήμερα μέσω του αυχένα Νταούλι, την πεδιάδα της Εορδαίας, του Αμυνταίου και της Καστοριάς.

Η ορεινή και δασικά οχυρωμένη τοποθεσία της Κλεισούρας, απωθούσε τους Τούρκους που κυριαρχούσαν σε ολόκληρη την χώρα με αποτέλεσμα να καθιερωθεί ως αμιγώς χριστιανική περιοχή, ασφαλές σημείο και σταθμός για εμπόρους, χαλκοποιούς, υποδηματοποιούς, οργανοπαίχτες, ξυλοκόπους, σιδηρουργούς και κτηνοτρόφους που κατέφταναν από τα πεδινά και τις περιοχές της Κοζάνης, της Σιάτιστας, της Σμίξης και της Μοσχόπολης.

Εν συνεχεία, και όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Βακουφάρης Π. (2005: 215 -228), Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 164 – 200) και Τζιώγος Α. (1962: 86 – 111), κατά τον 18^ο αιώνα, και ενώ η Καστοριά και οι ευρύτερη περιοχή ζει υπό τον ζυγό των Αρβανιτών, η Κλεισούρα, για ακόμα μια φορά, επωφελούμενη από τη στρατηγική της θέση, όντας εξοπλισμένη και προστατευμένη πλέον με πυροβολεία στα υψώματα της, και έχοντας την εύνοια από την τουρκική κυβέρνηση κατά πως λέγεται εναντίων των Αρβανιτών, βρίσκεται σε περίοδο ανάπτυξης και προόδου και ως απόγειο της ακμής και της ευημερίας χρονολογούνται οι δεκαετίες μεταξύ 1830 και 1870 όπως επιβεβαιώνει η Διδασκάλου Ι. (1998: 48).

³² Τσιρέσι, μτφρ. Κερασιές

³³ Τσιρέσνιτσα, μτφρ. Κερασίτσα

³⁴ Τσερνέτσοβο, μτφρ. Μαυρότοπος

³⁵ Ιάζια, μτφρ. Γραμμένη ή καλοκαιρινή

³⁶ Καρτζιέ, δεν δύναται μετάφραση

³⁷ Κότουρι ή Κότορι, μτφρ. Στρούγκες

³⁸ Άγκρου αλ Κιάκου, μτφρ. Ο αγρός του Κυριάκου

³⁹ Γκούρα, μτφρ. στόμα

Στο μεταξύ, στην ευρύτερη ευρωπαϊκή κοινότητα όπως συγκεκριμένα στην χερσόνησο του Αίμου, η γαλλοαγγλοπαπική εκκλησία έχοντας σκοπό να κλονίσει την ισχυρή θέση της ορθόδοξης εκκλησίας απέστειλε τρεις προπαγανδιστές εν ονόματι Πούκεβιλ, Φίνλεϋ και Θουμάν με σκοπό τον προσηλυτισμό. Αυτά ήταν και τα πρώτα δείγματα προπαγάνδας εις βάρος της ορθόδοξης εκκλησίας στην ευρύτερη περιοχή. Κατά το έτος 1857 για τον ίδιο σκοπό στρατολογήθηκαν στο Βουκουρέστι ο Ιωάννης Ροδολέσκου και ο Δημήτριος Βολιδιάνου και εγκαταστάθηκαν στο Μοναστήρι⁴⁰ χωρίς όμως να καταφέρουν να προσηλυτίσουν κανέναν οπαδό εκ των κουτσόβλαχων της Μακεδονίας.

Όμως ο γάλλος λαζαριστής μοναχός Φαβεϋριόλ προσέλαβε στην υπηρεσία του τον έλληνα Απόστολο Μαργαρίτη έναντι σημαντικού χρηματικού ποσού. Σκοπός του ήταν η δημιουργία ρουμανικού σχολείου στην Κλεισούρα όπου με την υποστήριξη των ρουμανικών αρχών και την μετάθεση δύο διδασκάλων της ρουμανικής γλώσσας είχαν ως απώτερο σκοπό τον εκρουμανισμό των κατοίκων και του γηγενή πληθυσμού.

Ο προπαγανδιστής Απόστολος Μαργαρίτης, χωρίς καμία συμμετοχή μαθητών στο ρουμανικό σχολείο, κατάφερε την εξαγορά και προσέλκυση δέκα φτωχών οικογενειών με αντάλλαγμα σημαντικού χρηματικού ποσού και προσφορά υλικών αγαθών. Παράλληλα συκοφαντούσε τους δασκάλους των ελληνικών σχολείων στις τουρκικές αρχές διαδίδοντας πως προσπαθούν να φέρουν την Ελλάδα στην Μακεδονία. Αποτέλεσμα των συκοφαντικών πράξεων της ρουμανικής προπαγάνδας ήταν αφενός η φυλάκιση των δασκάλων και αφετέρου η ελληνικότατη Κλεισούρα να υποστεί τα πάνδεινα από τις τουρκικές αρχές για τις επόμενες δεκαετίες.

Σε συνέχεια της ιστορίας και κατά τον Μακεδονικό Αγώνα (1904 – 1908) όπως αναφέρει η Τζινίκου Κακούλη Α. (2000: 125 – 136), η συμβολή των Κλεισουριέων ήταν μεγάλη καθώς επέδειξαν πρωτοφανές θάρρος, πατριωτικό ενθουσιασμό και αυταπάρνηση προσφέροντας την βοήθεια τους στα ένοπλα ελληνικά σώματα. Στον οργανωτή των ελληνικών ανταρτικών ομάδων της Δυτικής Μακεδονίας και οργανωτή του ανταρτικού σώματος Κλεισουριέων Τσόντο Βάρδα, στους οπλαρχηγούς Ανδρέα Παναγιωτόπουλο και Δημήτριο Στάγκα, όπως και σε πολλά ακόμα παλικάρια της Κλεισούρας που συμμετείχαν στον αγώνα απενεμήθησαν παράσημα ηρωικής ανδρείας και διπλώματα για τις θυσίες που προσέφεραν καθώς ο Μακεδονικός Αγώνας ήταν σημαντικός και μείζονος σημασίας για την αποτροπή των

⁴⁰ Η Μπίτολα ή τα Μπίτολα ή Μοναστήρι, είναι πόλη της Βόρειας Μακεδονίας. Η πόλη βρίσκεται σε σημαντικό κόμβο, που συνδέει τη νότια περιοχή της Αδριατικής θάλασσας με το Αιγαίο Πέλαγος και την Κεντρική Ευρώπη και είναι διοικητικό, πολιτιστικό, βιομηχανικό, εμπορικό και εκπαιδευτικό κέντρο. Από την οθωμανική εποχή ήταν γνωστή και ως η «πόλη των προξένων», δεδομένου ότι πολλές ευρωπαϊκές χώρες διέθεταν προξενεία στη Μπίτολα.

<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CF%80%CE%AF%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%B1>

σχεδίων της Βουλγαρίας και της Ρωσίας ούτως ώστε να μη χαθεί για την Ελλάδα η Μακεδονία.

Η Κλεισούρα με ενεργή συμμετοχή στο ιστορικό της δεν μπορούσε να μείνει αμέτοχη και αδρανής και στον ελληνοτουρκικό πόλεμο. Με την έναρξη του πολέμου, και συγκεκριμένα την 5^η Οκτωβρίου 1912, ανταρτικό ελληνικό σώμα εισέβαλε στην Κλεισούρα με αποτέλεσμα να τραπούν σε φυγή οι τούρκοι κατακτητές.

Την κατάληψη της κωμοπόλεως ακολούθησε η άφιξη τουρκικών στρατευμάτων από την Καστοριά και δόθηκε μάχη στη θέση Κότορι με αποτέλεσμα τη νίκη των ελλήνων. Λίγες μέρες αργότερα αφίχθη και διανυκτέρευσε προς ενίσχυση της Κλεισούρας το 3^ο ελληνικό τάγμα της 5^{ης} μεραρχίας Ματθαίουπουλου με επικεφαλής τον ταγματάρχη Λεωνίδα Χουδάλη. Κατά την 1^η Νοεμβρίου 1912 στην ανατολική πλευρά της κωμοπόλεως και συγκεκριμένα στην κοιλάδα του Βαρικού συγκεντρώθηκε τμήμα του τουρκικού στρατού με σκοπό να επανακαταλάβει την Κλεισούρα. Λόγο του τουρκικού κινδύνου απεφασίσθη τα γυναικόπαιδα και οι γέροντες να μεταβούν στη γειτονική Βλάστη. Ο τουρκικός στρατός κατάφερε και εισέβαλλε καθώς η ελληνική πλευρά άντεξε έως τις βραδινές ώρες της 2^{ης} Νοεμβρίου.

Η αγριότητα και η βαρβαρότητα των τούρκων εις βάρος της Κλεισούρας ήταν απερίγραπτη. Ληλάτησαν τα εμπορικά καταστήματα, και πυρπόλησαν εξ ολοκλήρου την περήφανη έως τότε κωμόπολη μετατρέποντάς τη σε σωρούς ερειπίων. Αυτή ήταν η πρώτη πυρπόληση και καταστροφή μέχρι την επέμβαση και καταδίωξη των βάρβαρων τούρκων από τα ελληνικά στρατεύματα.

Την μεγάλη καταστροφή ακολούθησε ο εκπατρισμός και η εγκατάσταση πολλών οικογενειών σε άλλες περιοχές και κυρίως στη Θεσσαλονίκη. Οι εναπομείναντες κάτοικοι μέσα στις κακουχίες, την φτώχεια και την πείνα, μη χάνοντας την ελπίδα και την πίστη τους κατάφεραν να ορθοποδήσουν. Όμως όπως αποδεικνύει η ιστορία τίποτα δεν είχε τελειώσει.

Κατά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και συγκεκριμένα τη νύχτα της 11^{ης} προς 12^{ης} Απριλίου 1941 κατέφθασαν ισχυρές γερμανικές δυνάμεις υποστηριζόμενες από τεθωρακισμένα, πυροβολικό και αεροπορία με σκοπό την κατάληψη του στενωπού Νταούλι Κλεισούρας καθώς ήταν σημαντικότατο πέρασμα για την κοιλάδα του Αλιάκμονα.

Οι ελληνικές δυνάμεις αποτελούμενες μόνο από πεζικό και ελάχιστο πυροβολικό σώμα, με πρωτοφανή ηρωισμό κατάφεραν να κρατήσουν το πέρασμα έως την 14^η Απριλίου όπου και αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν νοτιότερα. Στη μάχη αυτή ο εχθρός υπέστη βαρύτερες απώλειες. Τη λήξη της μάχης ακολούθησε η εγκατάσταση γερμανικής φρουράς στην Κλεισούρα με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να υποφέρουν για ακόμα μια φορά από πείνα, φτώχεια και την τρομοκρατία των κατακτητών. Ωστόσο θεωρήθηκε μεγάλη επιτυχία η

συγκράτηση των γερμανικών δυνάμεων αυτές τις λίγες μέρες καθώς συνέβαλλε και βοήθησε τον ελληνικό στρατό να οπισθοχωρήσει χωρίς απώλειες από το αλβανικό μέτωπο.

Όπως αναφέρουν οι Σιώκης Ν. (2019: 119 – 124), Διδασκάλου Ι. (1998: 49) και Χατζηανέστης Μ. (1991: 48), μη έχοντας τελειωμό τα δεινά των Κλεισουριέων από την υποταγή της γερμανικής κατοχής η Κλεισούρα δέχεται το δεύτερο και τελειωτικό πλήγμα. Κατά την 5^η Απριλίου 1944, ομάδες της αντίστασης του ΕΛΑΣ με οπλαρχηγό τον Αλέξη Ρόσιο έστησαν ενέδρα σε γερμανική αυτοκινητοπομπή η οποία κινούνταν από την Καστοριά προς το Αμύνταιο μέσω της τοποθεσίας Νταούλι.

Σε αυτή τη στρατηγική θέση η γερμανική εμπροσθοφυλακή δέχθηκε σφοδρή επίθεση από τους αντιστασιακούς Έλληνες. Η άφιξη των ακόλουθων γερμανικών δυνάμεων οδήγησαν στην τακτική φυγή των ελλήνων και στο αντίκρισμα των αποτρόπαια βεβηλωμένων πτωμάτων των ομοεθνών τους. Ευθείς δόθηκε εντολή τα τάγματα των Ες Ες να ενεργήσουν αντίποινα εις βάρος των κατοίκων της Κλεισούρας καθώς ήταν και το πλησιέστερο χωριό.

Οι άνδρες Κλεισουριείς έχοντας πληροφορίες για τα επακόλουθα, απομακρύνθηκαν για να προφυλαχθούν στο μοναστήρι της Παναγίας και στη γύρω δασώδη περιοχή αφήνοντας πίσω γέροντες και γυναικόπαιδα πιστεύοντας πως ο άμαχος πληθυσμός θα παραμείνει αλώβητος. Οι γερμανοί διοικητές εν ονόματι Ράισλ και Χίλντενμπραντ και ο βούλγαρος κομιτατζής Κάλτσεφ συνοδεία των εκτελεστών των Ες Ες εισέβαλαν στην Κλεισούρα και έσπειραν τον θάνατο. Τα διακόσια ογδόντα θύματα αποτελούσαν γέροντες, γυναίκες, παιδιά, έγκυες και νεαρές κοπέλες. Την ομαδική σφαγή μέσα στα ίδια τους τα σπίτια και στις γειτονιές ολοκλήρωσε η πυρπόληση και το ολοκαύτωμα της περήφανης κωμόπολης.

Η ανείπωτη τραγωδία βύθισε στο πένθος τους εναπομείναντες κατοίκους. Το τραγικό γεγονός της ολοσχερούς καταστροφής της γενέτειράς τους και τον άδικο χαμό των οικογενειών τους μαρτυρούν μέχρι τις μέρες μας οι επιζήσαντες από τη θηριωδία.

Το ελληνικό κράτος αναγνωρίζοντας την ανθρωποθυσία και παράλληλα την προσφορά της Κλεισούρας της απένειμε τον πολεμικό σταυρό Α΄ τάξης. Έκτοτε κάθε 5^η Απριλίου πραγματοποιείται επέτειος εκδήλωσης μνήμης, κατάθεση στεφάνων και επιμνημόσυνος δέηση προς τιμή των διακοσίων ογδόντα αδικοχαμένων θυμάτων στο μνημείο το οποίο έχει ανεγερθεί εις μνήμην τους.

2.3 Το Εμπόριο, η Ακμή και η Οικονομική Άνθιση

Η περίοδος 1700 έως το 1870 έχει χαρακτηριστεί ως χρυσός αιώνας καθώς η Κλεισούρα βρίσκεται σε πλήρη άνθιση και ανάπτυξη, και από χωριό καταφύγιο μεταμορφώνεται σε

εμπορικό κέντρο με καταστήματα, βιοτεχνίες, πανδοχεία, μαγειρεία, αρτοποιεία, σχολεία, ναούς και εξωκκλήσια. Παρά τις επιδρομές και τα δεινά της ρουμανικής προπαγάνδας που δέχεται συνεχίζει αμείλικτα και αδυσώπητα να αποτελεί το κέντρο του εμπορίου.

Δημιουργούνται παροικίες από την Κωνσταντινούπολη, την Οδησό, τη Δρέσδη, το Βελιγράδι, το Σεμλίνο, και το Ιάσιο. Ιδρύονται πρότυπα εκπαιδευτήρια, οι ναοί αποκτούν μεγαλοπρεπή κωδωνοστάσια, κατασκευάζονται δύο υδραγωγεία, όπως και διώροφες και τριώροφες αρχοντικές κατοικίες διακοσμημένες με εντυπωσιακά έπιπλα, και βιεννέζικα πολυτελή χρυσά και επάργυρα σκεύη όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 87).

Την εποχή εκείνη η Κλεισούρα, ως ομορφότερη και πλουσιότερη από τις κωμοπόλεις της Δυτικής Μακεδονίας απαριθμούσε 6.000 κατοίκους. Ο τομέας της οικονομίας και του εμπορίου παρουσίαζε αλματώδη πρόοδο με τους Κλεισουριείς να εισάγουν και να μεταφέρουν οι ίδιοι εμπορεύματα όπως υφάσματα, μετάξι, βαμβάκι, λαχανικά, όσπρια και μπαχαρικά από εγχώρια και ευρωπαϊκά κέντρα.

Δύο φορές την εβδομάδα, Δευτέρα και Πέμπτη, πραγματοποιείτο παζάρι στην κεντρική πλατεία του χωριού με πάσης φύσεως εμπορεύματα όπως υποδήματα, καπνά, σαπούνια και δέρματα, ενώ κάθε Σάββατο λειτουργούσε κρεαταγορά με ντόπια κρεατικά και γαλακτοκομικά όπως τυριά, κασέρια, γάλατα, και βούτυρα προσελκύοντας πελατεία από την ευρύτερη περιοχή.

Τις υπόλοιπες μέρες, οι Κλεισουριείς παρακινούμενοι από την εργατικότητα που τους χαρακτήριζε, εφοδιασμένοι με την πραγμάτια τους επισκέπτονταν τα γειτονικά χωριά παραδίδοντας παραγγελίες κατ' οίκον.

Σύμφωνα με μαρτυρίες, κατά την περίοδο της άνθισης στο χωριό της Κλεισούρας λειτουργούσαν τα κάτωθι καταστήματα:

- 10 καταστήματα χονδρικής πώλησης
- 20 παντοπωλεία
- 15 υφασματάδικα εκ των οποίων τα 6 ήταν χονδρικής πώλησης
- 10 υποδηματοποιεία
- 5 σανδαλοποιεία και τσαρουχάδικα
- 5 χάνια συμπεριλαμβανομένων και σταύλων
- 8 καφενεία
- 8 κουρεία
- 2 αποθήκες εμπορευμάτων
- 2 ζαχαροπλαστεία
- 2 βαφεία
- 2 αρτοποιεία

- 3 ξυλουργεία
- 3 χρυσοχοεία
- 2 ραφεία
- 5 κρεοπωλεία
- 5 σιδηρουργεία
- 2 χαλκοποιεία
- 2 εργοστάσια σαπωναποιίας και κηροποιίας με συνολικά 5 καζάνια
- 2 σφαγεία στις τοποθεσίες Μύλοι και Μπέγκα όπου το καθαρό λίπος συσκευαζόταν και γινόταν εξαγωγή ενώ το ακάθαρτο πωλούνταν στα εργοστάσια σαπωναποιίας
- 1 φαρμακείο
- 2 τραπεζικά γραφεία

Ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 94) χαρακτηριστικά αναφέρει και απαριθμεί πως το εργατικό δυναμικό εκτός από τους κτηνοτρόφους, εμπόρους και αγωγιάτες συμπεριλάμβανε 6 ιατρούς, 60 ράπτες γυναικείου και ανδρικού ενδύματος εκ των οποίων οι 15 ήταν εξειδικευμένοι στο βλάχικο κτηνοτροφικό ένδυμα, κεντητές εξειδικευμένοι στο ράψιμο γιλέκων από μαύρη τσόχα στολισμένων με χρυσή κλωστή, ελαιοχρωματιστές, αγιογράφους και τεχνίτες.

Άξια λόγου και πρωτόγνωρη έννοια για την εποχή, είναι δημιουργία των συντεχνιών ή αλλιώς συνάφια ή ισνάφια⁴¹ όπως συνήθιζαν να τα αποκαλούν. Τα συνάφια αποτελούνταν από μέλη των εκάστοτε προαναφερθέντων επαγγελματιών με υποχρεωτική μηνιαία καταβολή συνδρομής και σκοπό είχαν την πρόοδο και βελτίωση της τεχνικής κατάρτισης των μελών, την αμοιβαία αλληλεγγύη καθώς και την οικονομική ενίσχυση των ασθενέστερων κυρίως σε περιπτώσεις ατυχήματος ή ασθενείας.

Οι συντεχνίες καθόριζαν τις τιμές των εμπορευμάτων, τους μισθούς των εργαζομένων, τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα αυτών. Επίσης υποχρεωτική ήταν η οικονομική ή υλική ενίσχυση για τη συντήρηση των ναών, των εκπαιδευτηρίων και των κοινοτικών έργων, όπως και η τέλεση της Θείας Λειτουργίας και ο εορτασμός του προστάτη του κάθε επαγγέλματος.

Αξιοσημείωτη ανάπτυξη σημείωνε εκείνη την εποχή και η παραγωγή κιλιμιών⁴² καθώς η μοναδικότητα τους οδήγησε στη ζήτηση και εξαγωγή τους σε άλλες χώρες. Τα περίφημα και φανταχτερά κλεισουριώτικα κιλίμια, σημερινά χαλιά, στόλιζαν την κάθε κατοικία καθώς ο αργαλειός ήταν απαραίτητο εργαλείο σε κάθε σπίτι.

⁴¹ Από την τουρκική λέξη esnaf, αραβική asnāfo που σημαίνει ο κύκλος των ομοτέχνων, των ανθρώπων που ασχολούνται με την ίδια τέχνη ή το ίδιο επάγγελμα. <https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%B9%CF%83%CE%BD%CE%AC%CF%86%CE%B9>

⁴² Από την οθωμανική τουρκική λέξη (kilim), περσική (gilim) που σημαίνει χειροποίητος τάπητας που υφάινεται στον αργαλειό. <https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%BA%CE%B9%CE%BB%CE%AF%CE%BC%CE%B9>

Κιλίμια με πολύχρωμα σχέδια εμπλουτισμένα με γεωμετρικά σχήματα, κοσμούσαν τα δωμάτια και τη σάλα των κατοικιών ενώ μακρόστενα υφαντά κάλυπταν τα μιντέρια⁴³, σημερινά ντιβάνια, συνδέοντας τα αρμονικά με τα εντυπωσιακά έπιπλα και σκεύη. Οι χρωματιστές υφαντές βελέντζες από εκλεκτό μαλλί κοσμούσαν τις οικίες όλων των τάξεων καθώς αποτελούσαν απαραίτητο προικίο για τις θυγατέρες και σε συνδυασμό με τη σχολαστική καθαριότητα που διέκρινε τις νοικοκυρές της εποχής, προσέδιδαν κύρος στα αρχοντικά σπίτια της Κλεισούρας.

Πλούσιοι Κλεισουριείς εγκατεστημένοι στο Βελιγράδι, το Βουκουρέστι, την Κωνσταντινούπολη, τη Βιέννη και άλλες πόλεις του εξωτερικού, στόλιζαν με τα περίφημα υφαντά τις οικίες και τα γραφεία τους κάνοντας τα γνωστά και περιζήτητα στους ξένους με αποτέλεσμα την ολοένα και αυξανόμενη ζήτηση παραγγελιών και τη δημιουργία νέων και καλά αμειβόμενων θέσεων εργασίας.

2.4 Πνευματική Πολιτιστική Κληρονομιά

2.4.1 Επιφανείς Λόγιοι, Συγγραφείς και Επιστήμονες της Κλεισούρας

Η αλματώδης εμπορική και οικονομική δραστηριότητα, και η εισροή χρημάτων και χρυσού από τους απόδημους Κλεισουριείς και πλέον μόνιμων κατοίκων της Βιέννης, του Βουκουρεστίου, του Σεμλίνου και της Κωνσταντινούπολης κατέστησαν την Κλεισούρα ως μια από τις πλουσιότερες κωμοπόλεις της Δυτικής Μακεδονίας κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Η πλειοψηφία των απόδημων Κλεισουριέων αποτελούνταν από επιφανείς επιστήμονες, λόγιους και μεγαλέμπορες οι οποίοι αν και δρούσαν επαγγελματικά σε μεγαλουπόλεις του εξωτερικού, δεν λησμόνησαν τη γενέτειρά τους. Αντιθέτως, εκμεταλλεζόμενοι τις εορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα επισκεπτόταν την κωμόπολη και συναναστρεφόταν με τους ντόπιους συγχωριανούς, συμβάλλοντας δραστικά στη διαμόρφωση του υψηλού πατριωτικού, πολιτιστικού, πνευματικού και μορφωτικού επιπέδου, την εξύψωση του ήθους και της εθνικής υπερηφάνειάς τους σε αντίθεση με τον υπόλοιπο υπόδουλο ελληνισμό και διδάσκοντας τους την ευρωπαϊκή κουλτούρα.

Σύμφωνα με τους κώδικες της κοινότητας⁴⁴, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 102), η ευρωπαϊκή επιρροή σε συνδυασμό με την εισροή πλούτου

⁴³ Από την τουρκική λέξη *minder* που σημαίνει χαμηλός μη κινητός καναπές <https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%BC%CE%B9%CE%BD%CF%84%CE%AD%CF%81%CE%B9#%CE%95%CF%84%CF%85%CE%BC%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1>

⁴⁴ Κάποιοι κώδικες διασώζονται μέχρι τις μέρες μας στην κλειστή πλέον για το κοινό συλλογή της Ιεράς Μονής Γεννήσεως Θεοτόκου Κλεισούρας, ενώ μεγάλο μέρος από αυτούς καταστράφηκε ή και κλάπηκε πριν την ευρεία

οδήγησε στη δημιουργία λαμπρών εκπαιδευτηρίων καθιστώντας τα ως κέντρα πολιτισμού, προσελκύοντας μαθητές από ολόκληρη την περιφέρεια, προάγοντας την παιδεία, το πνευματικό και μορφωτικό επίπεδο. Επιπρόσθετες γραπτές μαρτυρίες αναφέρουν πως τα εκπαιδευτήρια κατείχαν σφραγίδα για την επισημοποίηση των εγγράφων η οποία είχε ωοειδές σχήμα αναγράφοντας «ΣΦΡΑΓΙΣ ΕΛΛΗΝΟΜΟΥΣΕΙΩΝ ΚΛΕΙΣΟΥΡΑΣ» ενώ στο μέσο έφερε εικονιζόμενο τον Άγιο Σπυρίδωνα καθήμενο επί του θρόνου του και άνωθεν του τις λέξεις «Ο ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ».

Ωστόσο ο πνευματικός πλούτος της Κλεισούρας δεν περιορίζεται στη δημιουργία των εκπαιδευτηρίων. Άξιοι απόγονοι των Κλεισουριέων, άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών αποτέλεσαν λαμπρό παράδειγμα εντός και εκτός συνόρων, ενώ εκτενής αναφορά περιγράφεται ακολούθως.

Μια από τις μεγαλύτερες προσωπικότητες για την οποία είναι περήφανοι οι Κλεισουριείς έως τις μέρες μας αποτελεί ο Δημήτριος Δάρβαρης. Η οικογένεια του κατά το έτος 1777 μετοίκησε στη Βιέννη όπου και ίδρυσε την τράπεζα «Νταρβάρη». Οι δύο από τους γιούς, Ιωάννης και Μάρκος, διακεκριμένοι για την μόρφωση και την έντονη δραστηριότητα τους στο εμπόριο, κατάφεραν και εκλέχθηκαν μέλη του κοινοβουλίου της Κάτω Αυστρίας. Ο Δημήτριος και ο Πέτρος, με έφεση στα γράμματα κατάφεραν και διακρίθηκαν για τα συγγραφικά τους έργα.

Ο Δημήτριος Δάρβαρης, γεννημένος στην Κλεισούρα το έτος 1757, έλαβε τις πρώτες του γνώσεις στα πρότυπα εκπαιδευτήριά της. Με αφορμή τη μετοίκηση, συνέχισε τις σπουδές του με την εκμάθηση της λατινικής, της γαλλικής και της γερμανικής γλώσσας ενώ σπούδασε φυσικές επιστήμες, φιλοσοφία και ιατρική. Ταυτόχρονα η εκπαιδευτική του δραστηριότητα εμπλουτίστηκε με τη μελέτη των αρχαίων συγγραφέων και τη μετάφραση ελληνικών κειμένων στη γερμανική και τη σλαβική.

Η συμβολή του ως διευθύνων του Ελληνομουσείου του Σεμλίνου, η διδασκαλία των ομοεθνών μαθητών της Ζέμονας και η έκδοση μεταφρασμένων αρχαίων ελληνικών κειμένων στη σλαβοσερβική γλώσσα υπήρξε αξιόπαινη και εξαιρετικά εκτιμητέα. Το αστείρευτο συγγραφικό του έργο αφιερωμένο στην ηθική, την Ορθόδοξη Χριστιανική Εκκλησία και τα ιδανικά του Έθνους δεν περιορίστηκε γεωγραφικά καθώς τα συγγράμματα του, τυπωμένα με προσωπικά του έξοδα διενεμήθησαν δωρεάν στα ελληνικά σχολεία.

αναγνώριση της σημαντικότητάς τους. Περαιτέρω αναφορές γίνονται σύμφωνα με την Ευανθία Κωνσταντίνου ή Τέγου – Στεργιάδου (2000: 83) για τον κώδικα με τίτλο «Βιβλίον ισολογισμών του Δημοτικού σχολείου Κλεισούρας αρχομένων από το έτος 1834» και τον κώδικα που δημοσίευσε ο Βακουφάρης Π. (1996) με τίτλο «Ο κώδικας της Κοινότητας Κλεισούρας (1868 – 1880)».

Χαρακτηριστικό παράδειγμα και μέρος από το συγγραφικό του έργο αποτελούν τα κάτωθι συγγράμματα τα οποία διασώζονται μέχρι τις μέρες μας στη βιβλιοθήκη της Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών δίνοντας τη δυνατότητα σε μελετητές και νέους ερευνητές να ανακαλύψουν μέσα από το έργο του στοιχεία και γνώσεις του παρελθόντος. Αυτά αναφέρονται ως εξής:

- Γραμματική απλοελληνική Σχεδιασθείσα υπό Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρεως του εκ Κλεισούρας της Μακεδονίας εις χρήσιν των Ομογενών Νέων και εκδοθείσα Φιλοτίμω Δαπάνη των Κυρίων Αυταδέλφων Δαρβάρεων.
- Οδηγός του βίου.
- Τέτταρα μικρά ποιημάτια ων τα μεν δύο πρώτα ηρωελέγεια εγκωμιαστικά εις τους τρισέβαστους Αυτοκράτορας Αυστρίας και Ρωσσίας Φραγκίσκον και Αλέξανδρον τους ειρηνόφιλους τε και ειρηνοποιους των δε λοιπών δύο "Το μεν σαπφικόν" εις την της Ρωσσίας μεταβολήν επί Αλεξάνδρου, το δε επικήδειον εις τον άωρον θάνατον της σεβαστής Βιρτεμβέργης Ανασσης Αικατερίνης.
- Επιτομή Φυσικής εις τρία μέρη διηρημένη προς χρήση των φιλομαθών Νέων.
- Πρόχειρος Αριθμητική διδάσκουσα ακριβώς όλα τα είδη του λογαριασμού εν τε Ακεραίοις και Κλασματικοίς Αριθμοίς μετά των διαφόρων Μεθόδων. ή προσετέθη Παράρτημα Περί των εις την εμπορίαν ανηκόντων λογαριασμών.
- Εγχειρίδιον χριστιανικόν: Περιέχον σύντομον εξήγησιν του Θείου Ναού, των εν αυτώ ιερών Σκευών και Αμφίων, και των συνήθων Ακολουθιών, της Θείας και Ιεράς Λειτουργίας, και των Αγίων Μυστηρίων της Εκκλησίας. Και ερανισθέν εκ διαφόρων Εκκλησιαστικών Συγγραφέων.
- Μεγάλη Κατήχησις ήτοι ορθόδοξος χριστιανική διδασκαλία της Ανατολικής Εκκλησίας.
- Παιδαγωγός ήτοι ηθικοί κανόνες του ζήν εις χρήσιν των νεανίσκων και κορασίων ερανιθέντες υπό... και εκδοθέντες δαπάνη των Κυρίων Αυταδέλφων Δαρβάρεων.
- Σύντομος γενική ιστορία (προς χρήσιν των σπουδαζόντων νέων).

Κατά το παρελθόν εξίσου αξιέπαινη υπήρξε η συμβολή του Κλεισουριώτη διδασκάλου Μιχαήλ Παρτζούλλα. Ο ίδιος επιδόθηκε στην συγγραφή και έκδοση συγγραμμάτων όπως επί παραδείγματι της έκδοσης του έργου «Γραμματική Γαλλική» κατά το έτος 1816 και το όνομα του αναφέρεται μεταξύ άλλων λογίων της εποχής. Επίσης επαινετική αναφορά στο όνομα του γίνεται στην περιοδική έκδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου με τίτλο «Εκκλησιαστική αλήθεια» όπως και στον κύκλο των λογίων της Ουγγροβλαχικής ηγεμονίας.

Εξίσου γνωστοί σε όλα τα γεωγραφικά μήκη και πλάτη κυρίως των ελληνικών παροικιών υπήρξαν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Πηδώνια Κ. (1994), ο σατυρικός ποιητής Κωνσταντίνος Λύκας ο οποίος έδρασε στην Κωνσταντινούπολη. Ο εκπαιδευτικός, δημοσιογράφος και ιδρυτής ιδιωτικού σχολείου στη Σμύρνη εν ονόματι Κώτσιου Θεόδωρος, ο οποίος διακρίθηκε για το πλούσιο συγγραφικό του έργο αποτελούμενο από διδακτικά συγγράμματα και μελέτες εθνολογικού περιεχομένου. Ο δάσκαλος και εν συνεχεία διευθυντής στα εκπαιδευτήρια της Κλεισούρας Κιάντος Γεώργιος. Εξίσου διακεκριμένες προσωπικότητες με καταγωγή την Κλεισούρα υπήρξαν οι ιατροφιλόσοφοι Νικολίδης Ιωάννης και Δήμησας Κωνσταντίνος, ο ποιητής Σουλτάνης Ευάγγελος, η ποιήτρια Δόρφανη Όλγα και η Καραγιαννίδου - Νάσλα Νανά.

2.4.2 Δημιουργία Πολιτιστικών και Κοινωφελών Έργων

Κατά την περίοδο της αλματώδους αυτής ακμής, με την οικονομική συμμετοχή και ενίσχυση της τοπικής κοινότητας και των Κλεισουριέων του εξωτερικού, πραγματοποιήθηκαν προς όφελος των κατοίκων τα κάτωθι πολιτιστικά και κοινωφελή έργα όπως αναφέρει ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 104)⁴⁵

- Κεντρικός υπόνομος 700μ. και βάθους 2μ.
- 2 Υδραγωγεία εκ των οποίων το ένα μήκους 7.500μ το οποίο κατεστράφη λόγω καθίζησης του εδάφους, ενώ το δεύτερο μήκους 1.800μ δεν διασώζεται.
- 8 επιστεγασμένες κρήνες⁴⁶ για προστασία από τις ακραίες καιρικές συνθήκες.
- Θολωτές στοές και γέφυρες στις οποίες σύμφωνα με τα λεγόμενα συγχωριανών, κατά την σφαγή από τους Γερμανούς διασώθηκαν τριάντα γυναικόπαιδα ενώ λίγο αργότερα οι περισσότερες καταστράφηκαν από αυτούς.
- Μεγαλοπρεπείς δώροφες και τριώροφες αρχοντικές κατοικίες των πλουσίων της εποχής εκ των οποίων κάποιες διασώζονται μέχρι τις μέρες μας σε άριστη κατάσταση.
- Εξωκλήσια και μεγαλοπρεπείς θρησκευτικοί ναοί με εξωτερικά κωδωνοστάσια ύψους 33μ., εσωτερικά διακοσμημένοι με εντυπωσιακά ξυλόγλυπτα τέμπλα, πολυτελείς εικόνες, εικονοστάσια και αγιογραφίες, χρυσά και αργυρά ιερά σκεύη και χρυσοποίκιλτα άμφια⁴⁷.

⁴⁵ Σύμφωνα με τον Παπαμιχαήλ Μ., πληροφορίες για τα άνωθεν οικοδομήματα έχουν αντληθεί από το σύγγραμμα Ελληνική Μυθολογία, (1857, σ. 103), του συγγραφέα και ποιητή Ντιάγκα Γ. Γ.

⁴⁶ Βρύση.

⁴⁷ Παρά τις καταστροφές που υπέστησαν οι Ι.Ν. Αγίου Νικολάου και Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου κατά την γερμανική κατοχή, μεγάλο μέρος διατηρημένων αντικειμένων διασώζεται στο νεοαποκτηθέν Κειμηλιαρχείο Κλεισούρας.

- Πρότυπα εκπαιδευτήρια συμπεριλαμβανομένων βιβλιοθηκών⁴⁸ εμπλουτισμένες με χάρτες, βιβλία, συγγράμματα και σχολικά είδη σπάνια για την εποχή.

Συγκεκριμένα ο Ντιάγκας Γ. Γ. σε υποσημείωση του βιβλίου του «*Ελληνική Μυθολογία*» (1857: 103), σύμφωνα με τον Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 104), αναφέρει: «*Μετά χαράς μου ακούω την γιγαντιαίοις βήμασι προαγωγήν της περικαλλούς και κλεινής ταύτης πατρίδος μου είς τε τα φώτα και τον αληθή πολιτισμόν αμιλλωμένης εις τα καλά μετά της πόλεως Καστοριάς και μάλιστα της τε Θεσσαλονίκης και Σερρών και άλλων πόλεων περιφανών, ως δηλούται εκ τε της καλλονής των λιθίνων αυτής οικιών και του μεγάρου της Σχολής. Των κατοίκων αυτής οι πλείτοι βίον εμπορικών διάγοντες και εν αλλοδαπή ως επί το πλείστον διατρίβοντες, διακρίνονται επί φιλομαθεία, τιμιότητι, φιλοκαλία και φιλοπονία και ουχ ήκιστα επ' ευσεβεία*».

2.5 Θρησκευτική Πολιτιστική Κληρονομιά

Το πλαίσιο της πολιτιστικής κληρονομιάς καλύπτει και λαμβάνει χώρα σε ένα ευρύ φάσμα τομέων. Μεταξύ άλλων και αυτό των θρησκευτικών πεποιθήσεων το οποίο χαρακτηρίζει τις κοινωνίες των ανθρώπων. Ο σημαντικός ρόλος που κατέχει η θρησκεία στον πνευματικό τρόπο ζωής του ανθρώπου επηρεάζει εις βάθος τον κοινωνικό και πολιτιστικό πολιτισμό των κοινωνιών.

Η θρησκευτική πολιτιστική κληρονομιά απαρτίζεται από τα κτίσματα των θρησκευτικών ναών, τα ιερά κείμενα και ευαγγέλια, τα ιερατικά άμφια και τα εκκλησιαστικά αντικείμενα συμπεριλαμβανομένων εικόνων και τοιχογραφιών που έχουν συμβολικό χαρακτήρα με αναφορά στο πνευματικό περιεχόμενο. Τα προαναφερθέντα ιστορικά τεκμήρια ως αντικείμενα λατρείας, χαρακτηρισμένα πλέον ως κειμήλια, χάρη στην ιστορικότητα και την πρωτοτυπία που τα διακρίνει, στην πρώτη ύλη κατασκευής τους, στον περίτεχνο διάκοσμο που τα κοσμεί και φέροντας επιγραφές με ονόματα δωρητών, χρονολογιών και αφιερώματα, αποτελούν μάρτυρες της ιστορίας σε συνδυασμό με τη θρησκεία όπως δηλώνουν και την οικονομική και κοινωνική κατάσταση η οποία επικρατούσε κατά το παρελθόν.

Στην περίπτωση της Κλεισούρας, η θρησκευτική πολιτιστική κληρονομιά έρχεται να ενισχύσει το γεγονός ότι η ίδια υπήρξε και εξακολουθεί να είναι μια από τις σημαντικότερες ιστορικές και ένδοξες κωμοπόλεις της Δυτικής Μακεδονίας. Ο αριθμός των ιερών ναών και

⁴⁸ Αναφορά για την Βιβλιοθήκη της Κλεισούρας και την έντονη δράση των Κλεισουριωτών γίνεται από την Ευανθία Κωνσταντίου ή Τέγου – Στεργιάδου (2000: 83) όπως έχει αναδημοσιεύσει ο Τσάρας Γ. άρθρο από το περιοδικό «Φιλολογικός Συνέκδημος» με χρονολογία 25 Ιανουαρίου 1849.

των παρεκκλησιών της εντυπωσιάζει και επαληθεύει το γεγονός ότι στο παρελθόν υπήρξε εύπορο εμπορικό κέντρο με αυξημένο πληθυσμιακό αριθμό.

Κατά το παρελθόν έως και τις μέρες μας η Κλεισούρα αποτελούνταν από δύο ενορίες, του Αγίου Νικολάου στον άνω μαχαλά και του Αγίου Δημητρίου στον κάτω μαχαλά, τους οποίους υπηρετούσαν τρεις ιερείς έκαστος. Αρκετοί είναι και οι ναοί που βρίσκονται χτισμένοι σε διαφορετικά σημεία του χωριού όπως και τα εξωκκλήσια των οποίων θα γίνει λεπτομερής αναφορά στη συνέχεια.

2.5.1 Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου

Ο ναός του Αγίου Νικολάου κατασκευάστηκε σύμφωνα με μαρμαρίνη επιγραφή η οποία είναι τοποθετημένη άνωθεν του παραθύρου της αψίδας του ιερού βήματος και φέρει τη χρονολογία 1839 η οποία επαναλαμβάνεται και στην ανατολική εξωτερική πλευρά του αετώματος. Ωστόσο ο Σιώκης Ν. (2001: 20) αναφέρει πως σύμφωνα με τον χαρτώο κώδικα του σχολείου Κλεισούρας κατά το έτος 1838 και έναντι 6.000 γροσίων πραγματοποιήθηκε αγοροπωλησία ενός πανδοχείου που είχε στην κατοχή της η εκκλησία από το σχολείο, γεγονός που ενισχύει τους ισχυρισμούς πως το έτος 1839 δεν είναι έτος κατασκευής παρά μόνον ανοικοδόμησης ή και αναπαλαίωσης. Επίσης, κειμήλια τα οποία έχουν διασωθεί φέρουν προγενέστερες χρονολογίες αποδεικνύοντας την ιστορικότητα και την παλαιότητα του ναού.

Από αρχιτεκτονικής άποψης ο ναός αποτελεί χαρακτηριστικό κτίσμα τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του εξωνάρθηκα να περιβάλλει τη δυτική και μέρος της βόρειας και νότιας πλευράς.

Ο γυναικωνίτης εκτείνεται σε όροφο άνωθεν του νάρθηκα και φέρει καφασωτά προς αποτροπή βλεμμάτων των ανδρών προς τις γυναίκες κατά τη θεία λειτουργία. Σύμφωνα με τον Τζιώγο Α. (1962: 19) τον γυναικωνίτη κοσμεί μεγάλων διαστάσεων και μεγάλης ζωγραφικής αξίας εικόνα του Αγίου Δημητρίου η οποία φέρει στο επάνω μέρος τον δικέφαλο αετό και την ημερομηνία 30 Μαΐου 1773.

Άνωθεν του μεσαίου κλίτους υψώνεται ημικυλινδρική καμάρα η οποία καταλήγει σε γύψινη οροφή στα δύο πλαϊνά κλίτη και τον γυναικωνίτη, ενώ η ημικυκλική κόγχη του ιερού προεκτείνεται και εξωτερικά του ναού. Επίσης, ο ναός επιστεγάζεται από ενιαία τετράριχτη στέγη. Η τοιχοποιία αποτελείται από πελεκημένες πέτρες τοποθετημένες άτακτα με σκοπό την απόκρυψη των αρμών στις ενώσεις.

Κατά τη διάρκεια του βαλκανοτουρκικού πολέμου και συγκεκριμένα στις 2. 11. 1912 ο ναός πυρπολήθηκε και διεσώθη μόνο η εξωτερική τοιχοποιία η οποία διατηρείται μέχρι τις

μέρες μας. Το επιβλητικό ξυλόγλυπτο τέμπλο καταστράφηκε ολοσχερώς και διεσώθη μόνο ένα θωράκιο⁴⁹, ο κάτω κεταμπές, δύο κιονίσκοι και δύο εικόνες με ξύλινο πλαίσιο (Ibidem).

Σύμφωνα με τον Σιώκη Ν. (2001: 21) κατά τα έτη 1920 – 1922 ο ναός ανακατασκευάστηκε με δαπάνη του Συλλόγου Απανταχού Κλεισουριέων «Ο Άγιος Μάρκος» και τη θέση του ξυλόγλυπτου τέμπλου αντικατέστησε νέο, δωρεά ενός από τους πολλούς ευεργέτες της Κλεισούρας εν ονόματι Πέτρος Γάκης⁵⁰.

Τη δυτική πλευρά του προγενέστερου ναού συνόδευε κωδωνοστάσιο ύψους 32μ. κατασκευασμένο από Ζουπανιώτες τεχνίτες.⁵¹ Σύμφωνα με τον Τζιώγο Α. (1962: 18) περί το 1856, οι τούρκικες αρχές είχαν δώσει διαταγή, το υπό κατασκευή κωδωνοστάσιο να μην υπερβαίνει το ύψος των τζαμιών και ζητήθηκε η κατεδάφιση του. Παρά ταύτα, αυτό απεφεύχθη με την παρέμβαση του Νικολάου Αναστ. Στεφίκη (1824 – 1904), ο οποίος κατείχε θέση κοινοτικού άρχοντα, με το επιχείρημα πως στην χριστιανική ορθόδοξη εκκλησία μετά την ολοκλήρωση κάποιου εκκλησιαστικού έργου απαγορεύεται ρητά η κατεδάφιση. Ωστόσο κατά την πυρπόληση της Κλεισούρας το 1912 το κωδωνοστάσιο καταστράφηκε ολοσχερώς και ανεγέρθη ξανά με την ευγενική χορηγία Κλεισουριέων ευεργετών. Τον Απρίλιο του 1941 έπειτα από τον βομβαρδισμό και το ολοκαύτωμα της Κλεισούρας από τους Γερμανούς κρίθηκε αναγκαία η ολοκληρωτική κατεδάφιση του και ανεγέρθη εκ νέου το 1959.

2.5.2 Ιερός Ναός Αγίου Δημητρίου

Ο μεγαλοπρεπής ναός του Αγίου Δημητρίου βρίσκεται στον κάτω μαχαλά της Κλεισούρας πλησίον της πλατείας που φέρει το τοπωνύμιο «Τσαΐρι». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972:116) και ο Τζιώγος Α. (1962:18), ο ναός ανεγέρθη σε βάθρο προγενέστερου ναού όπως και συνηθίζεται στην ορθόδοξη χριστιανική εκκλησία.

Ο ναός οικοδομήθηκε κατά τη χρονολογία 1856 όπως προκύπτει από τη στρόγγυλη μαρμάρινη πλάκα η οποία είναι εντοιχισμένη στην εξωτερική πλευρά του ναού άνωθεν του Αγίου Βήματος. Σε αυτό το σημείο επίσης είναι διακριτά τα στοιχεία που ακολουθούν παρέχοντας πληροφορίες σχετικά με την κατασκευή του:

ICIX Νικά – υπό χειρός Ζουπανιώτη

Συνδρομητής Κίκας, Στεφ. Μάσος

Επιτρ. Δούκα Κούντας και Γιάνκου Σκλιόπου

υπό Ζουπανιωτών Τεκτόνων

⁴⁹Όρος της αρχιτεκτονικής που σημαίνει το στηθαίο, το παραπέτο ή κουρτέλο. <https://greek.greek.enacademic.com/64662/%CE%B8%CF%89%CF%81%CE%AC%CE%BA%CE%B9%CE%BF>

⁵⁰Μέγας ευεργέτης της Κλεισούρας και διακεκριμένος αλευρέμπορας εγκατεστημένος στην Κωνσταντινούπολη.

⁵¹ Ξακουστοί τεχνίτες με καταγωγή από το χωριό Ζουπάνι που ανήκει στο Βόιο Κοζάνης.

Η ίδια χρονολογία σύμφωνα με τον Σιώκη Ν. (2001: 23) συναντάται επίσης στην ανατολική είσοδο της νότιας πλευράς όπως και σε μαρμάρινη επιγραφή κατά την είσοδο προς τον γυναικωνίτη, η οποία αναπαριστά τον χριστιανικό σταυρό, δύο δικέφαλους αετούς, το έτος 1856 και σκαλισμένη η ακόλουθη επιγραφή: «ΧΑΤΖΗΓΗΩΡΓΙ αΜΗΡαΤΗς / ΓΙΑνου σΜΟΤΑ ΓΙΑνουλεκου».

Ο προγενέστερος ναός εικάζεται ότι κτίστηκε περί το 1700 όπως προκύπτει από χειρόγραφη σημείωση ιερέα σε διασωθέν ευχολόγιο, όπως επίσης συναντάται και στον χαρτώ κώδικα του σχολείου Κλεισούρας. Ο τωρινός ναός αποτελεί παράδειγμα τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με εξωνάρθηκα σε σχήμα Π ενώ η τοιχοποιία αποτελείται από πελεκημένες πέτρες (Ibidem). Η αρχιτεκτονική που ακολουθεί μπορεί να χαρακτηριστεί όμοια με του Ι. Ν. Αγίου Νικολάου.

Ο εσωτερικός διάκοσμος του ναού αποτελούμενος από κομψοτεχνήματα τοιχογραφιών και φορητών εικόνων δικαίως του αποδίδουν τον τίτλο ενός ζωντανού μουσείου. Ο Βακουφάρης Π. (2005: 203) δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο εντυπωσιακό ξυλόγλυπτο τέμπλο, έργο τέχνης μεγάλης αξίας το οποίο φέρει τη χρονολογία 1419, γεγονός που αποδεικνύει πως η κατασκευή του προηγήθηκε του ναού είτε μεταφέρθηκε από άλλο ναό. Ισάξιο ξυλόγλυπτο κομψοτέχνημα αποτελεί και το προσκυνητάρι που βρίσκεται στην δεξιά πλευρά φέροντας την επιγραφή: “ΔΙΑΣΥΝΔΡΟΜΗ ΚΙ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΧΑΤΖΙΓΕΩΡΓΙΟΥ ΟΥΡΜΑΝ ΚΕ ΔΟΥΚΑ ΕΤΟΣ 1820 ΜΑΡΤΙΟΥ 25 ΚΛΙΣ”.

Αντίστοιχα μέρη του ναού όπως το δεσποτικό και ιερά εκκλησιαστικά σκεύη φέρουν επιγραφές οι οποίες μαρτυρούν ότι αποτελούν δωρεές από συντεχνίες Κλεισουριέων που δρούσαν στην Κωνσταντινούπολη περί το 1868. Μεταξύ άλλων ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 118) δίνει έμφαση σε εικόνα του Αγίου Δημητρίου μεγέθους ενός μέτρου η οποία φέρει την ημερομηνία 30 Μαΐου 1733, όπως και τοιχογραφιών που κοσμούν το εσωτερικό του ναού, τα βαρύτιμα εξαιρετικής τέχνης ιερατικά άμφια, ευαγγέλια, στιχάρια και άλλα εκκλησιαστικά σκεύη, αφιερώματα επιφανών Κλεισουριέων του εξωτερικού.

2.5.3 Ιερός Ναός Αγίου Αντωνίου

Στην ενορία της άνω Κλεισούρας κείται ο ναός του Αγίου Αντωνίου του οποίου η χρονολογία που φέρει είναι δυσανάγνωστη. Κατά πως λέγεται, ανεγέρθη περί το 1772 σε θεμέλια μικρότερου ναού. Ο μεταγενέστερος ναός οικοδομήθηκε και συντηρήθηκε με δαπάνες Κλεισουριέων ευεργετών.

Μεταξύ των ετών 1912 και 1922 στο ναό τελούνταν οι καθιερωμένες λειτουργίες καθόσον ο Ι. Ν. Αγίου Νικολάου είχε πυρποληθεί. Έκτοτε λειτουργεί ανήμερα του εορτασμού του Αγίου Αντωνίου στις 17 Ιανουαρίου.

Στις μέρες μας, ευδιάκριτο σημείο αναφοράς αποτελεί μαρμάρινη πλάκα στην είσοδο του προαύλιου χώρου η οποία μεταξύ άλλων αναφέρει πως η λιθόκτιστη τοιχοποιία του ναού αποκαλύφθηκε το έτος 2009 και αποτελεί δωρεά της οικογένειας του Χρήστου Στάγκα. Ωστόσο ερωτήματα δημιουργεί λόγω έλλειψης αναφορών μαρμάρινη κινητή πλάκα στην οποία είναι εγγεγραμμένη η χρονολογία 1979.

2.5.4 Ιερός Ναός Αγίου Αθανασίου

Τα παρεκκλήσι του Αγίου Αθανασίου είναι κτισμένο σε λόφο στη δυτική πλευρά της Κλεισούρας. Ο ναός ανοικοδομήθηκε περί το 1849 όπως αποδεικνύει επιγραφή σε πλάκα του κωδωνοστασίου και αποτελεί τον κύριο ναό του κοιμητηρίου. Ο αυλόγυρος είναι λιθόκτιστος καταλαμβάνοντας μεγάλη έκταση καθώς εκεί είναι ενταφιασμένοι οι πρόγονοι των Κλεισουριέων. Τα ταφικά μνημεία και οι πλάκες που έχουν διασωθεί μαρτυρούν την ύπαρξη τους από το 1805.

2.5.5 Ιερός Ναός Αγίου Μάρκου

Το εξωκκλήσι του Αγίου Μάρκου ανεγέρθη το 1864 όπως αναγράφεται άνωθεν της εισόδου και κατά πως μαρτυρά ο ημιπεριφραγμένος αυλόγυρος του ναού, κτίστηκε κοντά αν όχι πάνω στα θεμέλια προγενέστερου ναού ο οποίος πυρπολήθηκε. Ο ναός λειτουργεί κατά τον εορτασμό του Αγίου Μάρκου και στη συνέχεια ακολουθεί τοπικό πανηγύρι. Η τοποθεσία στην οποία βρίσκεται το εξωκκλήσι προσφέρει στους πιστούς επισκέπτες εξαιρετική θέα και καθιστά το ναό σημείο έλξης καθ' όλες τις εποχές του χρόνου.

2.5.6 Ιερός Ναός Προφήτη Ηλία

Ο μικρός αυτός ναός βρίσκεται σε απόσταση δύο χιλιομέτρων περίπου από την Κλεισούρα και ως είθισται ανοικοδομήθηκε σε λόφο ύψους 1.400μ. Επιγραφή του ναού αποδεικνύει την ανέγερση του κατά τη χρονολογία 1874.

Η απaráμιλλης ομορφιάς τοποθεσία του προσφέρει στους επισκέπτες τη θέα του Βερμίου, του όρους Σινιάτσικο, του Βιτσίου, του Μουρικού καθώς και των λιμνών Βεγορίτιδας και Χειμαδίτιδας.

Κατά τη τοπική παράδοση η λειτουργία του ναού τελείται ανήμερα του εορτασμού του Προφήτη Ηλία. Έπειτα ακολουθεί παραδοσιακό πανηγύρι σε χοτρολίβαδο διαμέσου της δασικής περιοχής γνωστό στους κατοίκους με το τοπωνύμιο «Τσαρτσάρι».

2.5.7 Ιερός Ναός Αγίου Γεωργίου

Το εξωκκλήσι του Αγίου Γεωργίου κτίστηκε σε ψηλότερο σημείο και σε κοντινή απόσταση με το ναό του Αγίου Μάρκου. Σύμφωνα με τον Βακουφάρη Π. (2005: 205) η ανέγερσή του πραγματοποιήθηκε κατόπιν δαπάνης του ιατρού Αργυρόπουλου Χαρ. Η δασώδης τοποθεσία στην οποία ανεγέρθη, βρίσκεται μεταξύ των περιοχών «Τσαρτσάρι» και «Στέγκα» και η λειτουργία του τελείται ανήμερα του Αγίου Γεωργίου.

2.5.8 Εξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής και του Αγίου Νεκταρίου

Πρόκειται για εκκλησίες οι οποίες είναι κτισμένες σε κοντινή απόσταση από την Κλεισούρα, στην κατάφυτη και δασώδη περιοχή «Ρούγκο». Οι προαναφερθείσες εκκλησίες αποτελούν σύγχρονα κτίσματα και πρόσφατα αποκτήματα της ελληνικής ορθόδοξης εκκλησίας. Πιο συγκεκριμένα, το εξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής ανεγέρθη το έτος 1975 και αποτελεί δωρεά των Πέτρου και Αγάπης Ρούβα όπως διακρίνεται σε μαρμάρινη επιγραφή στην δεξιά πλευρά της εξώθυρας. Αντιστοίχως, το εξωκκλήσι του Αγίου Νεκταρίου ανεγέρθη με δαπάνη της Ασπασίας Ιωάννου Δήμητσα τον Σεπτέμβριο του 1971 όπως διακρίνεται σε μαρμάρινη επιγραφή άνωθεν της εξώθυρας. Η ανακαίνιση του πραγματοποιήθηκε με έξοδα των Νικολάου και Άννας Δόλλα, γνωστοί στην κοινότητα της Κλεισούρας με το ψευδώνυμο “Μπουλάνα” στην μνήμη των γονέων του.

2.5.9 Εξωκκλήσι Αγίων Αναργύρων

Η ανέγερση του εξωκκλησιού των Αγίων Αναργύρων όπως αναφέρουν οι Τζιώγος Α. (1962: 22) και Βακουφάρης Π. (2005: 206) αποτελεί δαπάνη της Δημήτσια Ασπασίας Ι. και της Μανδρίνου Ελένης Ι. Το εξωκκλήσι βρίσκεται σε μακρινή απόσταση από την Κλεισούρα διαμέσου της δασικής έκτασης εν ονόματι «Ντούτσα». Εξωτερικά πρόκειται για έναν μικρό και λιτό ναό, ωστόσο ο πλούσιος εσωτερικός διάκοσμος του αποτελείται από περίτεχνες τοιχογραφίες και εικόνες.

2.5.10 Εξωκκλήσι Αγίας Τριάδος

Το εξωκκλήσι της Αγίας Τριάδος υπάγεται στην Ι. Μ. Γεννήσεως της Θεοτόκου και βρίσκεται σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από την Κλεισούρα. Κατά το παρελθόν δεν αποτελούσε αυτό κάθε αυτό κτίσμα καθώς είχε την ιδιαιτερότητα να βρίσκεται μέσα σε έναν απόκρημνο βράχο. Προσφάτως, έπειτα από παρέμβαση της Ι. Μ. Γεννήσεως της Θεοτόκου, η αρχιτεκτονική έχει διαφοροποιηθεί καθώς κτίστηκε. Πλέον, αποτελεί ένα παραδοσιακά κτισμένο εξωκκλήσι το οποίο δεν αντιπροσωπεύει την αρχική του μορφή προκαλώντας δυσαρέσκεια στους κατοίκους της περιοχής. Η συγκίνηση, το δέος και η κατάνυξη που

ένιωθαν οι πιστοί ανήκει στο παρελθόν καθώς έχει μεταμορφωθεί και αλλοιωθεί το αρχιτεκτονικό τοπίο και ταυτόχρονα το θρησκευτικό πολιτιστικό στοιχείο που δέσποζε στην πλαγιά του βουνού.

Δημιουργήθηκε κατά το έτος 1813 και η δασική έκταση που το περιβάλλει καθιστά την πρόσβαση σε αυτό δυσπρόσιτη. Κατά πως αναφέρει ο Τζιώγος Α. (1962: 24), σε αυτό το δύσβατο σημείο το 1822 ο οπλαρχηγός Ζαχαράκης πραγματοποίησε συνάντηση με τους προεστούς της Κλεισούρας με σκοπό την επανάσταση και την ελευθερία του ελληνικού έθνους. Ο Βακουφάρης Π. (2005: 206) αναφέρει πως σύμφωνα με την παράδοση οι πιστοί περνούν μέσα από ένα στενό πέρασμα και πως όσοι είναι αμαρτωλοί δεν δύνανται να περάσουν.

2.5.11 Παρεκκλήσι του Ιωάννου Προδρόμου

Σε απόσταση περίπου 2 χιλιομέτρων από την Κλεισούρα, πλησίον του παρεκκλησίου της Αγίας Σοφίας και πολύ κοντά στην Ι. Μ. Γεννήσεως της Θεοτόκου στην οποία και υπάγεται, βρίσκεται το παρεκκλήσι του Ιωάννου Προδρόμου. Χτίστηκε εις μνήμην του Ιωάννη του Βαπτιστή περί το 1794 όπως μαρτυρούσε κατά το παρελθόν μαρμάρινος σταυρός και όπως επιβεβαιώνουν ο Βακουφάρης Π. (2005: 206), ο Τζιώγος Α. (1962: 24) και ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 122). Μαζί με τη χρονολογία ο σταυρός έφερε και την ακόλουθη επιγραφή: Ψ.Α/3.Ρ.Π.Π.Α. και το όνομα Νεόφυτος. Ωστόσο εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στην εξωτερική πλευρά του παρεκκλησίου και δεξιά του αγίου βήματος διακρίνεται λαξευμένη η χρονολογία 1841 χωρίς περαιτέρω σχετικές αναφορές.

Στο προαύλιο του παρεκκλησίου κατά το παρελθόν και προτού τις πρόσφατες παρεμβάσεις και αναστυλώσεις βρίσκονται ενταφιασμένοι μοναχοί που κατά καιρούς μόνασαν στην Ι. Μ. Γεννήσεως της Θεοτόκου. Εντύπωση δημιουργεί η επιπρόσθετη αναφορά του Τζιώγος Α. (1962: 25) σχετικά με τη χρονολογία 1717 η οποία αναγραφόταν σε σταυρό μνήματος ενός ηγούμενου, καθόσον προηγείται της ανοικοδόμησης του παρεκκλησίου.

Μεταξύ άλλων, άξιο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι την προγενέστερη της τελευταίας ανακαίνισης και συντήρησης από τη φθορά του χρόνου του παρεκκλησίου ανέλαβαν για ακόμα μια φορά οι εύποροι και επιφανείς Κλεισουριείς Νάσλας Ι. και Μανδρίνος Ι. Ωστόσο, όπως διαπιστώθηκε σε κατ' ιδίαν αυτοψία του χώρου, το παρεκκλήσι έχει αναστυλωθεί εκ νέου ομοίως και ο προαύλιος χώρος ο οποίος κατά το παρελθόν αποτελούσε κοιμητήριο.

2.5.12 Ιερά Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου

Η Ιερά Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου οικεία στους κατοίκους της περιοχής και ως μοναστήρι της Παναγίας βρίσκεται σε απόσταση περίπου 2 χιλιομέτρων από την Κλεισούρα. Η ανέγερση του μοναστηριού πιθανολογείται στις αρχές του 16^{ου} αιώνα χωρίς όμως να υπάρχουν επίσημες αναφορές σχετικά με τη χρονολογία ίδρυσής του.

Σύμφωνα με τον Τζιώγο Α. (1962: 123) και Χατζηανέστη Μ. (1994: 48), κτήτορας της μονής φέρεται να είναι ο Ησαΐας Πίστας καθώς στη βόρεια πλευρά του γυναικωνίτη διακρίνεται σε τοιχογραφία η μορφή του κρατώντας την εικόνα της μονής, συνοδευόμενη από την επιγραφή «ΚΤΙΤΩΡ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΤΑΥΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΠΑΝΩΣΙΩΤΑΤΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ ΗΣΑΪΑΣ ΠΙΣΤΑΣ ΚΑΤΑΓΟΜΕΝΟΣ ΕΚ ΤΗΣ ΚΩΜΟΠΟΛΕΩΣ ΚΛΕΙΣΟΥΡΑΣ». Κατά τα λεγόμενα ο ίδιος διετέλεσε μοναχός στην ιερά μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους για περισσότερο από τρεις δεκαετίες. Σύμφωνα με την παράδοση επέστρεψε στην γενέτειρά του έπειτα από όραμα της Παναγίας η οποία τον προέτρεψε να επιστρέψει και να κατασκευάσει κάτω από την κωμόπολη το ναό, όπως και έπραξε. Η προσωπική εργασία του Ησαΐα Πίστα και η οικονομική συνεισφορά των Κλεισουριέων έθεσαν τα θεμέλια της μονής. Όπως προκύπτει από επιγραφή στη νότια πλευρά της εισόδου του ναού η μονή ανεγέρθη κατά το 1813 σε βάθρο προγενέστερου ναού. Η όψη τόσο της μονής όσο και του περιβάλλοντα χώρου ουδεμία σχέση έχει με την αρχική καθώς στην πορεία του χρόνου πραγματοποιήθηκαν ανακαινίσεις, τροποποιήσεις, και επεκτάσεις.

Ο κυρίως ναός αποτελεί αρχιτεκτονική μίξη τρίκλιτης βασιλικής και βυζαντινής με τρούλο. Ο εσωτερικός διάκοσμος αποτελείται από περίτεχνες τοιχογραφίες και πληθώρα αγιογραφιών και φορητών εικόνων. Το ξυλόγλυπτο επιχρυσωμένο τέμπλο του ναού αποτελεί πραγματικό κομψοτέχνημα και χρονολογείται στα 1772, όπως προκύπτει άνωθεν της ωραίας πύλης του αγίου βήματος και όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Μουτσόπουλος Ν. (1992:67) και Τσαμίσης Π. (1949: 156-157). Ο θρησκευτικός και συνάμα πολιτιστικός πλούτος της μονής αποτελείται από ιερά σκεύη, άμφια, και στιχάρια ανυπολόγιστης αξίας. Η Χατζούλη Γ. (2000: 115) αναφέρει χαρακτηριστικά πως σύμφωνα με τον Βαφείδη Φ. σε σημείωμα λειτουργικού βιβλίου υπάρχει η ακόλουθη αφιέρωση «*Αφιερώθη το παρόν εις το Μοναστήρι της Κλεισούρας παρά του κ. Παναγιώτου του Κωνσταντίνου πολίτου, του και Κοντοσκαλίτου, αφιερώται εις μνημόσυνον αυτού 1686 απριλίου 10*». Ομοίως, σε ασημένια λειψανοθήκη διακρίνεται με κεφαλαία γράμματα η επιγραφή «*ΤΟ ΚΟΥΤΗ ΠΟΙΗΜΑ ΠΑΗΣΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΕΚ ΤΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΚΛΕΙΣΟΥΡΑΣ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΙ ΡΑΦΑΗΛ 1776 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 20*».

Τον κυρίως ναό περιβάλλει μεγαλοπρεπές ορθογώνιο παραλληλόγραμμο κτίσμα αποτελούμενο από δύο ορόφους. Σύμφωνα με Βακουφάρη Π. (2005: 209) εκεί στεγάζονται τριάντα δύο δωμάτια όπως και το παρεκκλήσι της Αγίας Παρασκευής και των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Στο κτίσμα υπάρχουν μαγειρεία, χώροι αποθήκευσης τροφίμων, φούρνοι, βρύσες και τα εντυπωσιακά για το μέγεθός τους βαρέλια κρασιού. Έξω από τον περίβολο της μονής δεσπόζει χαρακτηριστική παραδοσιακή κρίνη.

Το μοναστήρι της Παναγίας χαίρει υπερηφάνειας των Κλεισουριέων αφενός ως σύμβολο της χριστιανοσύνης και αφετέρου ως ορμητήριο και κρησφύγετο στο οποίο διεσώθησαν πολλοί Κλεισουριείς τόσο κατά τον Μακεδονικό αγώνα όσο και κατά το ολοκαύτωμα της Κλεισούρας από τα γερμανικά στρατεύματα κατά την 5^η Απριλίου 1944.

Από το 1992 το μοναστήρι επαναλειτούργησε ως γυναικεία μονή. Έκτοτε οι μοναχές επιμελούνται τόσο την λειτουργία της, τη συντήρηση και την ανέγερση νέων κτισμάτων. Το μοναστήρι αποτελεί πόλο έλξης πιστών αποτελώντας χαρακτηριστικό παράδειγμα θρησκευτικού τουρισμού και πολιτιστικού αξιοθέατου.

2.5.13 Παρεκκλήσι της Αγίας Σοφίας

Ο ιερός ναός της Αγίας Σοφίας βρίσκεται πλησίον της Ιεράς Μονής Γεννήσεως της Θεοτόκου και αποτελεί σύγχρονο απόκτημα της χριστιανικής εκκλησίας καθόσον η ανέγερση του πραγματοποιήθηκε κατά το έτος 2018. Ο ναός ανεγέρθη και αφιερώθηκε στη μνήμη της ασκήτισσας Σοφίας η οποία ανακηρύχθηκε από την εκκλησία ως Αγία το 2011 ενώ το 2012 έγινε επίσημα η ανακήρυξη της από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Η Αγία Σοφία (1883 – 1974) με καταγωγή από τον Πόντο ήρθε στην Ελλάδα κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών. Η ίδια έφτασε στην Ι. Μ Γεννήσεως της Θεοτόκου και εκεί έζησε ασκητικά μέχρι το τέλος της ζωής της. Ο ασκητικός της βίος, τα θαύματα και τα οράματα της την κατέστησαν μια από τις πιο σύγχρονες αγίες της ορθόδοξης εκκλησίας. Στον νέο ανεγερθέντα ναό ο οποίος είναι αφιερωμένος στη μνήμη της σώζονται τα λείψανά της.

2.5.14 Κειμηλιαρχείο Κλεισούρας

Η Θρησκευτική και πολιτιστική παρακαταθήκη που κληρονόμησαν οι Κλεισουριείς από τους προγόνους τους, αποτελούν τεκμήρια της τοπικής, εκκλησιαστικής και πολιτιστικής ιστορίας προβάλλοντας την κοινωνική αξία της ευεργεσίας και της βαθιάς θρησκευτικής πίστης των κατοίκων. Το κειμηλιαρχείο αποτελεί ένα θησαυροφυλάκιο στο οποίο φυλάσσονται ιερά αντικείμενα του παρελθόντος μεταφέροντας στο παρόν και το μέλλον μνήμες, την πίστη και την προσήλωση από την άλλοτε κωμόπολη της Κλεισούρας.

Η δημιουργία του αποτέλεσε πρωτοβουλία και προσωπική εργασία του Δρ. Νικολάου Σιώκη, του Ιερέα της ενορίας Βασιλείου Ανδρονικίδη και των επιτρόπων της εκκλησίας. Το πάθος που διέκρινε τους προαναφερθέντες σε συνδυασμό με την οικονομική ενίσχυση επιφανών Κλεισουριέων συνετέλεσαν στην πραγματοποίηση του οράματος των Κλεισουριέων. Σκοπός αυτού του μεγαλειώδους έργου στους ιδιαίτερα δύσκολους καιρούς της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που βιώνει η χώρα, είναι να διαφυλάξει από φυσικές και μη καταστροφές τα πολύτιμα εκκλησιαστικά αντικείμενα, να τα προβάλλει και να τα διαδώσει στο ευρύτερο κοινό.

Το εκκλησιαστικό μουσείο δημιουργήθηκε το 2018 και φιλοξενείται στον γυναικωνίτη του Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου. Ο ναός όπως έχει προαναφερθεί αποτελεί στο σύνολό του χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτιστικής κληρονομιάς λόγω παλαιότητας και αρχιτεκτονικής μοναδικότητας.

Τα εκθέματα του κειμηλιαρχείου αποτελούν συλλογή αντικειμένων από τους λοιπούς ναούς και έξωκκλήσια της Κλεισούρας, με σκοπό τη συγκέντρωση και διάσωσή τους από φυσικά αίτια φθοράς όπως είναι η υγρασία και ο χρόνος. Ωστόσο πολλά ακόμα αντικείμενα δεν διεσώθησαν καθώς αποτέλεσαν αντικείμενα κλοπής.

Η συλλογή του κειμηλιαρχείου αποτελείται από πολύτιμες εικόνες ποικίλης τεχνοτροπίας και διαφορετικών χρονικών περιόδων, σπάνια αργυρόχρυσα ευαγγέλια, χρυσοκέντητα άμφια και λάβαρα, περίτεχνα ξυλόγλυπτα και ιερά σκεύη τα οποία αντιπροσωπεύουν την τοπική εκκλησιαστική ιστορία της Κλεισούρας από την ίδρυσή της έως σήμερα. Πολλά είναι τα αντικείμενα που αποτελούν δωρεές και αφιερώματα αποδεικνύοντας τον πατριωτισμό και τις αγαθοεργίες στις οποίες προέβαιναν οι Κλεισουριείς όπως προκύπτει από τις καταχωρήσεις στους επίσημους καταλόγους των ευεργετών.

Η λειτουργία του Κειμηλιαρχείου παρότι πραγματοποιείται κατόπιν προγραμματισμένης επίσκεψης, αποτελεί πόλο έλξης κυρίως σε τουριστικά γκρουπ θρησκευτικού ή λαογραφικού ενδιαφέροντος. Ωστόσο μελλοντικό στόχο και όραμα αποτελεί να καταστεί ο χώρος επισκέψιμος από εκπαιδευτικούς και εκκλησιαστικούς φορείς. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ανάδειξη της εκκλησιαστικής παράδοσης και της τοπικής ιστορίας θα τόνωνε οικονομικά την περιοχή μέσω του τουρισμού.

Κεφάλαιο Τρίτο: Λαογραφία – Παράδοση

Αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς του κάθε τόπου είναι η λαογραφία. Με τον όρο λαογραφία εννοούμε τη συλλογή και καταγραφή του λαϊκού πολιτισμού και της λαϊκής παράδοσης σε τοπικό και διεθνές επίπεδο. Αυτή εκφράζεται είτε με τον προφορικό λόγο, είτε τη συναντάμε αποτυπωμένη σε υλικές δημιουργίες που αναφέρονται στην καθημερινή ζωή και τις συνήθειες των ανθρώπων όπως είναι η τοπική ενδυμασία, η διατροφή, οι λαϊκές τέχνες, η πνευματική ζωή που σχετίζεται με τη θρησκεία, οι παραδόσεις, τα τραγούδια, τα ποιήματα όπως και η κοινωνική ζωή που συμπεριλαμβάνει τα ήθη, τα έθιμα και τα παραδοσιακά παιχνίδια του κάθε τόπου.

Η λαογραφία, είναι η επιστήμη η οποία συλλέγει πληροφορίες και στοιχεία που συνθέτουν και κάνουν κατανοητό τον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς συγκεκριμένων κοινωνικών συνόλων καθιστώντας τα ξεχωριστά, μοναδικά και άξια μελέτης. Ταυτόχρονα, ερευνά και καταγράφει τα ειδικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της παράδοσης των λαών και των τοπικών κοινωνιών που παραμένουν αναλλοίωτα στο πέρασμα των χρόνων και ανεπηρέαστα από την επιρροή και επίδραση των σύγχρονων τεχνολογιών.

Εν αντιθέσει, γεγονός αποτελούν οι ισχυρισμοί των σύγχρονων λαογράφων, οι οποίοι ισχυρίζονται πως ο παραδοσιακός πολιτισμός όχι μόνο δεν παραμένει ανεπηρέαστος αλλά μεταλλάσσεται και διαμορφώνεται σύμφωνα με το πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνικής ζωής⁵².

Στην περίπτωση της Κλεισούρας έχει ήδη προηγηθεί κεφάλαιο το οποίο αναφέρεται στην πνευματική πολιτιστική κληρονομιά και στους ιερούς ναούς του χωριού ως χώρους έκφρασης λατρείας και σεβασμού προς το θρησκευτικό στοιχείο. Στη συνέχεια θα γίνει εκτενής αναφορά σχετικά με την ενδυμασία, τα ήθη και έθιμα, τα τραγούδια και της παραδόσεις της άλλοτε κωμόπολης που εξακολουθούν μέχρι τις μέρες μας να διαμορφώνουν την πολιτιστική ταυτότητα του τόπου.

3.1 Ήθη και Έθιμα Κοινωνικών Εκδηλώσεων και Τελετών

Τα πολιτιστικά στοιχεία, τα ήθη και τα έθιμα απαρτίζουν την εθνική ταυτότητα και την πολιτιστική φυσιογνωμία του εκάστοτε λαού αλλά κυρίως των τοπικών κοινωνιών που εξακολουθούν να τηρούν την παράδοση. Έχοντας τις ρίζες τους στο μακρινό παρελθόν και διανύοντας μια πορεία πολλών δεκαετιών ή ακόμα και αιώνων, μεταδόθηκαν από γενιά σε

⁵² <https://el.wikipedia.org/wiki>

γενιά και κατάφεραν να διασωθούν μέσω του γραπτού ή και του προφορικού λόγου. Ωστόσο η παράδοση δεν αποτελεί μια στάσιμη διαδικασία αλλά διατηρεί την πολύτιμη πολιτιστική της αξία προσθέτοντας νέα στοιχεία και δεδομένα προσαρμοσμένα στο σύγχρονο παρόν.

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά του κάθε τόπου χαρακτηρίζεται από τον ευρύ τομέα της λαογραφίας την οποία συνθέτουν η γλώσσα, οι παραδόσεις, τα ήθη, τα έθιμα και η κουλτούρα της εκάστοτε κοινωνίας. Οι παραδόσεις του κάθε λαού κατέχουν ρόλο υψίστης σημασίας καθώς προσδιορίζουν τις ρίζες και την ταυτότητά τους καθώς αναδεικνύουν ποικίλες πτυχές της πολιτιστικής τους δραστηριότητας και κουλτούρας.

Η Κλεισούρα με την πλούσια παράδοση έχει κληροδοτήσει αναλλοίωτα τα ήθη και τα έθιμα στις μεταγενέστερες γενιές. Σκοπός της μεταλαμπάδευσης της παράδοσης είναι η διατήρηση και διάδοση της ούτως ώστε να παραμείνει στην ιστορία η πολιτισμική ταυτότητα και κουλτούρα που χαρακτηρίζει την τοπική κοινωνία.

Σε αυτό το υποκεφάλαιο επιχειρείται η προσέγγιση των προαναφερθέντων εθίμων όπως περιγράφουν στα γραπτά τους οι Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 35 – 72), Τζιώγος Α. (1962: 74 – 86) και όπως επιβεβαιώνει ο Κοψαχείλης Σ. (1991: 49), σε συνδυασμό με τον παραδοσιακό τρόπο του προφορικού λόγου τον οποίο μετέφερε η κυρία Ευαγγέλου Μαίρη όντας βασισμένη στην πολύχρονη εμπειρία της από τη δεκαετία του 1940 και εφεξής, μέσω κατ' ιδίαν συνέντευξης.

3.1.1 Περί Αρραβώνων

Αναφορικά με το έθιμο του αρραβώνα, κατά τη διεξαγωγή της βιβλιογραφικής έρευνας και σύμφωνα με γραπτές μαρτυρίες του Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 50), διαπιστώθηκε ότι έως και το έτος 1869 η τελετή του αρραβώνα λάμβανε χώρα υπό συγκεκριμένους όρους και προϋποθέσεις όπως αυτοί αναφέρονται σε άρθρα αντίστοιχου επίσημου πρακτικού. Μεταξύ άλλων τα άρθρα αυτά ορίζουν τα εξής προαπαιτούμενα:

Άρθρο 1^{ον}: Η κατάλληλη ηλικία γάμου για τις κοπέλες ορίζεται το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους.

Άρθρο 2^{ον}: Η διάρκεια του αρραβώνα ορίζεται από έξι μήνες έως ένα έτος.

Άρθρο 3^{ον}: Κατά την τελετή του αρραβώνα και την ανταλλαγή των δαχτυλιδιών απαιτείται να είναι παρών ο ιερέας την ενορίας και πρόκριτες του χωριού. Σε περίπτωση απουσίας των προκρίτων, ορίζονται ως μάρτυρες του γεγονότος κάτοικοι των γειτονικών οικιών.

Άρθρο 4^{ον}: Ο αρραβώνας επισημοποιείται μόνον κατόπιν ανταλλαγής των δαχτυλιδιών και χωρίς περεταίρω προσφορές και δώρα.

Σε αυτό το σημείο ο Τσαμίσης Π. (1949:215) αναφέρει ότι οι ανωτέρω αποφάσεις πάρθηκαν διότι η οικονομική κατάσταση των οικογενειών δεν επέτρεπε πολυέξοδες τελετές καθώς πολλές οικογένειες υποχρεωνόταν να δανειστούν χρήματα ούτως ώστε να ανταπεξέλθουν στα πολυδάπανα και άσκοπα καθιερωμένα έξοδα. Επίσης επισημαίνει ότι η σταδιακή περιστολή των δαπανών οδήγησε στην επίσημη κατάργηση τους έπειτα από σχετική απόφαση των προκρίτων κατά την 23^η Απριλίου 1839.

Ωστόσο η κατάργηση των προαναφερθέντων άρθρων δεν παρέκαμψε τα ήθη, τα έθιμα και την παράδοση κατά την οποία πραγματοποιείτο το επίσημο γεγονός. Ως είθισται κατά το παρελθόν στην πλειοψηφία των περιοχών της Ελλάδας, έτσι και στην περίπτωση της Κλεισούρας, η σύνδεση δύο νέων για μελλοντική δημιουργία οικογένειας ήταν ανεπίτρεπτη εάν δεν προηγείτο αυτής το καθιερωμένο σύμφωνα με την παράδοση προξενιό.

Απαραίτητη προϋπόθεση για να προβεί ο προξενητής στη διαδικασία του προξενιού ήταν ο νέος να έχει εκπληρώσει τη στρατιωτική του θητεία. Το ίδιο βράδυ της επιστροφής του στο χωριό, ο προξενητής έκανε την πρώτη του επίσκεψη. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι η απαραίτητη παρέμβαση του απεσταλμένου προξενητή προερχόταν αποκλειστικά από την οικογένεια της κοπέλας και ουδέποτε επιτρεπόταν να σταλεί το προξενιό από την οικογένεια του γαμπρού.

Ο προξενητής κατά την πρώτη του επίσκεψη στην οικογένεια του νεαρού έκανε μια αρχική αναφορά σχετικά με την οικογένεια που αφορούσε το προξενιό και έπειτα επικεντρωνόταν στα χαρίσματα της κοπέλας τα οποία αφορούσαν κυρίως τη νοικοκυροσύνη της, τις μαγειρικές της ικανότητες, την αξιοσύνη και την εντιμότητά της.

Η πρώτη προσέγγιση της οικογένειας του νέου ήταν κυρίως αναφορική καθώς ακολουθούσε το εύλογο διάστημα κάποιων ημερών έως ότου παρθεί η τελική απόφαση. Στην επόμενη επίσκεψη του προξενητή, η οικογένεια του γαμπρού ζητούσε στοιχεία που αφορούσαν την προίκα της νύφης. Οι γονείς της κοπέλας φρόντιζαν να την προικίσουν άλλοτε με χωράφια και άλλοτε με ζώα. Ανάλογα με την οικονομική κατάσταση της οικογένειας, δινόταν συμπληρωματικά ως προίκα χρυσές λίρες ενώ απαραίτητα προικιά θεωρούνταν οι βελέντζες⁵³, τα κλεισουριώτικα κιλίμια⁵⁴, τα γκεργκέφια⁵⁵ και τα υπόλοιπα

⁵³ Βελέντζα είναι το μάλλινο χειροποίητο (σε παραδοσιακό αργαλειό) κλινοσκέπασμα, φτιαγμένο κυρίως από μαλλί προβάτου αλλά και γίδας. <https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%B2%CE%B5%CE%BB%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B6%CE%B1>

⁵⁴ Κλεισουριώτικα κιλίμια είναι οι χειροποίητοι τάπητες που έχουν υφανθεί στον παραδοσιακό αργαλειό. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι έχουν παραμείνει στην παραδοσιακή ιστορία με την ονομασία «Κλεισουριώτικα κιλίμια» καθώς όμοια τους δεν έχουν υφανθεί σε παγκόσμια κλίμακα πέραν της Κλεισούρας.

αντικείμενα που θα διακοσμούσαν και θα εξυπηρετούσαν τις ανάγκες του νέου σπιτικού. Η διαδικασία της συμφωνίας επικυρωνόταν με συμβόλαιο μεταξύ των οικογενειών το λεγόμενο προικοσύμφωνο.

Εν συνεχεία, και έπειτα από την αποδοχή του προικοσύμφωνου οριζόταν η ημέρα των επίσημων αρραβώνων. Κατά την άφιξη της οικογένειας του γαμπρού στο σπίτι της νύφης, μια κοπέλα από το στενό οικογενειακό περιβάλλον του κρατούσε την τάβλα⁵⁶ με τα δώρα της νύφης. Αυτά κυρίως αποτελούνταν από ύφασμα για το ράψιμο καινούριου φορέματος, ένα ζευγάρι παντόφλες και ότι άλλο δύναται να δωρίσει η εκάστοτε οικογένεια. Αντιστοίχως, η οικογένεια της νύφης επιβαρυνόταν κατά πολύ περισσότερο καθώς τα δώρα που προσέφερε αφορούσαν εκτός από τον γαμπρό και την ευρύτερη οικογένεια που τον συνόδευε στο επίσημο γεγονός.

Κατά την άφιξη της οικογένειας του γαμπρού, η νύφη δεν επιτρεπόταν να είναι παρούσα. Η παράδοση της επέβαλε να είναι κλεισμένη σε ένα δωμάτιο και εμφανιζόταν μόνον όταν μια γυναίκα από το στενό οικογενειακό περιβάλλον του γαμπρού πήγαινε να την παραλάβει. Κατά την είσοδό της νύφης στη σάλα με τους καλεσμένους, αυτή ήταν υποχρεωμένη να φιλήσει το χέρι του γαμπρού, όλων των συγγενών, ακόμα και των μικρών παιδιών.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθούν επιπρόσθετα στοιχεία μείζονος σημασίας που μας παρέχουν πιο ολοκληρωμένη εικόνα. Όπως περιγράφει ο Τζιώγου Α. (1962: 75) η νύφη κατά την έξοδό της από την κάμαρη υποχρεούται να υποκλιθεί στους καλεσμένους. Το βάδισμά της οφείλει να γίνεται με ορθωμένο το σώμα και μικρά βήματα, η κεφαλή της να είναι ατενής, το στόμα κλειστό, οι οφθαλμοί συνεχώς στραμμένοι στο πάτωμα και τα χέρια της τοποθετημένα μπροστά από τη ζώνη. Οι μυστηριακές αυτές κινήσεις εκδήλωναν έντονα τον σεβασμό, την ταπεινότητα και την υποχρέωση αυτής προς την οικογένεια του γαμπρού.

Για την υποδοχή της οικογένειας του γαμπρού, η οικία της νύφης προετοιμαζόταν κατάλληλα. Η προετοιμασία απαιτούσε τρία τραπέζια στην επίσημη σάλα υποδοχής συνοδευόμενα από τα λεγόμενα «σκάμνου»⁵⁷ στα οποία θα καθόταν οι καλεσμένοι.

Έπειτα ακολουθούσε η ανταλλαγή των βερών και το λεγόμενο «φόρεμα του σημαδιού». Το σημάδι τοποθετούνταν από την πεθερά στο πέτο της νύφης και αποτελούνταν από μια κόκκινη μικρή φούντα στολισμένη με δυο χρυσές κλωστές συνοδευόμενη από μια λίρα ή/και φλουρί ως δώρο προς τη νύφη. Οι μελλόνυμφοι ως επίσημο πλέον αρραβωνιασμένο ζευγάρι

⁵⁵ Γκεργκέφια είναι τα μαξιλάρια τα οποία τοποθετούνταν στις γωνίες των μιντεριών (σταθεροί χαμηλοί καναπέδες).

⁵⁶ Δίσκος.

⁵⁷ Σκαμνιά.

επιτρεπόταν να καθίσει μαζί και καλοτυχία θεωρείτο να καθίσουν δίπλα σε ένα εκ των παραθύρων της σάλας.

Στη συνέχεια ακολουθούσε το απαραίτητο κέρασμα του γλυκού κουταλιού. Γυναίκα από την οικογένεια της νύφης, έβγαινε με την τάβλα η οποία περιείχε μια κούπα γεμάτη με γλυκό κουταλιού, τέσσερα ποτήρια με νερό, ένα ποτήρι με τοποθετημένα καθαρά κουταλάκια και ένα ποτήρι μισό γεμισμένο με νερό. Το κέρασμα των καλεσμένων γινόταν με σειρά καθώς όλοι έπρεπε να κεραστούνε το γλυκό από την ίδια κούπα τοποθετώντας στη συνέχεια το χρησιμοποιημένο κουταλάκι στο μισό γεμισμένο ποτήρι με νερό. Στην τάβλα απαραίτητα ήταν τα κουφέτα τα οποία την επόμενη μέρα μια κοπέλα μοίραζε σε όλο το χωριό.

Οι γυναίκες του σπιτιού είχαν προετοιμάσει ως κέρασμα τις λεγόμενες «πάστες»⁵⁸ ενώ το υπόλοιπο τραπέζι είχε αραιά και λιτά κέρασματα όπως καρύδια, στραγάλια ή/και λουκουμάδες. Ωστόσο η οικονομική κατάσταση της οικογένειας της νύφης και η εποχή κατά την οποία τελούνταν ο αρραβώνας καθόριζε και τα αντίστοιχα κέρασματα. Επί παραδείγματι εάν επρόκειτο για κτηνοτροφική οικογένεια και ήταν η εποχή κατά την οποία έσφαζαν ζώα, ενδεχομένως τα κέρασματα να αποτελούνταν και από λιγοστούς κρεατικούς μεζέδες, τουρσί, τσίπουρο ή/και κρασί.

Ο αρραβώνας τελείωνε με απλές και συνοπτικές διαδικασίες και οι καλεσμένοι συμπεριλαμβανομένου και του γαμπρού αναχωρούσαν. Ιδιαίτερα εντυπωσιακό είναι το γεγονός πως καθ' όλη τη διάρκεια του αρραβώνα μέχρι και τον γάμο, ο γαμπρός δεν επιτρεπόταν να επισκεφθεί το σπίτι της νύφης και ουδέποτε να διανυκτερεύσει σε αυτό. Αντιστοίχως και η νύφη δεν επιτρεπόταν να διανυκτερεύσει στο σπίτι του γαμπρού ενώ για μια απλή επίσκεψη ήταν απαραίτητο κάποιος από τους συγγενείς του να τη συνοδεύσει από το πατρικό της στην οικία των πεθερικών.

Η αυστηρότητα κατά την οποία ενεργούσαν οι συγγενείς και το ζευγάρι, αποδεικνύει ότι ο αρραβώνας για εκείνη την εποχή αντιστοιχούσε σε μια απλή γνωριμία ενός ζευγαριού στο σύγχρονο παρόν. Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως το ζευγάρι κατά τους θερινούς μήνες και μόνον την ημέρα Κυριακή, επιτρεπόταν να ακολουθήσει την καθιερωμένη βόλτα στην τοποθεσία «Ρούγκο» μέχρι το εξωκκλήσι του Αγίου Γεωργίου, με απαραίτητη προϋπόθεση την παρουσία και συνοδεία συγγενών και φίλων.

Σε μεγάλες γιορτές και πανηγύρια, η επαφή και αντάμωση νύφης και πεθερικών απαιτούσε και ακολουθούσε συγκεκριμένα πρότυπα και κανόνες. Επί παραδείγματι, κατά την μεγάλη εορτή των Χριστουγέννων η νύφη επιβαλλόταν να παρευρεθεί στο σπίτι του

⁵⁸ Κουλούρια.

γαμπρού. Σε αυτή την περίπτωση, η πεθερά έστελνε ως πρόσκληση τα «κάλαντα» στη νύφη με συγγενικό πρόσωπο το οποίο και την συνόδευε στο σπίτι. Τα «κάλαντα» αποτελούνταν από την απαιτούμενη μπουγάτσα⁵⁹, ένα ζευγάρι παντόφλες ή ακόμα και μια ρόμπα. Αντίστοιχα, η μητέρα της νύφης έστελνε με αυτή «κάλαντα» ως δώρο προς τον γαμπρό ένα ζευγάρι παντόφλες, ένα ζευγάρι κάλτσες ή ακόμα και πουκάμισο. Στο τέλος της ημέρας η νύφη επέστρεφε συνοδευόμενη πάντα στην πατρική της οικία.

Κατά τον εορτασμό της Αναστάσεως και πιο συγκεκριμένα την Μεγάλη Πέμπτη, η ανταλλαγή των δώρων γινόταν κατά τον ίδιο τρόπο. Ο γαμπρός εάν και εφόσον μπορούσε να επωμιστεί το έξοδο, έστελνε στο σπίτι της νύφης ένα ολόκληρο αρνί βαμμένο στην ράχη με κόκκινη μπογιά που είχε χρησιμοποιηθεί για το βάψιμο των αυγών και στολισμένο με κόκκινες φούντες στο κεφάλι. Τα δώρα της πεθεράς προς τη νύφη, αποτελώντας πρόσκληση για την ημέρα της Αναστάσεως περιείχαν επίσημα παπούτσια με τακούνι, άλλοτε μαντώ ή/και ταγιέρ. Την ημέρα της Ανάστασης η νύφη επισκεπτόταν τα πεθερικά με την απαραίτητη συνοδεία και έπειτα επέστρεφε στο πατρικό της.

Σε αντίστοιχες περιπτώσεις όπως τα πανηγύρια, η νύφη όφειλε να παραβρίσκεται με την οικογένεια και τους συγγενείς του γαμπρού. Πιο συγκεκριμένα, την 24η Ιουνίου στη γιορτή της «Γκαλιάτας» η οποία πραγματοποιούνταν στην τοποθεσία «Ρούγκο» με συνοδεία μουσικών οργάνων, οι γυναίκες της οικογένειας συμπεριλαμβανομένης της νύφης κερνούσαν τους συγγενείς λαγγίτες, ή πάστες⁶⁰. Έπειτα ακολουθούσε το γλέντι όπου χόρευαν οι συγγενείς του γαμπρού ενώ ο ίδιος ή/και ο πατέρας του δώριζαν χρηματικά ποσά στους οργανοπαίχτες.

Τηρώντας πιστά την παράδοση, οι μελλοντικές νύφες επιτρεπόταν να χορέψουν μόνο το νυφιάτικο τραγούδι⁶¹. Κατά τον ίδιο τρόπο γλεντούσαν στο πανηγύρι του Προφήτη Ηλία στην περιοχή «Τσαρτσάρι». Ομοίως γινόταν και στο πανηγύρι με την ονομασία «Μπισνιακού» την ημέρα της Αναλήψεως. Στο πανηγύρι του εορτασμού του Σωτήρος στις 6 Αυγούστου το οποίο γινόταν στην τοποθεσία «Μπιλιάνι», η πεθερά της νύφης όφειλε να έχει μαζί πέρα από τα καθιερωμένα κεράσματα, ένα ταψί με μπακαλιάρο ή κάποιο άλλο μεγάλο ψάρι και από αυτό να φίλευε ως δειλινό γεύμα τα παραβρισκόμενα συγγενικά πρόσωπα.

⁵⁹ Στα βλαχοχώρια, ως μπουγάτσα οριζόταν το μεγάλο χωριάτικο χειροποίητο ψωμί, το οποίο ήταν στολισμένο και κεντημένο με κομμάτια από το ίδιο ζυμάρι.

⁶⁰ Κουλούρια.

⁶¹ Το νυφιάτικο τραγούδι επιβάλλει στη νύφη να σύρει το χορό και ως χαρακτηριστικό θεωρείτο το δεξί της χέρι να κρέμεται κάτω υποδεικνύοντας σεμνότητα και ταπεινότητα.

3.1.2 Περί Γάμων

Καθιερωμένη ημέρα τέλεσης των γάμων ήταν η Κυριακή, ωστόσο οι επίσημες προετοιμασίες του γάμου ξεκινούσαν τρεις μέρες πριν. Την Πέμπτη οι φίλες της νύφης πήγαιναν το νυφικό (συνήθως δανεικό) στο σπίτι της και έπιαναν τα προζύμια⁶² για να ζυμώσουν τα ψωμιά και την κουλούρα⁶³.

Την επόμενη ημέρα, Παρασκευή, γινόταν ο στολισμός του σπιτιού και η επίδειξη της προίκας. Αυτή αποτελούνταν από περίτεχνα χειροποίητα πλεκτά, λευκά είδη, κεντήματα, δαντέλες, τραπεζομάντηλα, κουρτίνες, κουβέρτες, βελόντζες και σεμέν κοσμώντας κάθε σημείο του σπιτιού. Τον στολισμό των σπιτιών του γαμπρού και της νύφης ολοκλήρωνε η τοποθέτηση της χλάμπουρας⁶⁴ υποδεικνύοντας σε ποια σπίτια γίνεται γάμος. Αυτή ήταν στολισμένη με κόκκινες φούντες και κρατώντας την ως λάβαρο χόρευαν γύρω της φίλοι και συγγενείς. Έπειτα ένα μικρό παιδί την τοποθετούσε σε εμφανές σημείο στην καμινάδα του σπιτιού ούτως ώστε να είναι ορατή. Την ίδια ημέρα, δύο γυναίκες, λεγόμενες «μπρατίμισες»⁶⁵ φορούσαν άσπρη ποδιά και πήγαιναν σε όλο το χωριό για να προσκαλέσουν τους συγχωριανούς στην τελετή του γάμου.

Το Σάββατο, γινόταν συμπληρωματικές προετοιμασίες και το βράδυ στο σπίτι της νύφης γινόταν γλέντι μεταξύ συγγενών και φιλενάδων. Ξημερώματα της Κυριακής και πριν χαράξει, ο γαμπρός με φίλους και συγγενείς πήγαιναν στο σπίτι της νύφης τραγουδώντας με συνοδεία οργάνων ή μη το καθιερωμένο παραδοσιακό τραγούδι: *«Γλυκοχαράζει η χαραυγή και οι όμορφες κοιμούνται και τα καημένα τα παιδιά στα ξένα τυράννιουνται»*. Εν συνεχεία έπαιρναν τη νύφη και πήγαιναν σε τρεις κρίνες του χωριού. Από αυτές, η νύφη γέμιζε νερό σε μια κανάτα και όσοι από τους συνοδούς δύνανται έριχναν σε αυτή χρήματα. Σε συνέχεια, έστηναν γλέντι μικρής διάρκειας στην πλατεία του χωριού μέχρι να ξημερώσει και στη συνέχεια αναχωρούσαν.

Με την ολοκλήρωση της καθιερωμένης εκκλησιαστικής λειτουργίας της Κυριακής, ο κόσμος πήγαινε χορεύοντας και με συνοδεία των οργανοπαιχτών στο σπίτι του γαμπρού έχοντας μαζί δύο ή/και τρία από τα καλύτερα άλογα του χωριού. Γαμπρός και καλεσμένοι πήγαιναν στο σπίτι του κουμπάρου, τον έπαιρναν μαζί με τους υπόλοιπους συγγενείς και όλοι

⁶² Τα προζύμια γινόταν σε σκάφη από δύο ή και τρεις φίλες της νύφης με απαραίτητη προϋπόθεση να βρίσκονται εν ζωή και οι δύο γονείς τους.

⁶³ Η κουλούρα ήταν απαραίτητη καθόσον σε αυτή ήταν τοποθετημένες οι βέρες και από αυτή ο ιερέας της ενορίας θα κοινωνούσε το ζευγάρι στο μυστήριο του γάμου.

⁶⁴ Η χλάμπουρα είναι ένα κλαδί από γερό ξύλο δρυς με συμβολισμό να είναι γερό το ζευγάρι.

⁶⁵ Στην βλάχικη γλώσσα ο όρος μπρατίμισα αποδίδεται ως "σουράτα".

μαζί με τον γαμπρό επικεφαλής πήγαιναν να πάρουν τη νύφη. Επίσημοι συνοδοί του γαμπρού ήταν τα «μπρατίμια»⁶⁶ και ξεχώριζαν από τα χαρακτηριστικά πασκιμάλια⁶⁷ που φορούσαν.

Η διαδοχική σειρά κατά την οποία πορεύονται όλοι μαζί στην εκκλησία ακολουθούσε ως εξής: Αρχικά προπορευόταν η νύφη με τους συγγενείς, ακολουθούσε ο κουμπάρος και τελευταίος έμενε ο γαμπρός με τα συγγενικά του πρόσωπα. Στα μισά της διαδρομής και λίγο πριν από την εκκλησία, η νύφη σταματούσε και άνοιγε τον δρόμο ούτως ώστε να προηγηθεί ο γαμπρός.

Στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας περίμενε ο πεθερός κρατώντας ένα μπουκάλι κρασί. Από αυτό το μπουκάλι έπινε πρώτα ο ίδιος, μετά ο συμπέθερος και στη συνέχεια το έσπαζε. Στην πόρτα της εκκλησίας μια γυναίκα από το στενό συγγενικό περιβάλλον κρατώντας ένα μωρό, κατά κύριο λόγο αγόρι, περίμενε τη νύφη. Αυτή με τη σειρά της όφειλε να "χαιρετίσει" το μωρό κρατώντας χαρακτηριστικά τα χέρια της δεμένα κυκλικά πάνω από το κεφάλι της γέρνοντας τον κορμό της επιδέξια αριστερά και δεξιά τρεις φορές και στη συνέχεια το φιλούσε. Με τον ίδιο χαρακτηριστικό τρόπο χαιρετούσε και τον πεθερό ο οποίος την έπαιρνε και την οδηγούσε μέσα στη εκκλησία.

Εν συνεχεία, ο ιερέας παραλάμβανε τη νύφη, ξεσκεπάζε το πρόσωπό της από το πέπλο και την οδηγούσε στον κυρίως ναό. Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι η εκκλησία είναι στολισμένη μόνον με ένα βελούδινο τραπεζομάντηλο, κρασί και την απαραίτητη κουλούρα. Κατά την τέλεση, οι καλεσμένοι έριχναν σιτάρι ή/και σπόρους καλαμποκιού για να ριζώσει και να ευτυχίσει το ζευγάρι.

Το τέλος της τελετής του γάμου σηματοδοτούσε το καθιερωμένο γλέντι με όργανα στην πλατεία του χωριού. Τον αρχικό χορό έσερνε ο κουμπάρος και σε διαδοχική συνέχεια η νύφη, ο γαμπρός, τα πεθερικά, οι συγγενείς, οι φίλοι και τέλος οι συγχωριανοί.

Το βράδυ του γάμου, οι γονείς της νύφης επισκεπτόταν το σπίτι των συμπεθέρων όπου πραγματοποιείτο το πρώτο καθ' όλη τη διάρκεια από τους αρραβώνες μέχρι και τον γάμο, κοινό τραπέζι. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ακόμα και το πρώτο βράδυ του γάμου, το ζευγάρι δεν κοιμόταν στο ίδιο κρεβάτι προς σεβασμό και φύλαξη των στεφάνων. Αυτό θα γινόταν από το δεύτερο βράδυ με την καθιερωμένη επίδειξη του ματωμένου σεντονιού και εφεξής.

⁶⁶ Ο όρος "μπρατίμια" προέρχεται κυρίως από τους βλάχικους γάμους και αναφέρεται στους στενούς φίλους του γαμπρού. Αυτοί αναλαμβάνουν και το παραδοσιακό το ξύρισμα του.

⁶⁷ Άσπρη πετσέτα σε τριγωνικό σχήμα δεμένη στη μία πλευρά της μέσης των "μπρατιμιών" που τους χαρακτηρίζει.

3.1.3 Περί Γεννήσεων

Όπως αναφέρει η Ευαγγέλου Μαίρη στην προφορική της μαρτυρία, από την ημέρα της σύλληψης του μωρού μέχρι και την γέννησή του, η μητέρα της νύφης προετοίμαζε την επίσημη προίκα του μωρού η οποία αποτελείτο από τα πανιά αλλάγματος, τις φασκιές⁶⁸ για το σπαργάνωμα του μωρού και την κουβέρτα. Αντιστοίχως η πεθερά προετοίμαζε την καθημερινή προίκα αποτελούμενη από τα καθημερινά πανιά αλλάγματος, εσώρουχα, υφαντή κουβέρτα και πλεχτά ρούχα.

Από τη μέρα της γέννησης του βρέφους και για τις επόμενες σαράντα ημέρες, η λεχώνα δεν επιτρεπόταν να βγει από το σπίτι. Ο κόσμος μπορούσε να πάει να ευχηθεί για τον ερχομό του μωρού καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας όχι όμως μετά τη δύση του ηλίου καθώς επικρατούσαν δεισιδαιμονίες και προκαταλήψεις.

Κακός οiwόνός θεωρούνταν εάν κατά τη διάρκεια της λοχείας η μητέρα αντίκριζε μια άλλη λεχώνα. Σε μια τέτοια περίπτωση, έπρεπε να ανταλλάξουν μεταξύ τους κάποιο προσωπικό αντικείμενο όπως τη βέρα ή σκουλαρίκια μέχρι το πέρας του σαρανταημέρου της λοχείας. Η λήξη της λοχείας σηματοδοτούνταν από την ευλογία που έπαιρνε η νύφη και το βρέφος συνοδεία της πεθεράς ή/και της κουνιάδας στην εκκλησία της ενορίας. Εν συνέχεια πήγαιναν στο πατρικό σπίτι της νύφης όπου και η μητέρα της είχε ως κέρασμα το πρωινό γεύμα.

Σύμφωνα με τα έθιμα της εποχής και όπως συμπληρώνει ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 35 – 37), κατά την έναρξη της λοχείας, η λεχώνα κρεμούσε στον λαιμό της με ερυθρόλευκο μάλλινο νήμα ένα ψημένο κουλουράκι, σκόρδο, ένα δαχτυλίδι και σταυρό φοβούμενη τη βασκανία. Για τον ίδιο λόγο, κατά τον θηλασμό κάλυπτε το στήθος της. Με τον ερχομό του χαρμόσунου γεγονότος, απεσταλμένος αγγελιοφόρος ενημέρωνε τα συγγενικά πρόσωπα και αυτοί για αντάλλαγμα του δάριζαν χρήματα. Τις επόμενες μέρες οι επισκέπτες πήγαιναν να καλωσορίσουν το νέο μέλος με γλυκά και ρυζόγαλο.

Σύμφωνα με την παράδοση, την τρίτη μέρα της γεννήσεως τελούνταν τα τρίμερα⁶⁹. Η τελετή συμπεριλάμβανε δείπνο στους στενούς συγγενείς και ευχές για καλοτυχία, υγεία και μακροζωία. Τότε, τοποθετούσαν στο μαξιλάρι του βρέφους τρεις άψητους άρτους ζυμωμένους με ζάχαρη και σόδα, νομίσματα, κοσμήματα και ένα σερβίτσιο με τρία μαχαιροπίρουνα για τις μοίρες καθώς πίστευαν πως τα μεσάνυχτα θα επισκεπτόταν το βρέφος για να καθορίσουν τη μοίρα του. Το τελετουργικό είναι άμεσα συνδεδεμένο με την ελληνική

⁶⁸Ειδική λωρίδα υφάσματος για το τύλιγμα του βρέφους
<https://el.wiktionary.org/wiki/%CF%86%CE%AC%CF%83%CE%BA%CE%B9%CF%89%CE%BC%CE%B1>

⁶⁹ Τελετή των τριών μοιρών.

μυθολογία καθόσον πίστευαν πως οι μοίρες που θα αποφάσιζαν για την τύχη του μωρού ήταν η Κλωθώ, η Λάχεσις και η Άτροπος.

3.1.4 Περί Βαπτίσεων

Η τοπική παράδοση της Κλεισούρας επέβαλλε κατά τη διάρκεια του μυστηρίου της βάπτισης η μητέρα να μην παρευρίσκεται στην εκκλησία παρά μόνον να περιμένει στο σπίτι. Ως εΐθισται, το πρώτο παιδί έπαιρνε με ιεραρχική σειρά, το όνομα του πεθερού, της πεθεράς και ούτω καθεξής καθώς η πολυτεκνία ήταν σύνηθες φαινόμενο εκείνης της εποχής. Επίσης συχνό φαινόμενο για την εποχή ήταν πολλά μωρά να βαπτίζονται την ίδια ημέρα και στην ίδια κολυμπήθρα.

Μετά τη λήξη του μυστηρίου, παιδιά από όλο το χωριό έτρεχαν στο σπίτι της μητέρας να δώσουν τα συχαρίκια⁷⁰ και να αναγγείλουν το όνομα του μωρού. Η μητέρα ως αντάλλαγμα έδινε κέρματα. Εν συνεχεία, την οικία επισκεπτόταν ο κουμπάρος με το μωρό στην αγκαλιά. Η μητέρα έκανε τρεις μετάνοιες μπροστά του, του φιλούσε το χέρι και έπαιρνε το μωρό. Το ευτυχές γεγονός της βάπτισης ολοκληρωνόταν με τραπέζι αφιερωμένο στον κουμπάρο.

3.1.5 Περί Κηδειών

Στο δυσάρεστο γεγονός του θανάτου, συγγενείς, φίλοι και γείτονες έσπευδαν να συμπαρασταθούν στην οικογένεια και να αναλάβουν τις καθιερωμένες κατά την παράδοση δουλειές. Γυναίκες αναλάμβαναν το ζύμωμα, το μαγείρεμα, και το στρώσιμο του σπιτιού. Άλλες αναλάμβαναν την περιποίηση και το ντύσιμο του νεκρού με την επίσημη ενδυμασία. Απαραίτητη σύμφωνα με τις αρχαίες παραδόσεις και τα τοπικά έθιμα ήταν η τοποθέτηση ασημένιου νομίσματος κάτω από τη γλώσσα του νεκρού για να περάσει μέσω των πυλών του Άδη στην αιωνιότητα.

Εν συνεχεία, τα συγγενικά πρόσωπα και οι μοιρολογίστρες έψαλαν τα μοιρολόγια μνημονεύοντας τη ζωή, τα χαρίσματα και τις επιτυχίες του αποθανόντα. Την ώρα του δείπνου η οικογένεια φίλευε τους παρευρισκόμενους λαδερά φαγητά με την ιδιαιτερότητα ότι το γεύμα πραγματοποιούνταν σε στρωμένα τραπεζομάντηλα στο πάτωμα και όχι σε τραπέζι. Ακολουθούσε η ολονυκτία του εκλιπόντος.

Την επόμενη μέρα τελούνταν η επικήδειος ακολουθία ενώ ο νεκρός συνοδευόταν από τους οικείους του στα κοιμητήρια. Κατά την έξοδο, μια γυναίκα έριχνε νερό με μια στάμνα για να πλύνουν τα χέρια τους οι παρευρισκόμενοι και ακολουθούσε καφές για τη συγχώρηση των αμαρτιών του νεκρού.

⁷⁰ Τα χαρμόσυνα νέα

Κατά την παράδοση, τον θανόντα τιμούσαν με τρία μνημόσυνα. Το πρώτο τελούνταν με το πέρας των σαράντα ημερών, ακολουθούσε το ετήσιο μνημόσυνο και των τριών χρόνων, όπως έχει επικρατήσει έως τις μέρες μας. Τα μνημόσυνα πραγματοποιούνταν πάντα ημέρα Κυριακή για τους γέροντες και Σάββατο για τους νεότερους. Όπως συνήθιζαν στην κοινωνία της Κλεισούρας, στους παρευρισκόμενους μοίραζαν κόλλυβα, ζυμωτό ρεβυθένιο άρτο στολισμένο με σφραγίδα σταυρού, καφέ και κονιάκ. Στους πλησιέστερους συγγενείς η οικογένεια προσέφερε γεύμα με λιτά φαγητά με απαραίτητα τα φασόλια και τον μπακαλιάρο.

Μικρότερα μνημόσυνα όπως και τρισάγια με προσφορά κολλύβων τελούνταν στις εννέα ημέρες από τον θάνατο, στις είκοσι ημέρες στους τρεις μήνες και κάθε ψυχασάββατο. Κατά την Πεντηκοστή, η εκάστοτε οικογένεια προσέφερε στον τόπο των κοιμητηρίων γλυκίσματα όπως και μικρές στάμνες στολισμένες με τριαντάφυλλα και γαρύφαλλα για τη συγχώρεση της ψυχής του νεκρού, έθιμο το οποίο έχει εκλείψει στη σύγχρονη εποχή.

3.2 Εθιμικοί Εορτασμοί και Εκδηλώσεις

Κάθε χρόνο σε όλες τις χώρες ανά τον κόσμο τελούνται εορτασμοί και τελετές οι οποίες κατά βάση έχουν τις ρίζες τους στα βάθη των αιώνων και καθορίζουν την πολιτισμική ταυτότητα του κάθε τόπου. Στην Ελλάδα η εκάστοτε τοπική κοινωνία τηρεί την παράδοση, τα ήθη και τα έθιμα, όπως έχουν περάσει από γενιά σε γενιά και αναβιώνουν μέσω τελετουργιών και δρώμενων. Ωστόσο συχνό φαινόμενο αποτελεί το γεγονός πως σε όμορες περιοχές συναφή ήθη και έθιμα παρουσιάζονται με μικρές παραλλαγές ή/και διαφορετικές ονομασίες.

Οι εορτασμοί άλλοτε τελούνται μέσω σεμνών τελετών, έχοντας θρησκευτικό ή/και εθνικό χαρακτήρα, εκφράζοντας με αυτό τον τρόπο τη βαθιά πίστη, τον πατριωτισμό και τα υψηλά ιδανικά του έθνους και της θρησκείας. Ωστόσο στην ελληνική παράδοση, δεν αποτελούν εξαίρεση οι εορτασμοί εθιμικών δρώμενων τα οποία είναι βασισμένα σε διονυσιακές τελετές, έχοντας λατρευτικό χαρακτήρα και αναβιώνουν μέσω τελετουργικών πράξεων συνοδευόμενων από μουσική, χορό και τραγούδι.

3.2.1 Τα Αραγκουτσάρια

Το έθιμο των Αραγκουτσαριών παρομοιάζεται με το δρώμενο των καρναβαλιών. Η ετυμολογία της λέξης είναι αμφιλεγόμενη. Όπως έχει προαναφερθεί, η επικρατούσα γλώσσα της Κλεισούρας είναι η βλάχικη, η οποία θεωρείται πως έχει κοινές ρίζες με τη λατινική γλώσσα. Κατά τον Σιώκη Ν. (2002: 301), η ρίζα της λέξης Αραγκουτσάρια προέρχεται από την λατινική λέξη «rogare» η οποία μεταφράζεται ως το ρήμα δέομαι ενώ η απόδοση στην βλάχικη γλώσσα είναι «rogu» ή «arogu» και φέρει την ίδια ερμηνεία. Η δεύτερη περίπτωση

αναφέρει ως ενδεχόμενο να προέρχεται από τη λατινική λέξη «ruga» η οποία ερμηνεύεται ως ρυτίδα ενώ στη βλάχικη διάλεκτο αποδίδεται ως «ruga tsi are» που σημαίνει «αυτός που έχει ρυτιδιασμένο πρόσωπο» γεγονός το οποίο διαπιστώνεται στην προσωπίδα που φορούν τα Αραγκουτσάρια και όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια.

Ακολουθώντας το παλιό έθιμο των καρναβαλιών και σε αντίθεση με άλλες περιοχές της Ελλάδος, στην Κλεισούρα το παραδοσιακό καρναβάλι πραγματοποιείται την 1^η Ιανουαρίου. Σύμφωνα με τους Σιώκη Ν. και Παράσχο Δ. (2001) το έθιμο υιοθετήθηκε το 146μΧ κατά την εγκατάσταση ρωμαϊκών στρατιωτικών μονάδων σε περιοχές της Πίνδου και εν συνεχεία διαδόθηκε μεταξύ των πληθυσμών των Βλάχων. Επί τουρκοκρατίας το ύφος του δρώμενου διαφοροποιήθηκε αποκτώντας χαρακτηριστικά υπέρ της απελευθέρωσης του έθνους.

Το δρώμενο παρουσιάζει την εξέγερση μιας ομάδας κατά του τούρκου τύραννου ηγέτη τους «Γκέκα» και την αρπαγή μιας ελληνοπούλας της «Κοκόνας»⁷¹. Από την απελευθέρωση του έθνους και εφεξής, το δρώμενο απέκτησε ψυχαγωγικό χαρακτήρα με συνοδεία μουσικών οργάνων αναπαριστώντας το κλέψιμο των νέων κοριτσιών. Το δρώμενο εξελίσσεται στα σοκάκια του χωριού και καταλήγει στην κεντρική πλατεία όπου ξεκινά το γλέντι με τη συμμετοχή των θεατών.

Η ομάδα απαρτίζεται από αρκετούς νέους, ωστόσο τρεις είναι οι επικρατέστεροι ρόλοι. Κατά τον Σιώκη Ν. (2002: 342) ο αρχηγός που κατευθύνει το μπουλούκι⁷² ονομάζεται «Τσερκέζος» και η ενδυμασία του αποτελείται από φαρδιά μάλλινη βράκα⁷³, μαύρο πουκάμισο, γιλέκο, τσαρούχια και ως επικεφαλής κρατά στα χέρια γκλίτσα⁷⁴.

Ο Τούρκος δυνάστης και απαγωγέας της «Κοκόνας», ο «Γκέκας», φοράει τσαρούχια, άσπρο χοντρό καλσόν, μαύρο παντελόνι έως το γόνατο, πουκάμισο, γιλέκο στολισμένο με περίτεχνα κεντήματα και μαύρο μεταξωτό μαντήλι που καλύπτει το κεφάλι. Στη μέση φέρει γιαταγάνι⁷⁵ και ζωνάρια ενώ το πρόσωπο του είναι καλυμμένο με προσωπίδα.

Τον ρόλο της «Κοκόνας» σύμφωνα με την παράδοση υποδύεται πάντα άντρας. Η ενδυμασία της κατά το παρελθόν αποτελούνταν από την τοπική παραδοσιακή ενδυμασία. Το

⁷¹ Στη ρουμανική γλώσσα ορίζεται ως cocoaṅă και αποτελεί το θηλυκό γένος του cocoa (γιος, νέος) <https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%BA%CE%BF%CE%BA%CF%8C%CE%BD%CE%B1>

⁷² Μπουλούκι αποκαλείται η ομάδα των συμμετεχόντων καρναβαλιστών

⁷³ Φαρδύ παντελόνι που φορούσαν παλιά οι χωρικοί ή σαλβάρι από την τουρκική λέξη şalvar περσική (şalvâr) <https://el.wiktionary.org/wiki/%CF%83%CE%B1%CE%BB%CE%B2%CE%AC%CF%81%CE%B9>

⁷⁴ Το μαστούνι του βοσκού, μακρύ ξύλινο ραβδί, κυρτό στο πάνω μέρος, που χρησιμεύει για να πιάνονται τα ζώα από τα πόδια, ώστε να διευκολύνεται το άρμεγμα ή και σε άλλες περιπτώσεις <https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%B3%CE%BA%CE%BB%CE%AF%CF%84%CF%83%CE%B1>

⁷⁵ Είδος πλατιού και καμπυλωτού σπαθιού, που χρησιμοποιούσαν στους πολέμους μουσουλμανικοί λαοί από τον 16ο ως τον 19ο αι. <https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%B3%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%AC%CE%BD%CE%B9>

φόρεμα ήταν ραμμένο από μετάξι ή/και στόφα. Το πουκάμισο που φορούσε εσωτερικά ήταν μεταξωτό και φαρδυμάνικο ενώ εντυπωσιακό ήταν και το κεντημένο με χρυσές κλωστές γιλέκο που φοριόταν πάνω από το πουκάμισο και το φόρεμα. Συμπληρωματικά όμως εξίσου απαραίτητα κομμάτια της ενδυμασίας αποτελούσαν το μεταξωτό ζωνάρι στολισμένο με κρόσσια και οι άσπρες μάλλινες κάλτσες στολισμένες με χρωματιστά κεντήματα. Στην πορεία των χρόνων η ενδυμασία της αντικαταστάθηκε με σύγχρονα ρούχα και καπέλο στολισμένο με λουλούδια και φτερά, σατιρίζοντας με αυτό τον τρόπο τη μίμηση του εξευρωπαϊσμού των λαών. Στα χέρια κρατά παρασόλι⁷⁶ το οποίο μετά τον χορό χρησιμοποιείται για τη συγκέντρωση χρημάτων από το πλήθος που παρακολουθεί το δρώμενο.

Οι υπόλοιποι συμμετέχοντες υποδυόμενοι τα παλικάρια της ομάδας του «Γκέκα» σύμφωνα με τον Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 58) μέχρι το 1905 φορούσαν άσπρη πολύπτυχη φουστανέλα, άσπρο πουκάμισο με φαρδιά μανίκια, άσπρες περικνημίδες με μαύρες καλτσοδέτες και κόκκινα τσαρούχια με μαύρες φούντες.

Από τον Μακεδονικό Αγώνα και έκτοτε η φουστανέλα αντικαταστάθηκε και μέχρι τις μέρες μας η ενδυμασία φέρει μαύρο ντουλαμά⁷⁷. Αυτός είναι στολισμένος στο στήθος, στις τσέπες και στα μανίκια με κόκκινες βελουδίνες λωρίδες οι οποίες φέρουν στο τελειώμά τους χρυσοκέντητα σιρίτια ενώ τους ώμους κοσμούν κεντήματα με πούλιες. Στη μέση είναι απαραίτητα δύο μονόχρωμα ζωνάρια και ξιφολόγχη. Η κεφαλή καλύπτεται με μαύρο μεταξωτό μαντήλι το οποίο δένεται περίτεχνα και δημιουργεί κόμπο στην αριστερή πλευρά του κεφαλιού.

Απαραίτητο κομμάτι της ενδυμασίας αποτελεί η προσωπίδα που φορούν οι συμμετέχοντες. Το άσπρο προσωπείο με τα βαμμένα κόκκινα χείλη, αποτελούμενο από δέρμα λαγού αναπαριστώντας γενειάδα συμπληρώνεται από μαύρο μουστάκι φτιαγμένο από μαλλί προβάτου. Εσωτερικά η προσωπίδα καλύπτεται με κερί το οποίο έχει ρόλο συντηρητικού και την προφυλάσσει από τυχόν αλλοιώσεις που ενδέχεται να προκαλέσει η υγρασία των χνώτων.

Την ενδυμασία ολοκληρώνουν επιστήθια κοσμήματα όπως επί παραδείγματι ασημένια γιορντάνια, σειρές αλυσίδων τις οποίες στολίζουν μικρά φλουριά, νομίσματα, ασημένιος σταυρός και φυλαχτά αγίων.

⁷⁶Ομπρέλα η οποία προστατεύει από τον ήλιο

<https://el.wiktionary.org/wiki/%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CF%83%CF%8C%CE%BB>

⁷⁷ Ντουλαμάς είναι είδος φουστανέλας από σκούρο, ντρίλινο ύφασμα. Το ντρίλι ήταν φτηνό βαμβακερό ύφασμα για παντελόνια και κοστούμια, σε διάφορα χρώματα

Οι προσωπιδοφόροι τραγουδούν και χορεύουν τον αρχαίο πυρρήσιο χορό χτυπώντας με ρυθμό τις ξιφολόγχες και φωνάζοντας άγρια υποδηλώνοντας με αυτό τον τρόπο λεβεντιά, θάρρος και υπερηφάνεια (Ibidem).

3.2.2 Αποκριά

Η γιορτή της Αποκριάς για τους μόνιμους κατοίκους αλλά και για τους επισκέπτες της Κλεισούρας αποτελούσε κατά το παρελθόν μέχρι και τις μέρες μας ένα παραδοσιακό έθιμο μεγάλης λαογραφικής αξίας.

Το έθιμο ξεκινά με τη «μικρή μπουμπούνα»⁷⁸ δύο Κυριακές πριν από την Καθαρά Δευτέρα και την έναρξη της Σαρακοστής και ακολουθεί η Κυριακή της μεγάλης Αποκριάς με τη «μεγάλη μπουμπούνα». Στο παρελθόν, εκείνη την περίοδο, έμποροι χαλβατζήδες από τις γύρω περιοχές κατέφθαναν στην Κλεισούρα με ταμπλάδες⁷⁹ χαλβά για την πώληση του απαραίτητου προς βρώση νηστίσιμου εδέσματος, το οποίο συμβόλιζε και προδιέθετε να είναι γλυκιά η σαρακοστή.

Το έθιμο έδινε πραγματική όψη μάχης καθώς από νωρίς το πρωί έπεφταν κουμπουριές ενώ μικρά παιδιά έτρεχαν στις γειτονιές παίζοντας με αυτοσχέδια όπλα μάχης. Το βράδυ της Αποκριάς, κάθε γειτονιά άναβε τη δική της μπουμπούνα με έντονο τον ανταγωνισμό για το ποια θα ξεχωρίσει σε μέγεθος και σε διάρκεια καύσης καθώς η προετοιμασία της ξεκινούσε αρκετές ημέρες πριν με στη συλλογή και στο στήσιμο των ξύλων. Όπως αναφέρει ο Τζιώγος Α. (1962: 83), η «μπουμπούνα» αποτελεί ειδωλολατρικό έθιμο, όμως εκείνη την εποχή καθώς οι συνθήκες ήταν δυσχερείς, οι συμμετέχοντες για πρακτικούς λόγους, πηδούσαν πάνω από τη ζιάρη⁸⁰ για να απαλλαχτούν από τους ψύλλους.

Η επιστροφή στο σπίτι μετά τη μπουμπούνα απαιτούσε πλουσιοπάροχο αποκριάτικο γεύμα με χαρακτηριστικό φαγητό το ψάρι στον ταβά⁸¹, χαλβά και αυγά. Η λήξη του βραδινού γεύματος σηματοδοτούνταν από το έθιμο του «χάσκαρη» ή/και «χάσκα». Η νοικοκυρά, έδενε μια κλωστή στην άκρη του κλώστη⁸² και στην άκρη αυτής κρεμιόταν ένα αυγό. Τότε ο νοικοκύρης έχοντας τα μέλη της οικογένειας ολόγυρα με ανοιχτό το στόμα έδινε σε όλους τρεις ευκαιρίες έκαστος για να καταφέρουν να πιάσουν το αυγό χωρίς τη βοήθεια των χεριών τους. Την επιτυχημένη ή/και μη προσπάθεια των συμμετεχόντων ακολουθούσε η χαρακτηριστική ευχή του νοικοκύρη «*άει και του χρόνου*» (Ibidem).

⁷⁸ Φωτιά.

⁷⁹ Μεγάλοι κυκλικοί δίσκοι.

⁸⁰ Ανθρακιά, στάχτες

⁸¹ Βαθύ ταπί με καπάκι και χερούλια.

<https://el.wiktionary.org/wiki/%CF%84%CE%B1%CE%B2%CE%AC%CF%82>

⁸² Μαγειρικό εργαλείο, πλάστης.

3.2.3 Κλήδονας ή Γκαλιάτα

Το έθιμο του Κλήδονα κατά τον Σιώκη Ν. (2009: 539) προέρχεται από την αρχαία Ελλάδα ενώ αργότερα ενσωματώθηκε στα παγανιστικά δρώμενα και εν συνεχεία υιοθετήθηκε από τη Χριστιανική θρησκεία. Στις μέρες μας είναι άμεσα συνδεδεμένο με τη χριστιανοσύνη καθώς λαμβάνει χώρα την 24^η Ιουνίου, ημέρα εορτασμού του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου του βαπτιστού. Κατά το παρελθόν και σύμφωνα με την ετυμολογία της λέξης αποτελούσε δρώμενο κατά το οποίο πραγματοποιούνταν ερμηνείες οίωνων και μαντεία των μελλούμενων. Επίσης η ημερομηνία θεωρούνταν χρονικό σημείο αναφοράς καθόσον προμήνυε την έναρξη της καλοκαιρινής περιόδου.

Το δρώμενο υφίσταται σε πολλά βλαχοχώρια της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας με αντίστοιχες διαφοροποιήσεις ανά περιοχή. Στη βλάχικη κοινότητα της Κλεισούρας, το έθιμο έχει επικρατήσει με την ονομασία «Γκαλιάτα»⁸³ και σηματοδοτούσε τη μετακίνηση των κτηνοτρόφων από τα χειμαδιά σε ορεινές περιοχές μέχρι και το πέρας του καλοκαιριού.

Το έθιμο πραγματοποιείται αποκλειστικά από γυναίκες και είναι άμεσα συνδεδεμένο με την προφητεία της τύχης, ενός καλού προξενιού και της γονιμότητας. Κατά την 23^η Ιουνίου, παρέες νέων κοριτσιών νιόπαντρων και μη, πηγαίνουν στους πρόποδες του δάσους με σκοπό να βρουν ένα συγκεκριμένο βότανο το οποίο αποκαλείται «cusitsa»⁸⁴ το οποίο και πλέκουν στις πλεξούδες των μαλλιών τους. Η κοπέλα που θα βρει το βότανο το μαρκάρει με κόκκινη κλωστή και το καλύπτει με φυλλωσιά ούτως ώστε να μην αποκαλυφθεί από τις υπόλοιπες παρέες κοριτσιών.

Στη συνέχεια περισυλλέγουν λουλούδια με τα οποία στολίζουν την «Γκαλιάτα» στο σπίτι κάποιας νέας με συνοδεία γαμήλιων τραγουδιών. Επικρατέστερο των τραγουδιών είναι αυτό που ακολουθεί και ερμηνεύεται στη βλάχικη γλώσσα με αντίστοιχη απόδοση στην νέα ελληνική όπως έχει μεταφερθεί στις νεότερες γενιές και όπως μετέφερε η κυρία Ευαγγέλου Μαίρη μέσω προφορικής μαρτυρίας.

⁸³ Γκαλιάτα είναι η ονομασία του μεταλλικού δοχείου ή αλλιώς καρδάρα το οποίο χρησιμοποιούν οι κτηνοτρόφοι για το άρμεγμα των γιδοπροβάτων

⁸⁴ Η λέξη cusitsa ερμηνεύεται ως κοτσίδα καθόσον το βότανο πλέκεται ανάμεσα στις κοτσίδες των νέων κοριτσιών.

«Ούν' λιλίτσ αρόσι
αρόσι κα μουρτζιάου
ουμι ντριάμ' ντι τζιάνα λέλε
του γκρντίν' ζιάν'
Κουμου σφάκου σ' μιαρούκου
σ' λιλίτσια σνιαρούπου
του πάτου σουμπάκου
Φιάτιλι σ' ου αντάπ'
Μουασίλι σιού αβιάκλι
σ' τζιόνι σιου ανιουρζέσκου»

«Ένα λουλούδι κόκκινο
Κόκκινο και ωραίο
Το κοιτούσα από ψηλά
Σε ξένο μπαζέ
Πώς να κάνω να πηδήξω
Το λουλούδι να κόψω
Στη γλάστρα να το φυτέψω
Τα κορίτσια να το ποτίζουν
Οι γριές να το φυλάγουν
Τα παλικάρια να το μυρίζουν»

Έπειτα η Γκαλιάτα μεταφέρεται από τις νέες κοπέλες σε τρεις βρύσες απ' όπου τη γεμίζουν με νερό. Σύμφωνα με την παράδοση, αυτή που γεμίζει το νερό πρέπει να παραμείνει αμίλητη ούτως ώστε να μην αποκαλύψει το μυστικό των οιωνών.

Τα μεσάνυχτα της 23^{ης} Ιουνίου, καθώς έχει ολοκληρωθεί το πρώτο μέρος του εθίμου, η Γκαλιάτα αφήνεται κάτω από μια τριανταφυλλιά και καλύπτεται με ένα κόκκινο πέπλο. Το επόμενο πρωί, οι νέες ξαναπηγαίνουν στο δάσος με σκοπό την περισυλλογή της κρυμμένης κουσίτσας. Το κόψιμο του βοτάνου γίνεται με την πλάτη γυρισμένη προς αυτό. Έπειτα, οι ανύπαντρες κοπέλες το δένουν στα μαλλιά τους ενώ οι νιόπαντρες το δένουν στη μέση τους για υγεία και γονιμότητα. Σε αυτό το σημείο του εθίμου, απαραίτητη είναι η παρουσία δύο αγοριών οι οποίοι προφυλάσσουν την επιστροφή των κοριτσιών και της Γκαλιάτας με σπαθιά καθώς η καταστροφή της από άλλες παρέες προμηνύει κακοτυχία.

Η παράδοση θέλει τις κοπέλες να μοιράζουν νερό από το δοχείο τους στα σπίτια του χωριού ενώ οι νοικοκυραίοι τις ανταμείβουν με νομίσματα και καθαρό νερό. Το έθιμο ολοκληρώνεται κατά τις απογευματινές ώρες σε κάποιο από τα σπίτια των συμμετεχουσών όπου γίνεται και η συλλογή των νομισμάτων. Τα κέρματα τα οποία έχουν παραμείνει καθαρά μέσα στο νερό προμηνύουν καλοτυχία για τους νοικοκυραίους που τα δώρισαν. Αντίστοιχα αυτά που θα μαυρίσουν από το νερό προμηνύουν κακοτυχία.

Επί τούτοις τα λουλούδια που στολίζουν το δοχείο τοποθετούνται στο εικονοστάσι το οποίο είναι απαραίτητο σε κάθε σπίτι. Κατά το παρελθόν, συνήθιζαν να βράζουν τα άνθη και το απόσταγμα το χρησιμοποιούσαν είτε για να απαλλαχτούν από τη βασκανία και άλλες δεισιδαιμονίες που επικρατούσαν είτε ως αγιασμό κατά των ασθενειών.

3.2.4 Ο Τρανός Χορός και ο Βαλμάς

Ως είθισται, στην Ορθόδοξη Χριστιανική Εκκλησία ο εορτασμός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες γιορτές του χριστιανισμού. Στα βλάχικα χωριά όπως στην περίπτωση της Κλεισούρας ο εορτασμός προς τιμήν της Κοιμήσεως της Θεοτόκου διαρκούσε δύο ημέρες με πρώτη την 15^η Αυγούστου.

Σύμφωνα με τον Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 69), η πρώτη ημέρα εορτασμού, 15^η Αυγούστου, κατά το παρελθόν ήταν αφιερωμένη σε όλους τους κατοίκους οι οποίοι δραστηριοποιούνταν επαγγελματικά σε διάφορους τομείς πέραν της κτηνοτροφίας. Το πανηγύρι ξεκινούσε από τις οικείες των κτηνοτρόφων, οι οποίοι φίλευαν τους

επισκέπτες με βλάχικα παραδοσιακά φαγητά, ντόπια εδέσματα και ψητά αρνιά από τα κοπάδια τους. Το γλέντι ξεκινούσε από τις οικίες και με συνοδεία βιολιών συνέχιζε και κορυφωνόταν στις δύο πλατείες του χωριού.

Το πανηγύρι συνεχίζεται την 16^η Αυγούστου η οποία είναι αφιερωμένη αποκλειστικά στους κτηνοτρόφους του χωριού οι οποίοι την ημέρα αυτή γιορτάζουν την ολοκλήρωση της γαλακτοκομικής περιόδου των αιγοπροβάτων. Το γλέντι συνήθιζε να ξεκινά κατά τις απογευματινές ώρες όπου οι οικογένειες των τσελιγκάδων φορώντας την επίσημη παραδοσιακή ενδυμασία, συνωστιζόταν στο πλατεία του κάτω μαχαλά, γνωστή με την ονομασία «Τσαΐρι». Η προαναφερθείσα γειτονιά κατοικείτο κατεξοχήν από τους κτηνοτρόφους του χωριού⁸⁵ και εκεί εξελίσσεται το έθιμο του Τρανού Χορού⁸⁶ (Ibidem).

Οι Νιτσιάκος Γ. και Λαΐτσος Σ. (1995:122) υποστηρίζουν πως ο Τρανός Χορός έχοντας τις ρίζες του στο παρελθόν συντελείται από δύο σειρές. Η πρώτη σειρά αποτελείται αποκλειστικά από άντρες και σέρνεται από τον γηραιότερο του χωριού ενώ ακολουθούν οι υπόλοιποι άντρες χορευτές κατά ηλικιακή προτεραιότητα αφήνοντας στο τέλος τον πιο πρόσφατα αρραβωνιασμένο. Η δεύτερη σειρά αποτελούμενη αποκλειστικά από γυναίκες ακολουθεί ακριβώς την ίδια ιεραρχία.

Ο χορός δεν συνοδεύεται από μουσικά όργανα παρά μόνο από το τραγούδι των συμμετεχόντων χορευτών ο οποίος πραγματοποιείται με εναλλαγές. Το τραγούδι ξεκινούν οι άντρες ερμηνεύοντας την πρώτη στροφή. Με το τέλος της πρώτης στροφής ξεκινούν τον χορό ενώ ταυτόχρονα οι γυναίκες επαναλαμβάνουν την πρώτη στροφή του τραγουδιού και έπειτα ακολουθεί ο χορός από αυτές.

Σύμφωνα με μελέτη του Σιώκη Ν. (2006: 9) τα τραγούδια που λέγονται στο δρώμενο του Τρανού Χορού εξιστορούν ιστορικά γεγονότα, εκφράζοντας τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τη βαθιά πίστη των ανθρώπων στα θεία ενώ ακολουθούν συγκεκριμένη σειρά όπως αναφέρεται κάτωθι:

- Βάτους κι αγκάθια πάτησα Βασίλω μου (πριν τον Τρανό Χορό)
- Αέρας
- Το βράδυ βγαίνει ο Αυγερινός

⁸⁵ Ο Παπαμιχαήλ Μ. (1972: 69) υποστηρίζει πως μετά το ολοκαύτωμα της Κλεισούρας (1944) και περί το 1950 το δρώμενο του τρανού χορού μεταφέρθηκε στην κεντρική πλατεία του χωριού όπου πραγματοποιείται μέχρι και σήμερα

⁸⁶ Σύμφωνα με τη βλάχικη διάλεκτο ο Τρανός χορός κατονομάζεται ως «Κάρλου Μάρι»

- Αντίκρυτα απ' τον Γαλατά⁸⁷
- Αμπέλι μου πλατύφυλλο⁸⁸
- Κάτω στους τρανούς τους κάμπους
- Κάτω στον Άγιο-Θόδωρο⁸⁹
- Ο Μήλιος οπραματευτής⁹⁰
- Κωνσταντούλας⁹¹
- Άκου το πουλί μπεΐνα

Εντύπωση προκαλεί η εγγύτητα των τραγουδιών της Κλεισούρας με επιμέρους βλάχικα χωριά όπως αυτό της Βλάστης, τα Νάματα και άλλα βλαχοχώρια της Πίνδου. Γεγονός που ενισχύει την πεποίθηση ότι προϋπήρχε μετοίκηση κατοίκων, κοινωνικές και επαγγελματικές σχέσεις όπως και ανταλλαγή στοιχείων της κουλτούρας και των εθίμων μεταξύ αυτών.

Η λήξη του δρώμενου του Τρανού χορού σηματοδοτείται με την έναρξη του παραδοσιακού παιχνιδιού του Βαλμά. Το τελετουργικό έθιμο του Βαλμά που αναβιώνει έως τις μέρες μας ως είθισται στο παρελθόν διαδραματίζεται αποκλειστικά από τους άντρες του χωριού. Το παιχνίδι ηγείται ο «Κεχαγιάς»⁹², ακολουθούν οι συμμετέχοντες στο δρώμενο οι οποίοι αναπαριστούν το κοπάδι αλόγων και φοράδων και τελευταίος ακολουθεί ο «Βαλμάς»⁹³.

Οι συμμετέχοντες ακολουθούν τον «Κεχαγιά» πιασμένοι ο ένας από το ζωνάρι του παντελονιού του μπροστινού του. Το δρώμενο εξελίσσεται με τον «Κεχαγιά» να κρατά μια ζώνη στα χέρια και να ακολουθεί ένα κυνηγητό στην προσπάθειά του να χτυπήσει τον «Βαλμά» καθώς ο δεύτερος έχασε μια φοράδα κατά τη διάρκεια της βοσκής. Ο τελευταίος, προσπαθώντας να διαφύγει από τα χτυπήματα είτε παρασέρνει

⁸⁷ Σύμφωνα με τον Μπίρκα Κ. (1978: 246) Το τραγούδι, έχει αναφορά στην Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως κατά το 1453, λέγεται και στον Τρανό Χορό της Αβδέλλας Γρεβενών

⁸⁸ Σύμφωνα με τον Χατζημπύρρου Ρ. Β. (1998: 11) Το τραγούδι συναντάται και στο βλαχοχώρι της Σαμαρίνας Γρεβενών

⁸⁹ Σύμφωνα με τον Έξαρχο Χ. Γ. (1987: 59) Το τραγούδι αυτό αναφέρεται στη μάχη της Φυλουργιάς το 1854, όταν βλάχικα τσελιγκάτα από όλα τα βλαχοχώρια (Αετομηλίτσα-Ντένισκο, Βλάστη-Μπλάτσι, Νάματα-Πιπιλίστα, Σαμαρίνα κ.ά), ήρθαν σε σύγκρουση με τους Τούρκους και ακολούθησε σφαγή 1000 περίπου Βλάχων κτηνοτρόφων.

⁹⁰ Σύμφωνα με τους Μπίρκα Κ. (1978: 241) και Νιτσιάκο Γ. (1979: 67) αυτό το τραγούδι συναντάται διαφοροποιημένο στην Αετομηλίτσα στην Αβδέλλα Γρεβενών

⁹¹ Σύμφωνα με τους Νιτσιάκο Γ. (1995: 147). Νιτσιάκο Γ. και Λαΐτσο Στ. (1995:133) και Κατσανεβάκη Ν.(1998: 451). Το τραγούδι συναντάται στο Περιβόλι, όπου χορεύεται «στα τρία» σε μεγάλους χορούς και ιδιαίτερα κατά το τριήμερο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής

⁹² Άντρας που αναπαριστά τον τσέλιγκα και αφεντικό του κοπαδιού

⁹³ Άντρας που αναπαριστά τον βοσκό του κοπαδιού και υπηρετεί τον Κεχαγιά. Σχετικό βίντεο του θεατρικού δρώμενου του Βαλμά μπορείτε να παρακολουθήσετε στον παρακάτω σύνδεσμο <https://www.youtube.com/watch?v=5WJ42eYIeqY>

τους συμμετέχοντες που προηγούνται και αναπαριστούν τ' άλογα, είτε ανεβαίνει στην πλάτη τους. Το δρώμενο συνοδεύει ο κάτωθι διάλογος όπως έχει καταγράψει ο Σιώκης Ν. (2006: 13) και έχει ψυχαγωγικό χαρακτήρα.

«Διάλογος μεταξύ Κεχαγιά και Βαλμά»

- «Ω βαλμά, βαλμά;
- Ιι, Ιι. (ο Βαλμάς φωνάζει στις φοράδες αδιαφορώντας)
- Δεν ακούς βρε;
- Τραβάει ο μύλος, δεν μπορώ ν' ακούσω.
- Που τα 'χεις τ' άλογα βρε;
- Εδώ τα 'χω αφεντικό.
- Τα μέτρησες; Είναι όλα ιδώ;
- Τα μέτρησα, αφεντικό, δε λείπ' κανένα.
- Η φοράδα εκείνη τι έχει και κουτσαίνει;
- Βρε! Ξέρω εγώ; Πήγε να πιεί νερό και την δάγκωσε ένα βατράχι.
- Πως βρε σκύλε, εσύ θα μου ψοφήσεις όλες τις φοράδες!
Δεν μ' λες; Η φοράδα η καρά σου με το τσιουκάνι είν' ιδώ;
- Όχι.
- Τι έγινε;
- Να ιδώ παρακάτ' τν έφαγι ου λύκους.
- Κι του τουμάρ' τι το 'κανες;
- Καλά δεν είδες σήμερα τα' γούνα που φορούσι η κυρά σ' στην εκκλησία!
- Πώς βρε σκύλε, δεν έχει η κυρά μ' γούνα, για να της κάνεις εσύ; Κι του τσιουκάν'
τι το 'φκιασισ;
- Του τσιουκάνι; Ήταν η ντούμπλα που φοράει η γυναίκα σ'.
- Τα πόδια βρε τι τα 'κανες;
- Τα 'δωσα στη γυναίκα σ' καλά τι φάγατε σήμερα;
- Πατσιά, αν θυμάμι καλά.
- Ε, τα πουδάρια τς φουράδας ήταν!
- Καλά, την φουράδα αυτή την είχαμε κι καλιγουμένη, τα πέταλα τι τα 'κανες;
- Τα 'δωσα στη γυναίκα σ' να κάνει πιάτα, γιατί δεν έχει σε τι να φάει! (ή τα 'κανε η
γυναίκα σ' σκουλαρίκια!)
- Κι τ' αυτιά τι τα 'κανες βρε;
- Τα 'δωσα αφεντικό στ' κυρά σ' να τα κάνει κουτάλια, να 'χετε με τι να τρώτε! »

Ο διάλογος κατά το παρελθόν συνήθιζε να λέγεται στη βλάχικη διάλεκτο, ωστόσο με την πάροδο του χρόνου έχει υποστεί αλλοιώσεις και πλέον κυριαρχεί η νέα ελληνική γλώσσα. Ο Σιώκη Ν. (2006: 12) υποστηρίζει πως το δρώμενο του Βαλμά παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με μικρές παραλλαγές με το έργο του βλάχου ποιητή Βαλαωρίτη Α. με τίτλο «Δημώδης περί βαλμά θρύλος».

Στη σύγχρονη εποχή καθόσον τα προαναφερθέντα δρώμενα εξακολουθούν να αναβιώνουν, διαπιστώνονται σημαντικές αλλοιώσεις. Αναφορικά με τα τραγούδια, πολλοί από τους στίχους ή ακόμα και μεμονωμένες φράσεις με την πάροδο των χρόνων έχουν ξεχαστεί με αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση του παραδοσιακού ολοκληρωμένου συνόλου.

Αντίστοιχες διαπιστώσεις έχουν παρατηρηθεί και στο δρώμενο του χορού. Ο Τρανός Χορός έχει διατηρηθεί ως έθιμο, ωστόσο ο ερχομός των νέων γενεών, η δραστηριοποίηση σε διάφορους επαγγελματικούς τομείς, η τουριστική άνθιση, η αστικοποίηση, και εν γένει η παγκοσμιοποίηση η οποία χαρακτηρίζει τον σύγχρονο τρόπο ζωής, έχει καταργήσει την παραδοσιακή κουλτούρα του εθίμου. Η ιεραρχική διάκριση μεταξύ ηλικιών και φύλου πλέον δεν υφίσταται και το έθιμο αποτελείται και διαδραματίζεται από ένα συνονθύλευμα συμμετεχόντων.

Οι παράγοντες που έχουν διαφοροποιήσει τη φύση του εθίμου όπως προαναφέρθηκαν, δεν έχουν αφήσει ανεπηρέαστο και αναλλοίωτο το γλωσσικό ιδίωμα κατά το ποίο τελούνταν τα δρώμενα. Κατά το παρελθόν, όλα τα τραγούδια, οι διάλογοι και οι στιχομυθίες λέγονταν στη βλάχικη καθόσον αυτή ήταν η επίσημη γλώσσα της περιοχής.

Η μείωση του πληθυσμού, η αστικοποίηση και οι επιμειξίες με άλλες φυλές και ανθρώπους από άλλες περιοχές, είχαν ως αποτέλεσμα τη σταδιακή κατάργηση του γλωσσικού ιδιώματος στην καθημερινότητα όπως και στην απόδοση των τραγουδιών στη νέα ελληνική, αφενός λόγω άγνοιας της βλάχικης και αφετέρου λόγω κατανόησης της ελληνικής γλώσσας.

3.3 Παραδοσιακή Ενδυμασία

Την ενδυματολογική εξέλιξη και πορεία των κατοίκων επηρέασε σε μεγάλο βαθμό η ιδιαίτερη γεωγραφική θέση που κατέχει η Κλεισούρα καθώς την ανέδειξε και την καθιέρωσε κατά την εποχή εκείνη σταυροδρόμι εμπορικών συναλλαγών. Περισσότερο όμως συνέβαλλε η έντονη επιχειρηματική δραστηριότητα των κατοίκων

σε εξελιγμένα αστικά κέντρα των Βαλκανίων, της Κεντρικής Ευρώπης και της Κωνσταντινούπολης.

Η συχνή επαφή και οι δόσοληψίες των εμπόρων με την αστική τάξη της ελληνικής κοινότητας του εξωτερικού, οδήγησε στην εισροή και παραδοχή από τον ντόπιο πληθυσμό ξενόφερτων υλικών στοιχείων, που σχετίζονται άμεσα με την ενδυμασία όπως επί παραδείγματι τα τσόχινα υφάσματα, τα κασμίρια, καθώς και τα γυναικεία κοσμήματα.

Οι κάτοικοι της κωμόπολης εκτός από το επιχειρηματικό τους δαιμόνιο χαρακτηριζόταν για την καθαριότητα και την νοικοκυροσύνη τους που ήταν ευδιάκριτη. Καθότι επηρεασμένοι από τον τούρκικο στοιχείο, η ενδυμασία τους ήταν χαρακτηριστική και μεγαλοπρεπής κυρίως κατά τις εορτάσιμες μέρες του χρόνου.

Οι Κλεισουριείς έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στην εξωτερική τους εμφάνιση καθώς αποτελούσε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα των Βλάχων. Το έντονο στοιχείο της λαϊκής τέχνης, σε συνδυασμό με την πολιτιστική παράδοση, τις ανάγκες των περιστάσεων, τις κλιματολογικές συνθήκες, το οικονομικό υπόβαθρο, την επαγγελματική ενασχόληση και την κοινωνική τάξη της εκάστοτε οικογένειας, αποτελούσε χαρακτηριστικό γνώρισμα της τοπικής κοινωνίας με ιδιαίτερη συμβολή στην τοπική ιστορία.

• Επίσημη Γυναικεία Ενδυμασία

Όπως στις μέρες μας, έτσι και κατά το παρελθόν το γυναικείο ένδυμα διέφερε ανάλογα με την ηλικιακή ομάδα στην οποία απευθυνόταν. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σιώκης Ν. (2012: 12) οι γυναίκες μεγαλύτερων ηλικιών φορούσαν φουστάνια ή φουστάνεα (fustanea)⁹⁴ βαμβακερά ή μάλλινα σκουρόχρωμα φορέματα με το μάκρος να φτάνει στο ύψος του αστραγάλου και συνδυαζόταν με τζακέτα⁹⁵ κατασκευασμένη από στόφα⁹⁶. Στη μέση, έφερε ζώνη με αργυρή λεπτοδουλεμένη τόκα, συνοδευόμενη από μεταξωτή, βαμβακερή ή μάλλινη ποδιά με σιρίτια⁹⁷ ενώ απαραίτητη ήταν η βαμβακερή ή μεταξωτή μαντήλα που κάλυπτε το κεφάλι, δεμένη

⁹⁴ Ρούχο ραμμένο από χοντρό ύφασμα. Η ετυμολογία της προέρχεται από τη μεσαιωνική λατινική λέξη *fustaneum* ενώ αργότερα αποδόθηκε στην ιταλική γλώσσα ως *fustagno*. Αντίστοιχες λέξεις συναντάμε στην τουρκική γλώσσα ως *fistan* και στην αραβική ως *fistat*, όροι που αποδίδονται στο βαμβακερό ή μάλλινο ύφασμα κατασκευασμένο στο Fustat του Καΐρου.

⁹⁵ Λεγόμενο γιλέκο. Ο όρος αποδεικνύει την επιρροή που είχε στον λόγο η ευρωπαϊκή κουλτούρα.

⁹⁶ Βαρύ και γυαλιστερό ύφασμα με μεγάλη αντοχή.
<https://el.wiktionary.org/wiki/%CF%83%CF%84%CF%8C%CF%86%CE%B1>

⁹⁷ Από την τουρκική λέξη *serit*, αραβική *sařit* που χαρακτηρίζει τη μεταξωτή ή χρυσοϋφαντη διακοσμητική ταινία που βρίσκεται ραμμένη σε ενδύματα, πηλίκια και στολές.
<https://el.wiktionary.org/wiki/%CF%83%CE%B9%CF%81%CE%AF%CF%84%CE%B9>

με τα άκρα της να κρέμονται στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Κατά τους χειμερινούς μήνες συνήθιζαν να φορούν τη λεγόμενη «μπούντα»⁹⁸ η οποία τις προστάτευε από τις χαμηλές θερμοκρασίες.

Οι νεότερες γυναίκες, δικαίως αποκαλούμενες ως αρχόντισσες, συνήθιζαν να φορούν εξαιρετικά πολυτελή ενδύματα και πολύτιμα κοσμήματα. Τα φουστάνια τους, τα λεγόμενα «φαρμπαλωτά»⁹⁹ ήταν κατασκευασμένα από ανοιχτόχρωμα εμπριμέ και φανταχτερά μεταξωτά υφάσματα, ενώ κάτω από αυτά φορούσαν μακριά φούστα με μεταξωτά σιρίτια στον ποδόγυρο. Το πάνω μέρος του φορέματος αποτελούνταν από εφαρμοστή μπλούζα με χρυσοκέντητο ερμητικό άνοιγμα στο στήθος και εφαρμοστά μανίκια με χρυσοκέντητα σιρίτια στην κατάληξή τους, ενώ απαραίτητο θεωρείτο το χρυσοκέντητο πουκάμισο. Η μακριά ζώνη που συνόδευε το ένδυμα ήταν κατασκευασμένη από μετάξι διαφόρων χρωμάτων με κυρίαρχο το λευκό, στην δεξιά μεριά της μέσης δενότανε με φιόγκο και στην κατάληξη των άκρων της έφερε μεταξωτές φούντες. Εξίσου απαραίτητο ένδυμα αποτελούσε το «κοντέσι»¹⁰⁰ κατασκευασμένο από μαύρο βελούδο ή τσόχα αρίστης ποιότητας με χρυσά σχέδια και τον χρυσό δικέφαλο αετό στην πλάτη, κεντημένα από τους εξειδικευμένους στο είδος κεντητές της εποχής.

Κατά την άνοιξη και το φθινόπωρο, οι γυναίκες συνήθιζαν να φορούν το «ταμπάρο»¹⁰¹, πανωφόρι κατασκευασμένο από μεταξωτό ύφασμα. Το πάνω μέρος αποτελούνταν από στενό μπούστο και στενά μανίκια, ενώ από τη μέση και κάτω φάρδαινε με την εφαρμογή πτυχών. Κατά τους χειμερινούς μήνες το ταμπάρο αντικαθιστούσε η μπούτα, η οποία διέφερε από αυτή που χρησιμοποιούσαν οι πιο μεγάλες σε ηλικία γυναίκες. Το πατρόν της ήτο παρόμοιο με αυτό του ταμπάρου, όμως η κατασκευή του γινόταν από μαύρη τσόχα ενώ η εσωτερική επένδυση ήταν από γούνα ανοιχτού χρώματος, λεγόμενη «μηλόγουνα», φτιαγμένη από καστόρι ή αλεπού. Τα άνω άκρα και συγκεκριμένα η περιοχή των καρπών περικλείονταν από την ίδια γούνα σε συνδυασμό με κεντημένα χρυσά σιρίτια.

Το κεφάλι ήτο καλυμμένο με φέσι, διακοσμημένο με τον δικέφαλο αετό και χρυσά φλουριά, τα λεγόμενα «τεπέν», ενώ στο πίσω μέρος του κεφαλιού κρεμόταν μακριά μαύρη φούντα μέχρι την ωμοπλάτη.

⁹⁸ Μακρύ πανωφόρι με εσωτερική γούνινη επένδυση.

⁹⁹ Με πολλές πιέτες

¹⁰⁰ Αμάνικο γιλεκάκι, ομοίως ο όρος συναντάται και στην Λευκαδίτικη παραδοσιακή φορεσιά.
<http://www.kolivas.de/archives/325833>

¹⁰¹ Είδος πανωφοριού

Όπως προαναφέρθηκε και όπως επιβεβαιώνει η Διδασκάλου Ι. (1998: 48), τα πολυτελή και πανάκριβα κοσμήματα αποτελούσαν απαραίτητο και ιδιαίτερο στοιχείο της ενδυμασίας ενώ η κατασκευή τους ήταν αποκλειστικά από χρυσό. Μεγάλα σκουλαρίκια στόλιζαν τα αυτιά τους και στα χέρια τους φορούσαν πολυάριθμα «πιλιτζίκια»¹⁰² και δαχτυλίδια. Στο λαιμό τους έφεραν μαργαριταρένια περιδέραια και σειρές από μικρά φλουράκια. Το στήθος κοσμούσαν σειρές από χρυσά νομίσματα και μια καδένα η οποία κατέληγε στην πλαϊνή πλευρά της μέσης στις οποίες την άκρη κρεμιόταν ένα χρυσό ρολόι.

• Επίσημη Ανδρική Ενδυμασία

Εν αντιθέσει με το γυναικείο ένδυμα, η ανδρική ενδυμασία ήταν απλή και λιτή. Οι άνδρες συνήθιζαν να φορούν μάλλινη ή/και τσόχνη βράκα έως το γόνατο η οποία στο πίσω μέρος έφερε πλατιές πτυχές ενώ για να καλύπτουν τα κάτω άκρα, από το γόνατο και κάτω, έφεραν κεντημένες περικνημίδες από τσόχα. Στο άνω μέρος του κορμού φορούσαν μάλλινο ή βαμβακερό πουκάμισο, και απαραιτήτως, άνωθεν αυτού έφεραν το «κοντέσι»¹⁰³ το οποίο εν αντιθέσει με το γυναικείο, ήτο μαύρο χωρίς κάποιο κεντημένο στόλισμα ενώ στους κόρφους¹⁰⁴ έφερε το πουγκί με τα χρήματα και το μαντήλι τσέπης. Εξίσου απαραίτητο μέρος της ενδυμασίας ήταν το μεταξωτό ή/και μάλλινο ζωνάρι του οποίου το μήκος ήταν μεγάλο ούτως ώστε να τυλίγει αρκετές φορές τη μέση. Επιπλέον, κατά τους χειμερινούς μήνες φορούσαν το «τζιουμπέν»¹⁰⁵ ενώ καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, κάλυπταν την κεφαλή με κόκκινο φέσι το οποίο έφερε στο τελείωμα του κόκκινη φούντα.

• Παιδική Ένδυση

Τα παιδιά έως την ηλικία των 16 ετών πιθανότατα λόγω ηλικίας ήτο ντυμένα απλοϊκά. Συνήθιζαν να φορούν το λεγόμενο «αντερί»¹⁰⁶ του οποίου τα πέτα έκλειναν σταυρωτά στο μπροστινό μέρος του σώματος με άνοιγμα στον λαιμό και δεμένο στη μέση «ζουνάρι»¹⁰⁷.

¹⁰² Πολυτελή και ακριβά βραχιόλια

¹⁰³ Αμάνικο γλεκάκι, τον όρο συναντάμε και στην Λευκαδίτικη παραδοσιακή φορεσιά.
<http://www.kolivas.de/archives/325833>

¹⁰⁴ Σημείο του σώματος ανάμεσα στους βραχιόνες και το στήθος.
<https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%BA%CF%8C%CF%81%CF%86%CE%BF%CF%82>

¹⁰⁵ Μακρύ πανωφόρι με εσωτερική γούνινη επένδυση.

¹⁰⁶ Βαμβακερός ή και μεταξωτός χιτώνας. Ο όρος συναντάται και ως ένδυμα των κληρικών και μοναχών, το οποίο καλύπτει το σώμα κάτωθεν του ράσου.
<https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AF>

¹⁰⁷ Μικρή ζώνη

3.4 Γλώσσα

Η γλώσσα κάθε τόπου και λαού αποτελεί μοναδικό και απαραίτητο μέσο επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Στην περίπτωση της Κλεισούρας κατά το παρελθόν έως και τις μέρες μας οι κάτοικοι χρησιμοποιούσαν κατά κύριο λόγο τη βλάχικη διάλεκτο.

Αυτή, αποδεδειγμένα έχει τις ρίζες της στο παρελθόν και συγκαταλέγεται στις λατινογενείς γλώσσες καθόσον δέχεται επιρροές από την περίοδο της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και την κυριαρχία της σε περιοχές των Βαλκανίων. Ως επικρατέστερος όρος της βλάχικης γλώσσας στη νέα ελληνική ορίζεται η Κουτσοβλαχική ή/και Αρωμουνική¹⁰⁸.

Σύμφωνα με τον Λαζάρου Α. (2000: 27 – 56), ο όρος Αρωμούνος χαρακτηρίζει τον ομιλούντα της ρωμανικής διαλέκτου. Ωστόσο παρότι διαπιστώνεται επιστημονικά ότι και οι δύο γλώσσες προέρχονται από την λατινική, γεγονός αποτελεί ότι στην πορεία των χρόνων, η κάθε μια, έχοντας επιρροή από την ελληνική και αντίστοιχα από τη σλαβική γλώσσα έχει ως αποτέλεσμα να μην υπάρχουν κοινά στοιχεία και η επικοινωνία μεταξύ Βλάχων και Ρουμάνων να είναι ανέφικτη.

Η βλάχικη γλώσσα μεταδόθηκε ως παρακαταθήκη από τους προγόνους μέσω του προφορικού λόγου και μέχρι τις μέρες μας παρότι ομιλείται σε πολλές περιοχές δεν χρίζει αναγνωρισιμότητας καθόσον δεν υφίσταται κρατική υποστήριξη. Ωστόσο σύμμαχος της κρατικής αμέλειας της μη επίσημης αναγνωρισιμότητάς της, συνετέλεσε και το γεγονός απουσίας αλφαβήτου και κατ' επέκταση αδυναμία εκμάθησής της στα ελληνικά σχολεία.

Ωστόσο σύμφωνα με επίσημες μελέτες της UNESCO, και κατά πως αναφέρει ο Χατζής Ν., ανάμεσα στις επτά χιλιάδες γλώσσες οι οποίες ομιλούνται παγκοσμίως, μόνο οι τέσσερις έχουν αλφάβητο, ενώ οι τρεις χιλιάδες δεν δύνανται να αποδοθούν μέσω του γραπτού λόγου εν ελλείψει αλφαβήτου.

Η Αρωμουνική – Βλαχική γλώσσα παρότι μέχρι τις μέρες δεν έχει αναγνωριστεί επισήμως, έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους ειδικούς γλωσσολόγους και μελετητές ανά τον κόσμο. Κοινό συμπέρασμα αποτελεί ότι πρόκειται για λατινογενή γλώσσα με

¹⁰⁸ Ο όρος δημιουργήθηκε από την τάση για προσθήκη ενός προθετικού A- (Romanus>Aromân). <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%92%CE%BB%CE%AC%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CE%B3%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B1>

αποτέλεσμα όποια γραπτή προσπάθεια αποτύπωσης της να αποδίδεται σύμφωνα με το λατινικό αλφάβητο¹⁰⁹.

Όστόσο οι προσπάθειες συγγραφής και απόδοσης κειμένων στην βλάχικη γλώσσα από επιφανείς λόγιους κατά κύριο λόγο απόδημους Βλάχους του εξωτερικού, αλλά και κατοίκους του εσωτερικού, ήταν αρκετές και αφορούσαν κυρίως τον καθημερινό τρόπο ζωής και θρησκευτικά κείμενα. Ο Σιώκης Ν. (2002: 39 – 57, 138 – 144) έως πρώτα δείγματα γραπτών βλάχικων κειμένων με ελληνικό αλφάβητο αναφέρει την επιγραφή στον ιερό ναό του Αγίου Ζαχαρία στον βλάχικο οικισμό Αγίου Ζαχαρία ή Ζαγάρι Γράμμου η οποία γράφει: «*Κάρι βα σ' ίντρα τρού αέστα μπισιαρίκα σι βα σ' ίνκλινα κου εβλάβιε Ντουμνιτζάου βα λιάτζιούτα*» και μεταφράζεται ως: «*Όποιος θα μπει σε αυτό το ναό και θα προσκυνήσει με ευλάβεια ο Θεός θα τον ευλογήσει*». Παρόμοια επιγραφή σε εικόνα του ιερομόναχου Νεκταρίου Τέρπου με χρονολογία 1731 σε μοναστήρι της Παναγίας της Adernitsa στην σημερινή Αλβανία αναγράφει με ελληνικούς χαρακτήρες: «*Η ΠΑΡΘΕΝΟΣ ΚΑΙ ΘΕΟΤΟΚΟΣ ΑΡΔΕΥΟΥΣΑ. ΑΝΑΣΣΑ ΜΗΤΡΟΠΑΡΘΕΝΕ ΒΟΗΘΗΣΟΝ ΤΟΙΣ ΔΟΥΛΟΙΣ ΣΟΥ*», ακολουθεί η επιγραφή στην λατινική γλώσσα «*Regina Mater et Virgo auxiliare Servis suis*». Στην αλβανική γλώσσα η απόδοση έχει γίνει με ελληνικούς χαρακτήρες ενώ στην επάνω πλευρά το ίδιο κείμενο είναι γραμμένο στην βλάχικη γλώσσα με ελληνικούς χαρακτήρες ως εξής: «*Βίργιρε Μούμα – λ τουμνεζί ώρε τρέ νόι πεκέτοσλοι*». Παρόμοια επιγραφή υπάρχει και στον ναό της μονής των αγίων Αποστόλου και Παύλου Κλεινοβού Τρικάλων με κείμενο του Αγίου Ζωσιμά χρονολογημένο το 1789 το οποίο είναι γραμμένο στην εκκλησιαστική γλώσσα, στη δημοτική και στη βλάχικη.

Αντίστοιχες προσπάθειες γραπτών κειμένων σε έντυπη μορφή αποτέλεσαν εκδόσεις του Μοσχοπολίτη Θεοδώρου Αναστασίου Καβαλλιώτου το 1770 στην Βενετία. Το αλφαβητάριο με τίτλο «*Νέα Παιδαγωγία ήτοι Αλφαβητάριον εύκολον του μαθείν τα νέα παιδιά τα ρωμανο – βλάχικα γράμματα εις κοινήν χρήση των Ρωμανο – Βλάχων*» του Μοσχοπολίτη Κωνσταντίνου Ουκούτα στη Βιέννη το 1797. Έκτοτε το παράδειγμα των προαναφερθέντων συγγραφέων ακολούθησαν πολλοί απόδημοι Βλάχοι.

Άξιος συνεχιστής των συγγραφικών έργων αποτέλεσε και ο επιφανής απόδημος διδάσκαλος Δημήτριος Ν. Δάρβαρης (1757 – 1823) με καταγωγή από την Κλεισούρα.

¹⁰⁹ <http://www.vlahoi.net/vlahiki-glossa/aromaniki-vlahiki-hadjis>

Ο ίδιος έκδωσε σειρά εγχειριδίων με αναφορά στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και στις σχέσεις μεταξύ Ρωμαίων και Βλάχων. Ωστόσο, ως διδάσκαλος σε σχολείο της κοινότητας ελλήνων και Βλάχων διαπιστώνοντας την αδυναμία των μαθητών για εκμάθηση της ελληνικής, στρέφεται ενάντια στην καλλιέργεια της βλάχικης γλώσσας.

Αργότερα και κατά τον 19^ο αιώνα όποια απόπειρα πραγματοποιείται με σκοπό τη διάδοση της βλάχικης γλώσσας με λατινικούς χαρακτήρες θεωρείται άμεσα συνδεδεμένη με τη ρουμανική προπαγάνδα. Αποτέλεσμα είναι η δημιουργία του κουτσοβλαχικού ζητήματος και εν συνεχεία η απαγόρευση μεταφράσεων εκκλησιαστικών κειμένων και εγκυκλίων από το Πατριαρχείο. Τα δυσάρεστα γεγονότα δεν άφησαν ανεπηρέαστες τις συνήθειες της ελληνικής και βλάχικης κοινότητας. Η επιμονή των Βλάχων να τελείται η καθιερωμένη εκκλησιαστική λειτουργία στην βλάχικη γλώσσα, η διδασκαλία και η προώθησή της εν γένει προκάλεσε νέες αναταράξεις και διχόνοια μεταξύ της ελληνοβλαχικής κοινότητας χωρίς όμως να πάρει εθνικές διαστάσεις.

Έκτοτε στις κατά τόπους βλάχικες κοινότητες της Ευρώπης και της Ελλάδας όπως και στην περίπτωση της Κλεισούρας, η βλάχικη γλώσσα περιορίστηκε στην προφορική διάδοσή της. Οι πρόγονοι μετέδωσαν τη γλώσσα από γενιά σε γενιά χαράσσοντας τη δική τους πολιτισμική ταυτότητα, κατατάσσοντας τις τοπικές κοινωνίες σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τις διακρίνουν αναφορικά με τη γλώσσα, τις συνήθειες, τις παραδόσεις και τα έθιμα.

3.5 Ποιήματα και Τραγούδια

Πολλάκις, κάτοικοι της Κλεισούρας αλλά και επισκέπτες που τη λάτρεψαν, έγραψαν για εκείνη και αφιέρωσαν λίγους στίχους αποτυπωμένους σε τραγούδια και ποιήματα, εκφράζοντας με αυτό τον τρόπο συναισθήματα και μεταλαμπαδεύοντας στις επερχόμενες γενιές στοιχεία και πολύτιμες πληροφορίες που συνθέτουν και επιβεβαιώνουν την τοπική ιστορία.

Σε αυτή την κατηγορία ανθρώπων συγκαταλέγεται ο Ιωάννης Μπακάλης, επιφανής και καταξιωμένος δικηγόρος και ποιητής που έδρασε επαγγελματικά στην πόλη της Καστοριάς. Καθώς υπήρξε μεγάλος θαυμαστής της πολύπαθης Κλεισούρας έγραψε γι' αυτή τα κάτωθι ποιήματα με τους τίτλους «Τότε» και «Τώρα»

περιγράφοντας την εικόνα και τα συναισθήματα που έτρεφε πριν και μετά τη σφαγή και το ολοκαύτωμά της.

«ΤΟΤΕ»

«Κάθε ομορφιά της σκόρπισε σε σένανε η φύση
και είσαι μάγια και γητικές, γεμάτη στολισμούς.
Λουλούδια, δέντρα και πουλιών τραγούδια έχουν στήσει
χορό στις ώρμες σου πλαγές, πάχουν ξελογιασμούς.
Έχεις μεθύσια ευωδιάς, τα βότανα που χύνουν
και ξεκουράζεται σωστά σε σένα η ψυχή,
ίδια σου δεν αντίκρυσσα, η ομορφιές σου δίνουν
την έκταση εις την καρδιά, ίδια σαν προσευχή.
Στολίστηκες με πράσινο και των βουνών τα πλάγια
χαλίζ βελούδο αληθινό! Τι χρώμα, τι γητεία!
Όλα σου γύρω αρμονικά σαν τα νησιά Χαβάγια,
σαν κάτι που κι αν βλέπουμε θαρρούμε είν' ψευτιά.
Υπέρκαλη κοσμοφωλιά χιλιοτραγουδεσμένη,
βουνά αστρογειτόνιαστα δροσόλουση μεριά,
Ρήγισσα ωραία του βουνού, νυμφούλα στολισμένη,
που ξελογιάζει και μεθάει η θεία σου θωριά.
Αν τα που έγραψα αυτά, φτωχόλογα φανούνε,
και δεν μιλούν για κάθε σου ουράνιο στολισμό,
δεν φταίγω που τους λογισμούς κάλλη σου μεθούνε
κι' άλαλος γίνεται κανείς από τον θαυμασμό».

« ΤΩΡΑ »

«Κλαίει η καρδιά με σπαραγμό για τον κατατρεγμό σου,
Λυγμόν νοιώθω στα στήθη μου τον τραγικό λυγμό σου,
Έσυρ' ο χάρος κι' φωτιά θανατικό και στάχτη,
ίδιο σου δεν εφούντωσε μεσ' την Ελλάδα άχτι.
Σταυροί μικρών και γηρατιών και γυναικών μνημόρια,
Όλα βουβά, όλα φριχτά, νυμφούλα πρίν πανώρηα.
Υψώθηκαν η φλόγες σου ως τ' ουρανού τα πλάτια.
Ρίγησ' ο θεός και σ' έκλαψαν της Παναγιάς τα μάτια.
Αλλοίμονο! Τί ριζικό! Σώπασαν τα τραγούδια!

Φύτρωσαν στη πλαγιά σου τα νεκρικά λουλούδια».¹¹⁰

Με τον ίδιο ξεχωριστό και ιδιαίτερο τρόπο επέλεξε να αποτυπώσει η Νανά Νάσλα τις αναμνήσεις που αποκόμισε από το πατρικό της σπίτι στην Κλεισούρα, και τα στενά οικογενειακά πρόσωπα. Παρ' ότι μεγαλωμένη μακριά από την περιοχή, η αγάπη της για τον τόπο καταγωγής της και οι θύμισες των παιδικών της χρόνων την παρακίνησαν να μετατρέψει τα λεγόμενα των προγόνων της στα κάτωθι ποιήματα.

«Το ξαναζύπνημα της Κλεισούρας»

*«Σαν ιστορία το λέει η γιαγιά,
κι' είναι μια ιστορία,
πως η Κλεισούρα μια φορά
ήταν σαν πολιτεία.*

*Είχε εμπόριο τρανό,
είχε και σχολαρχείο,
και συνεκέντρωνε πολλά,
για τούτα εδώ τα δύο.*

*Στα γλέντια της ξεπέρναγε,
και στην φιλοξενία,
στα ήθη και στα έθιμα,
όλα τ' άλλα χωριά.*

*Ήτανε όμως άτυχο,
πολύ δοκιμασμένο,
κ' απ' τον πολύ πατριωτισμό,
βρέθηκε και καμένο.*

Πέρασαν χρόνια και καιροί,

¹¹⁰ Ποιήματα του Ιωάννη Μπάκαλη όπως είναι καταγεγραμμένα από τον Τζιώγου, Ι. Αριστοτέλη στο βιβλίο του «Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικό της μνημείον της χριστιανωσύνης της Ιεράς Μονής Παναγίας – Γεννήσεως της Θεοτόκου, 1962, σ. 109-110

μεσ' απ' την αγκαλιά της,
ζεπρόβαλλαν νέοι βλαστοί,
φιλόπατρα παιδιά της.

Πού ηνώμενα ρίχνουνε
στην πρόοδον της βλέμμα,
και θέλουν να την κάνουνε,
ν' ακούγεται στα ζένα.

Ξενοδοχείο θα κάνουνε,
ηλεκτρισμό θα φέρουν,
κίνηση θα της δώσουνε,
και ξένοι θα συρρέουν.

Και έτσι η Κλεισούρα μας,
η τόσο ξεχασμένη,
με θάρρος και με θέλησι,
νέα όψη θα φέρη».

«Στην έρημη τώρα Κλεισούρα»

«Στο γαλανό τον ουρανό
φάνηκαν συνεφάκια
χειμώνιασε κι' απ' το βουνό
φεύγουν τα προβατάκια

Κλεισούρα ερημώθηκες,
σε βλέπω πικραμένη,
όλους τους ξεπροβόδησες
γι' αυτό είσαι θλιμένη

Με πόση λύπη φεύγουνε,
από την αγκαλιά σου,
αυτοί που αέρα πήρανε,

απ' τα ψηλά βουνά σου.

*Είς τον καθένα έδωσες,
την γειά και την χαρά,
και λύπες, πίκρες του έδιωξες,
τα πήραν τα βουνά.*

*Κλεισούρα μην πικραίνεσαι,
μην είσαι λυπημένη,
ω! ζακουστή πατρίδα μου,
να'σαι χαρά λουσιμένη.*

*Θα έλθη πάλι η εποχή,
που θα σε λαχταρούνε,
θα τρέζουνε στα δάση σου,
για να ξεκουραστούνε».¹¹¹*

¹¹¹ Ποιήματα της Νανάς Νάσλα όπως είναι καταγεγραμμένα από τον Τζιώγου, Ι. Αριστοτέλη στο βιβλίο του «Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της Ιεράς Μονής Παναγίας – Γεννήσεως της Θεοτόκου, 1962, σ. 100, 112

Κεφάλαιο Τέταρτο: Συμπεράσματα – Προτάσεις

4.1 Συμπεράσματα

Η έρευνα και καταγραφή των πολιτιστικών στοιχείων σύμφωνα με τα οποία διεξήχθη η παρούσα διπλωματική εργασία, μας ωθούν να καταλήξουμε σε γενικά συμπεράσματα τα οποία βοηθούν στην κατανόηση, τη συνειδητοποίηση και τον τρόπο αντιμετώπισης της πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει και συγκεκριμένα της επαρχιακής περιοχής της Κλεισούρας Καστοριάς. Τα συμπεράσματα αυτά παρατίθενται ως εξής:

- Τα χαρακτηριστικά στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς αναμφίβολα έχουν δημιουργήσει και εδραιώσει το ιστορικό παρελθόν συμβάλλοντας ενεργά στην πορεία του εκάστοτε τόπου. Ταυτόχρονα εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν και να επηρεάζουν τη διαδρομή της ιστορίας της περιοχής στην πάροδο του χρόνου, καθιστώντας την μοναδική, παρέχοντάς της πολιτισμική ταυτότητα.
- Η αναγνώριση της πολιτισμικής ταυτότητας συμβάλλει και βοηθά το άτομο να κατανοήσει τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του συνόλου στο οποίο ανήκει. Ωστόσο γεγονός αποτελεί η τάση παραποίησης ή/και εξάλειψης των πολιτιστικών στοιχείων σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ανθρώπινη αμέλεια, ο σύγχρονος τρόπος ζωής, η τεχνολογική εξέλιξη και η παγκοσμιοποίηση ως χαρακτηριστικά του σύγχρονου ανθρώπου έχουν συμβάλλει ενεργά στην απομάκρυνση ή/και κατάργηση των πολιτιστικών στοιχείων και εν γένει των παραδόσεων.
- Ο κάθε τόπος και ο κάθε άνθρωπος οφείλει να συμβάλλει και να αντιμετωπίσει την πολιτιστική κληρονομιά αρχικά ως ένα ενιαίο σύνολο μέσα από το οποίο αναδύεται και προωθείται το κάθε τμήμα ξεχωριστά με στόχο την ολοκληρωμένη και αποτελεσματική προβολή του συνόλου.
- Η προβολή, προώθηση και διάδοση του πολιτιστικού στοιχείου έχει τη δυνατότητα να δώσει ώθηση στον τοπικό τουρισμό. Περιοχές με έντονο το πολιτιστικό στοιχείο αναμφίβολα τείνουν να αναπτύσσονται σε επιμέρους τομείς αναζωπυρώνοντας τη τοπική οικονομία και συμβάλλοντας στην αιφόρο ανάπτυξη και εξέλιξη της ευρύτερης περιοχής.

- Η διάσωση, συντήρηση και επανάχρηση ιστορικών κτιρίων θεωρείται δραστηριότητα φιλική προς το περιβάλλον συμβάλλοντας δραστικά στην μείωση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Συνεπώς ο άνθρωπος σεβόμενος το φυσικό περιβάλλον συμβάλλει στη διατήρηση των φυσικών ισορροπιών σε συνδυασμό με τα υλικά πολιτιστικά στοιχεία που το περιβάλλουν και αντιστρόφως.
- Η προστασία και ανάδειξη των κατά τόπους άυλων και υλικών πολιτιστικών αγαθών δημιουργεί και βασίζεται στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Η επαγρύπνηση και καλλιέργεια των συνειδήσεων των ανθρώπων, η αναγνώριση της πραγματικής αξίας και η εκτίμηση της πολιτιστικής κληρονομιάς οδηγεί στην ουσιαστική ανάπτυξη και εξέλιξη μιας περιοχής ορίζοντας και καθιερώνοντάς την ως παραδειγματικό σύμβολο πολιτισμού.

4.2 Προτάσεις

Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα που προέκυψαν από το σύνολο της έρευνας και βάση των συμπερασμάτων όπως προαναφέρθηκαν προκύπτουν προτεινόμενες λύσεις και προτάσεις. Σκοπός αυτών είναι η ανάδειξη και διάδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περιοχές της υπαίθρου και συγκεκριμένα του επαρχιακού χωριού της Κλεισούρας και παρατίθενται ως εξής:

- Το ενιαίο σύνολο της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί αρωγό ανάπτυξης την τοπικής κοινωνίας και της ευρύτερης περιφέρειας της Καστοριάς. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Δήμος σε συνεργασία με την αντίστοιχη Περιφέρεια οφείλουν να θέσουν συγκεκριμένους στόχους. Η επίδειξη ωριμότητας ως προς την ορθή λήψη αποφάσεων με σκοπό την αποκόμιση του βέλτιστου αποτελέσματος αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές μάρκετινγκ, τα προαναφερθέντα δύνανται να επιτευχθούν με την επίδειξη εξωστρέφειας και κυρίως με τη σύναψη συνεργασίας με αντίστοιχους εγχώριους και διεθνείς οργανισμούς, φορείς και Υπουργεία Πολιτισμού επιδιώκοντας μακροχρόνια ανάπτυξη και βιωσιμότητα.
- Η επένδυση στον τοπικό τουρισμό θα αποτελέσει κινητήρια δύναμη για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, αναβάθμιση του κοινωνικού και μορφωτικού επιπέδου, μείωση της υπογεννητικότητας, ανάπτυξη του

τοπικού πρωτογενή τομέα και αναζωπύρωση της τοπικής οικονομίας. Επίσης, η επένδυση στην πολιτιστική κληρονομιά δύναται να λειτουργήσει ως πόλος έλξης σε διαφορετικούς τομείς αυξάνοντας την επιχειρηματική δραστηριότητα..

- Η δημιουργία ισχυρών ενεργειών μάρκετινγκ και ο στρατηγικός σχεδιασμός δίνει τη δυνατότητα δημιουργίας ευκαιριών και ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων. Η παραγωγή νέων ιδεών, δημιουργικότητας, καινοτομίας και νέων υπηρεσιών ψηφιακής τεχνολογίας δύναται να αποτελέσουν σημαντική πηγή προώθησης της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- Ακολουθώντας το παγκόσμιο παράδειγμα επανάχρησης χώρων και κτηρίων σε συνδυασμό με επιμέρους οικολογικές ενέργειες και καμπάνιες η περιοχή είναι ικανή να αποτελέσει πόλο έλξης και τουριστικό προορισμό σε παγκόσμια κλίμακα.
- Η δημιουργία πολιτιστικών διαδρομών σε συνδυασμό με το φυσικό περιβάλλον το οποίο αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό του νομού Καστοριάς θα αποτελέσουν σημαντικό εργαλείο ανάπτυξης και ενίσχυσης της περιοχής.
- Ωστόσο για τη διαφύλαξη της πραγματικής αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και της διαχείρισή της οι αρμόδιοι φορείς οφείλουν να την αντιμετωπίσουν ως σύμβολο πολιτισμού και επ' ουδενί ως κερδοσκοπικό εμπόρευμα. Διότι σε αυτή την περίπτωση αφενός θα υποβαθμιστεί η πολύτιμη πολιτιστική αξία και αφετέρου θα οδηγήσει σε επιφανειακά και κατά συνέπεια εφήμερα αποτελέσματα.

Βιβλιογραφία

Α. Ελληνική

- Αβραμίδης, Σ. (1951). 'Η Κλεισούρα στις φλόγες'. *Μακεδονικό Ημερολόγιο / Σφενδόνη*, σσ. 109 - 112.
- Αβραμίδης, Σ. (1952). 'Η Κλεισούρα στις φλόγες. (Μέρος II)'. *Μακεδονικό Ημερολόγιο / Σφενδόνη*, σσ. 187 – 192.
- Αντωνιάδου, Σ. Μαυραγάνη, Ε. και Πούλιος, Ι. (2015). *Πολιτισμός και προοπτική – η σημασία της στρατηγικής σε τέσσερις τομείς του πολιτισμού*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Βακουφάρης, Π. (1983). *Ένας κώδικας, ένα σχολείο, ένα χωριό, «Ο κώδικας (1830 – 1850) του δημοτικού σχολείου Κλεισούρας»*. Θεσσαλονίκη: Έκδοση Συλλόγου απανταχού Κλεισουριέων ο "Άγιος Μάρκος".
- Βακουφάρης, Π. (2005). *Η ιστορική Κλεισούρα Καστοριάς*. Θεσσαλονίκη: Έκδοση Συλλόγου απανταχού Κλεισουριέων ο "Άγιος Μάρκος".
- Βακουφάρης, Π. (1996). *Ο κώδικας της Κοινότητας της Κλεισούρας (1868 – 1880)*. Θεσσαλονίκη: Έκδοση Συλλόγου απανταχού Κλεισουριέων ο "Άγιος Μάρκος".
- Βακουφάρης, Π. (1994). 'Ο Δεκαπενταύγουστος στην Κλεισούρα'. *Κλεισούρα*, περ. Β', έτος 7ο, Ιούλιος – Αύγουστος – Σεπτέμβριος σ. 73.
- Βακουφάρης, Π. (1989). 'Τα τσελιγκάτα της Κλεισούρας'. *Κλεισούρα*, περ. Β', έτος 2ο, σ. 19.
- Βουδούρη, Δ. (1992). *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας Ευρωπαϊκής αγοράς*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Γαρουφάλλου, Ε. (2018). *Διοίκηση και Ηγεσία*. Θεσσαλονίκη: Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδος.
- Γιομπλάκης, Α. (1971). *Δημήτριος Νικ. Δάρβαρις: 1757 – 1823: ο εκ Κλεισούρας της Μακεδονίας διδάσκαλος του γένους*. Θεσσαλονίκη: χ.ο.
- Γκαντζιάς, Γ. (2010). *Πολιτιστική πολιτική, χορηγία και εταιρική κοινωνική ευθύνη*. Αθήνα: Παπασωτηρίου.
- Διδασκάλου, Ι. (1998). 'Αρχοντιά και ομορφιά στην Κλεισούρα: στην Δυτική Μακεδονία'. *Μακεδονική Ζωή*, 270, σσ. 48 – 49.
- Δωρής, Μ. (1981). *Πολιτισμός και κοινωνική εξέλιξη*. Αθήνα: Γνώση.

- Έξαρχος, Γ. (2001). *Οι Ελληνόβλαχοι (Αρμάνοι)*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ζερβάκη, Α. (2010). *Η έννοια της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Ζήκος, Θ. (2004). 'Δύο ζωγράφοι του 19^{ου} αι. από την Εράτυρα (Σέλιτσα) στην Κλεισούρα'. *Δυτικομακεδονικά γράμματα*, Α, σσ. 303 – 318.
- Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου Κλεισούρας (2012). *Σοφία, η ασκήτισσα της Παναγίας*. Καστοριά: Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου Κλεισούρας.
- Καμπατζά, Β. (2019). *Πολιτιστικοί Οργανισμοί και Ψηφιακές Τεχνολογίες*. Θεσσαλονίκη: Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδος.
- Κατσανεβάκη, Α.(1998) *Βλαχόφωνα και Ελληνόφωνα τραγούδια της περιοχής Βορείου Πίνδου. Ιστορική – Εθνομουσικολογική προσέγγιση: ο Αρχαϊσμός τους και η σχέση τους με το ιστορικό υπόβαθρο*. Μη εκδοθείσα διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Κατσάνης, Γ. (1930). 'Ένα κομμάτι ελληνικής Ελβετίας'. *Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας*, σσ. 201 – 202.
- Κόνσολα, Ν. (1995). *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κόνσολα, Ν. (2006). *Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κουμανούδης Σ. (2011). *Λεξικόν Λατινοελληνικών μετά συνωνύμων και αντιθέτων*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρης.
- Κοψαχείλης, Σ. (1991). 'Εθιμα και τραγούδια από την Κλεισούρα'. *Μακεδονική Ζωή*, 302, σσ. 49.
- Λάββας, Γ. (2010). *Ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Μοίρα, Π. (2008). *Η παράμετρος της θρησκείας στον πολιτιστικό τουρισμό*. Διαθέσιμο στο: <https://polyxenimoira.weebly.com/uploads/3/0/4/6/30464652>
[Ημερομηνία πρόσβασης 22 Μαρτίου, 2020]
- Μουτσόπουλος, Ν. *Τα αρχοντικά της Μακεδονίας. 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Μπιτσάνη, Ε.Π. (2004). *Πολιτισμική διαχείριση και περιφερειακή ανάπτυξη: σχεδιασμός πολιτιστικής πολιτικής και πολιτιστικού προϊόντος*. Αθήνα: Διόνικος.
- Μπούνια, Α. Νικονάνου, Ν. και Οικονόμου, Μ. (2008). *Η τεχνολογία στην υπηρεσία της πολιτισμικής κληρονομιάς: διαχείριση, εκπαίδευση, επικοινωνία*. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.

- Μπουτσιούκη Σ. (2015). Η Πολυμελής Πολιτιστική Διπλωματία. Διεθνείς Οργανισμοί και Διεθνείς Συλλογικές Πρωτοβουλίες στο Ν. Βασιλειάδης, Σ. Μπουτσιούκη Σ. *Πολιτιστική Διπλωματία. Ελληνικές και Διεθνείς διαστάσεις*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Νιτσιάκος Β. (1979). *Αετομηλίτσα (παραδοσιακή λαογραφία)*, τευχ. Α΄, Γιάννινα: χ. ε.
- Νιτσιάκος Β. (1995). *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου στον απόηχο μιας μακράς διάρκειας*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Νιτσιάκος, Β. και Λαϊτσος, Σ. (1995). *Χορός και συμβολική έκφραση της κοινότητας 'Κίνικ', Το Περιβόλι της Πίνδου. Αναζητώντας την Κοινότητα του σήμερα. Ιχνηλατώντας την Κοινωνία του χθές*. Περιβόλι: Εξωραϊστικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος Περιβολίου "Βάλια Κάλντα".
- Μπίρκας, Κ. (1978). *Αβδέλλα – Αετοφωλιά της ένδοξης Πίνδου*. Αθήνα: Ιωλκός.
- Οικονόμου, Μ. Μπούνια, Α. και Νικονάνου, Ν. (2008). *Η τεχνολογία στην υπηρεσία της πολιτισμικής κληρονομιάς*. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Ξένου, Α. (2015). 'Η απειλούμενη πολιτιστική κληρονομιά στο πλαίσιο των ένοπλων συρράξεων: το νομικό πλαίσιο, η προστασία, τα κενά και οι προοπτικές'. *Ενθα*, 4, σσ. 30-38.
- Πάντσιος, Θ. (1993). *Η Ιερά μονή Κλεισούρας και τα θαύματά της: από τα αρχαιότερα ιερά μοναστήρια της δυτικής Μακεδονίας*. Θεσσαλονίκη: χ.ο.
- Παπάνας, Ι. (1994). '15 Αύγουστος στην Κλεισούρα'. *Κλεισούρα*, Ιούλιος - Αύγουστος - Σεπτέμβριος. περ. Β΄, έτος 7ο, σ. 73.
- Παπαμιχαήλ, Μ. (1972). *Κλεισούρα Δυτικής Μακεδονίας: ακμή – πολιτισμός - αγώνες – θυσίες – ιστορία – ηθογραφία - λαογραφία: η παλαιά Κλεισούρα από αρχαίων χρόνων μέχρι του 1913*. χ.τ.: χ.ο.
- Παπαμιχαήλ, Μ. (1956). *Δημήτριος Ν. Δάρβαρις*. Θεσσαλονίκη: Σύλλογος Απανταχού Κλεισουριέων.
- Πηχιών, Α. (1860). 'Η Παιδεία στην Κλεισούρα την Δεκαετία του 1860'. *Μακεδονική Ζωή*, 348, σσ. 40 – 41.
- Πούλιος, Ι., Αλιβιζάτου, Μ., Αραμπατζής, Γ., Γιαννακίδης, Α., Καραχάλης, Ν., Μάσχα, Ε., Μούλιου, Μ., Παπαδάκη, Μ., Προσύλης, Χ., Τουλούπα, Σ. (2015). *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο: <http://hdl.handle.net/11419/2394> [Ημερομηνία πρόσβασης 21 Μαΐου 2020].

- Σιγάλας, Α. (1939). *Από την πνευματική ζωή των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας: αρχεία και βιβλιοθήκαι δυτικής Μακεδονίας*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σιγάλας, Α. (1940). 'Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας'. *Μακεδονικά*, τομ. 1^{ος}, σσ. 500 – 505.
- Σιώκης, Ν. (2004). 'Δημήτριος Ν. Δάρβαρης. Βιβλιογραφικό σχέδιασμα: 1787 Κλεισούρα Δυτ. Μακεδονίας – 1823 Βιέννη'. *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, σσ. 279 – 298.
- Σιώκης, Ν. (2012). *Ενδυμασία και κοινωνία στην Κλεισούρα Καστοριάς: μελέτη βασισμένη σε φωτογραφικά τεκμήρια (τέλη 19^{ου} – ά μισό 20^{ου} αιώνα)*. Θεσσαλονίκη: χ.ο
- Σιώκης, Ν. (2001). 'Η Μεγάλη Παναγιά στην Κλεισούρα'. *Κλεισούρα*, Αύγουστος - Σεπτέμβριος περ. Γ', έτος 15ο, σ. 140.
- Σιώκης, Ν. (2002). 'Η Βλάχικη γλώσσα και οι προσπάθειες διατήρησής της από τους Βλάχους απόδημους (τέλη 18ου-αρχές 19ου αιώνα)'. *Ελιμειακά*, 21 (48 – 49), σσ. 39-57 και 138-159. Διαθέσιμο στο: <https://www.academia.edu> [Ημερομηνία πρόσβασης 20 Απριλίου 2020].
- Σιώκης, Ν. (2011). *Η ιστορία και τα κειμήλια των ιερών ναών Αγίου Νικολάου και Αγίου Δημητρίου Κλεισούρας Καστοριάς*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Σιώκης, Ν. (2010). *Η πνευματική κίνηση και ζωή στη Δυτική Μακεδονία: Η Κλεισούρα κατά τον 19^ο αιώνα επί τη βάσει ανέκδοτων εκκλησιαστικών κωδίκων, εγγράφων και λοιπών πηγών*. Μη εκδοθείσα διδακτορική διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σιώκης, Ν. (2004). *Άγνωστες προσωπικότητες από την Κλεισούρα Καστοριάς*. *Ελιμειακά*, 53, σσ. 171 - 182. Διαθέσιμο στο: <https://www.academia.edu> [Ημερομηνία πρόσβασης 22 Απριλίου 2020].
- Σιώκης, Ν. (2007). *Κλεισούρα: λεύκωμα 2007*. Αθήνα: Γερωνυμάκη.
- Σιώκης, Ν. (2006). 'Ο Τρανός χορός και το δρώμενο του Βαλμά στην Κλεισούρα Καστοριάς'. *Παράδοση και Τέχνη*, 87, σσ. 9-16.
- Σιώκης, Ν. (2009). 'Ο Κλήδονας στους Βλάχους: η μετατροπή ενός δρώμενου σε πανηγύρι'. *Ηπειρωτικά Γράμματα*, 14, σσ. 539 – 560.

- Σιώκης, Ν. (2006 / 20/08/2006). *Βλαχοχώρια: συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας*. Διαθέσιμο στο: <https://vlahoi.net/vlahoxoria/sinoptiki-istoria-skleisouras> [Ημερομηνία πρόσβασης 22 Φεβρουαρίου 2020].
- Σιώκης, Ν. και Παράσχος, Δ. (2001). *Οι Βλάχοι του Μουρικίου και του Σινιάτσικου*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Χριστοδουλίδη.
- Σκουλάς, Γ. και Σκουλά, Δ. (2011). 'Το δικαίωμα του πολίτη στο πολιτιστικό περιβάλλον: η συνταγματική και νομική διάσταση στην παιδεία και στον πολιτισμό'. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 15(60), σσ. 31-51.
- Σταματίου, Σ. (1913). 'Η Βλαχοκλεισούρα'. *Η Νέα Ελλάς, Α'*, σσ. 71 – 74.
- Σύλλογος «Φίλοι Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα Νομού Καστοριάς». (2000) 'Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου για την Κλεισούρα'. Καστοριά: Δήμος Κλεισούρας, σσ. 25 – 136.
- Τροβά, Ε. (1992). *Η έννοια του πολιτιστικού περιβάλλοντος κατά το Σύνταγμα του 1975/86*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Τροβά, Ε. και Σκουρής, Π. *Προστασία αρχαιοτήτων και της πολιτιστικής κληρονομιάς: ο Νόμος 3028/2002*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Τσάρας, Γ. (1978). *Η Κλεισούρα στα 1849*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Τζιώγος, Α. (1962). *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικών αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της Ιεράς Μονής Παναγίας – Γεννήσεως της Θεοτόκου*. Θεσσαλονίκη: Μ. Τριανταφύλλου.
- Τριανταφυλλίδης, Σ. (1961). 'Η περίλαμπρος ιστορία και το ολοκαύτωμα της Κλεισούρας'. *Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας*, σσ. 256 – 261.
- Τρύπης, Γ. (1961). 'Κλεισούρα: σύντομος ιστορική ανασκόπησης της Κλεισούρας'. *Αριστοτέλης*, 26, σσ. 9 – 32.
- Τρύπης, Γ. (1972). *Κλεισούρα*. Θεσσαλονίκη: χ. ο.
- Τσαμίσης, Π. *Η Καστοριά και τα μνημεία της: έργον επαινεθέν υπό της Ακαδημίας Αθηνών*. Αθήναι : Τύποις Ι. Λ. Αλευρόπουλος,
- Χατζής, Ν. (2020 / 28/05/20). *Βλάχικη γλώσσα: Αρομανική – Βλάχικη. Προέλευση, αλφάβητο, λεξικοστατιστική και γλωσσοχρονολόγηση της γλώσσας*. Διαθέσιμο στο: <http://www.vlahoi.net/vlahiki-glossa/aromanii-vlahiki-hadjis> [Ημερομηνία πρόσβασης 9 Ιουνίου 2020].

- Χατζηκυριάκος, Γ. (1930). 'Μακεδονικά σημειώματα: τοπικά, ιστορικά, επιγραφικά: Κλεισούρα – Καστοριάς'. *Μακεδονικό Ημερολόγιο / Σφενδόνη*, σσ. 129 – 134.
- Χατζηανέστης, Μ. (1994). 'Το Ιστορικό μοναστήρι Παναγίας Κλεισούρας'. *Μακεδονική Ζωή*, 343, σσ. 48.
- Geertz, C. (2003). *Η Ερμηνεία των πολιτισμών*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Kahl, T. (2011). Ποιες είναι οι πιθανότητες επιβίωσης της αρμανικής (βλάχικης); Επισημάνσεις σχετικά με την απώλεια και τη διατήρηση μιας γλώσσας. *Γλωσσολογία*, 19, σσ. 33-4. Διαθέσιμο στο <http://glossologia.phil.uoa.gr/sites/default/files/4.%20Kahl.pdf> [Ημερομηνία πρόσβασης 4 Μαΐου 2020].

B. Ξενόγλωσση

- Ahmad Y. (2006). 'The Scope and Definition of Heritage: From Tangible to Intangible', *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 12, No. 3, pp. 292 – 300.
- Alexandrakis G., Manasakis C., Kampanis N. A. (2019). 'Economic Societal Impacts on Cultural Heritage Sites, Resulting from Natural Effects and Climate Change', *Heritage*, Vol. 2, pp. 279 – 305.
- Avruch, K. (1998). *Culture and conflict resolution*. Washington DC: United States Institute of Peace Press.
- Bowitz E., Ibenholt K. (2009). 'Economic Impacts of Cultural Heritage – Research and Perspectives', *Journal of Cultural Heritage*, Vol. 10, pp. 1 – 8.
- Del Saz Salazar, S. and Maontagud Marques J. (2005). 'Valuing cultural heritage: the social benefits of restoring and old Arab tower', *Journal of Cultural Heritage*, 6, pp. 69-77.
- Dumcke C., Gnedowsky M. (2013). *The Social and economic value of cultural heritage: literature review*, EENC.
- Edson, G. (2004). 'Heritage: Pride or Passion, product or service?', *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 10, No. 4, pp. 333 – 348.
- Erl, A. (2011). *Memory in culture*. London, UK: Palgrave Macmillan.
- Erl, A. Nunning, A. and Young, S.B. (2010). *A companion to cultural memory studies*. Berlin, Germany: De Gruyter.

- European Commission (2010). Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth.
- Foni, A.E. Papagiannakis, G. and Magnenat-Thalmann, N. ‘A taxonomy of visualization strategies for cultural heritage applications’, *ACM Journal on Computing and Cultural Heritage*, 3(1), pp. 1-21.
- Galla, A. (2008). ‘The First Voice in Heritage Conservation’, *International Journal of Intangible Heritage* Vol. 3, pp. 10–25.
- Kurin R. (2004). ‘Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention: a critical appraisal’, *Museum International* Vol. 56, No. 1 – 2, pp. 66 – 77.
- Licciardi, G. and Amirtahmasebi, R. (2012). *The economics of uniqueness: investing in historic city cores and cultural heritage assets for sustainable development*. Washington: World Bank Publications.
- Logan W., Craith M. N., Kockel U. (2016). The New Heritage Studies Origins and Evolution, Problems and Prospects στο W. Logan, M. N. Craith, U. Kockel (eds) *A Companion to Heritage Studies*, Willey – Blackwell
- Matsumoto, D. (1996). *Culture and psychology*. Pacific Grove, CA: Brooks / Cole.
- Poria Y., Butler R., Airey D. (2004). ‘Links between tourists, heritage and reasons for visiting heritage sites’, *Journal of Travel Research*, Vol. 43, pp. 19 – 28.
- Rizzo I., Throsby D. (2006). ‘Cultural Heritage: Economic Analysis and Public Policy in V. A. Ginsburg and D. Throsby (eds)’, *Handbook of the Economics of Art and Culture*, Vol. 1, Elsevier B.v., pp. 984 – 1016.
- Ruggles D. F., Silverman H. (2009). ‘From tangible to intangible heritage στο D. F. Ruggles και H. Silverman (eds) *Intangible Heritage Embodied*’, Springer, pp. 1 – 14.
- Snowball, J. and Courtney, S. (2010). ‘Cultural heritage routes in South Africa: effective tools for heritage conservation and local economic development?’ *Development Southern Africa*, 27(4), pp. 563-576.
- Spanos, V.D. and Goulas, A. (2017). ‘Cultural heritage displaying: residents looking in the mirror’, *e-Journal of Science & Technology*, 12(4), pp. 1-11.
- Sullivan, A.M. (2016). Cultural Heritage & New Media: A Future for the Past, 15 J. Marshall Rev. Intell. Prop. L. 604 (2016). The John Marshall Review of Intellectual Property Law, 15(3), p. 11.

- Timothy D. J., Boyd S. W. (2006). 'Heritage Tourism in the 21st Century: Valued Traditions and New Perspectives', *Journal of Heritage Tourism*, Vol. 1, No. 1, pp. 1 – 16.
- Timothy D. J., Nyaupane G. P. (2009). 'Introduction: heritage tourism and the less-developed world in D. J. Timothy and G. P. Nyaupane (eds)', *Cultural Heritage and Tourism in the Developing World: A Regional Perspective*, Routledge, pp. 3 – 20.
- Tuan Huu T. and Navrud S. (2008). 'Capturing the benefits of preserving cultural heritage', *Journal of Cultural Heritage*, 9, pp. 326-337.
- Turnpenny M. (2004). 'Cultural Heritage, an ill-defined Concept? A Call for Joined-up Policy', *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 10, No. 3, pp. 295 – 307.
- Valderama F. (1995). *A History of UNESCO*, UNESCO Publishing
- Vecco M. (2010). 'A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible', *Journal of Cultural Heritage*, Vol. 11, pp. 321 – 324.
- Wilson B. G., McIntosh A. J. (2007). 'Heritage Buildings and Tourism: An Experiential View', *Journal of Heritage Tourism*, Vol. 2, No. 2, pp. 75 – 93.

Γ. Ηλεκτρονικές Πηγές

- Αυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ελλάδος, (2020) *Αργκουτσιάρια (Καρναβάλια Κλεισούρας)*. Διαθέσιμο στο: <http://ayla.culture.gr/argoutsiaria/> [Ημερομηνία πρόσβασης 16 Σεπτεμβρίου 2020].
- Μουσιούττας, Μ. (2015). *Διαχείριση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς*. [online]. Διαθέσιμο: <http://www.sigmalive.com/simerini/analiseis/221677/diaxeirisi-kai-prostasia-tis-politistikisklironomias> [Ημερομηνία πρόσβασης 28 Μαρτίου 2020].
- Μπαλάσκα-Φλέγκα, Ε. (2009). *Πολιτισμός: Μνήμη και δημιουργικότητα – η Οικουμενική Διακήρυξη της UNESCO για την πολιτισμική ποικιλομορφία*. [online]. Διαθέσιμο στο: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj-v7-PgNbaAhWFLVAKHTEgAcUQFggtMAA&url=http%3A%2F%2Fvivilatalant>

- [.fth.sch.gr%2F%3Fq%3Ddownload%2Ffile%2Ffid%2F19&usg=AOvVaw2wfB31P30PqLWhhjnmWNpq](https://www.fth.sch.gr%2F%3Fq%3Ddownload%2Ffile%2Ffid%2F19&usg=AOvVaw2wfB31P30PqLWhhjnmWNpq) [Ημερομηνία πρόσβασης 17 Μαΐου 2020].
- O.H.E. (1948). *Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Διαθέσιμο στο: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk> [Ημερομηνία πρόσβασης 2 Μαρτίου 2020].
- O.H.E (2007). *Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων Πληθυσμών*. Διαθέσιμο στο: <https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/Declaration-Indigenous-Greek.pdf>. [Ημερομηνία πρόσβασης 3 Μαρτίου 2020].
- CHCFE CONSORTIUM, (2015) *Cultural Heritage Counts for Europe: Executive Summary and Strategic Recommendations*. Διαθέσιμο στο: <https://www.europanostra.org/our-work/policy/cultural-heritage-counts-europe/> [Ημερομηνία πρόσβασης 17 Μαρτίου 2020].
- ICCROM Working Group (2005). *Definition of cultural heritage: references to documents in history*. [online]. Διαθέσιμο: <http://cif.icomos.org> [Ημερομηνία πρόσβασης 8 Μαρτίου 2020].
- ICOMOS (1965). *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (the Venice Charter, 1964)*. Διαθέσιμο στο: https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf [Ημερομηνία πρόσβασης 19 Μαρτίου 2020].
- ICOMOS (1987). *Charter for the conservation of historic towns and urban areas (Washington charter 1987)*. Διαθέσιμο στο: https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf [Ημερομηνία πρόσβασης 19 Μαρτίου 2020].
- International Museum Office (1931). *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*. Διαθέσιμο στο: <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments> [Ημερομηνία πρόσβασης 23 Μαρτίου 2020].
- Franchi, E. (2015). What is cultural heritage. [online]. Διαθέσιμο: <https://www.khanacademy.org/humanities/art-history/basics/beginners-arthistory/a/What-is-cultural-heritage> [Ημερομηνία πρόσβασης 2 Απριλίου 2020].
- The Charter of Krakow (2000) *Principles for conservation and restoration of built heritage*. Διαθέσιμο στο: <http://smartheritage.com/wp->

- <content/uploads/2015/03/KRAKOV-CHARTER-2000.pdf> [Ημερομηνία πρόσβασης 4 Απριλίου 2020].
- United Nations (1976a). *International Covenant on Civil and Political Rights*. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 19 December 1966. United Nations Treaty Series, vol. 999, 171. New York: United Nations. Διαθέσιμο στο: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/v999.pdf> [Ημερομηνία πρόσβασης 6 Απριλίου 2020].
- United Nations (1976b). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Διαθέσιμο στο: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cescr.pdf> [Ημερομηνία πρόσβασης 6 Απριλίου 2020].
- United Nations (1981). *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. Διαθέσιμο στο: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>. [Ημερομηνία πρόσβασης 7 Απριλίου 2020].
- United Nations (1989). *Convention on the Rights of the Child*. Διαθέσιμο στο: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf>. [Ημερομηνία πρόσβασης 8 Απριλίου 2020].
- United Nations (1990). *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*. Διαθέσιμο στο: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cmw.pdf>. [Ημερομηνία πρόσβασης 14 Απριλίου 2020].
- United Nations (2007). *Alliance of Civilizations: Report of the High-level Group*. Διαθέσιμο στο: <https://www.unaoc.org/resource/alliance-of-civilizations-report-of-the-high-level-group-13-november-2006/> [Ημερομηνία πρόσβασης 14 Απριλίου 2020].
- UNESCO (1971) *Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat 1971*. Διαθέσιμο στο: http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=15398&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. [Ημερομηνία πρόσβασης 2 Μαΐου 2020].
- UNESCO (1972). *Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Διαθέσιμο στο: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> [Ημερομηνία πρόσβασης 9 Μαΐου 2020].

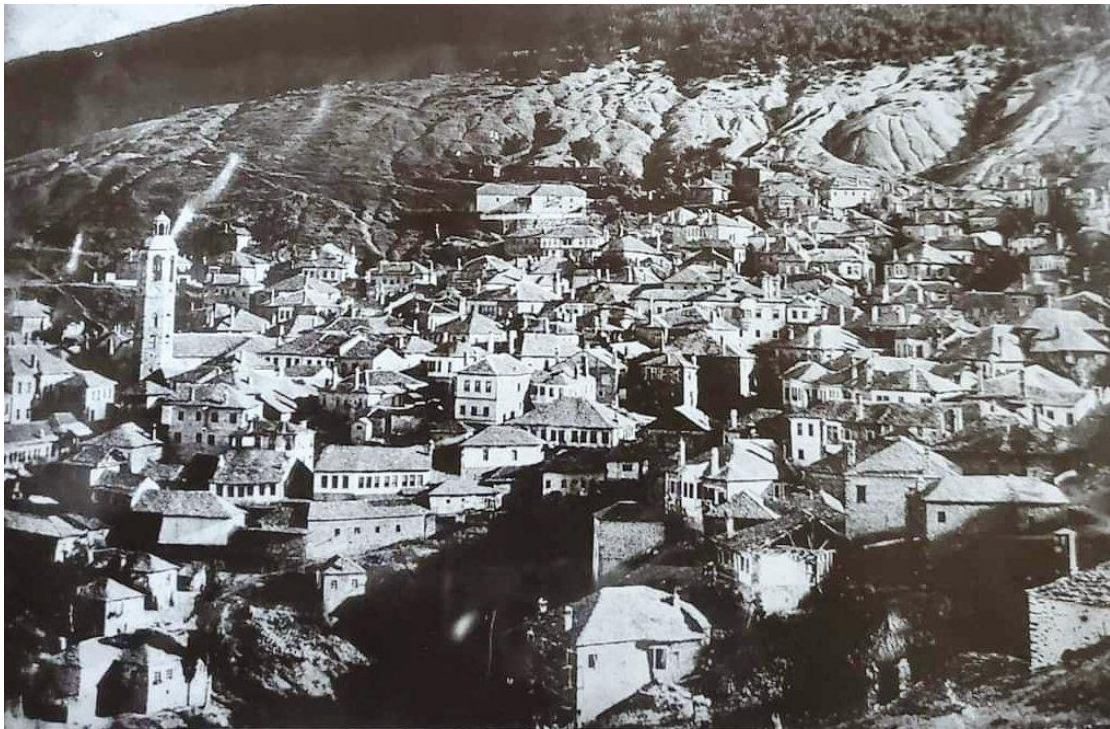
UNESCO (1989) *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*. Διαθέσιμο στο: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13141&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

[Ημερομηνία πρόσβασης 28 Μαΐου 2020].

UNESCO (2002) *Manual of the General Conference*, UNESCO: Paris. Διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000125590> [Ημερομηνία πρόσβασης 16 Μαΐου 2020].

UNESCO (2003) *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Διαθέσιμο στο: <https://ich.unesco.org/doc/src/15164-EN.pdf> [Ημερομηνία πρόσβασης 16 Μαΐου 2020].

Παράρτημα Φωτογραφιών

Εικ. 1) Φωτογραφία από την παλιά Κλεισούρα. Αριστερά διακρίνεται το πανύψηλο καμπαναριό του Αγίου Νικολάου ενώ στους πρόποδες του βουνού ο Ι. Ν. του Αγίου Αντωνίου.

Εικ. 2) Αποψη της Κλεισούρας από τον λόφο του Αγίου Αθανασίου. Στην δεξιά πλευρά διακρίνεται η πυκνή βλάστηση από την οποία περιβάλλεται το χωριό και ο Ι. Ν. του Αγίου Αντωνίου. Στο βάθος δεσπόζει το εξωκκλήσι του Προφήτη Ηλία με φόντο το όρος Σινιάτσικο.

Εικ. 3) Άποψη της Κλεισούρας με φόντο την πεδιάδα της Πτολεμαΐδας.

Εικ. 4) Η Κλεισούρα αποτελεί τον ιδανικό τουριστικό προορισμό κατά τους χειμερινούς μήνες.

Εικ. 5) Πυκνή βλάστηση η οποία καθορίζει τα φυσικά όρια της Κλεισούρας και του δάσους που την περιβάλλει αποτελούμενη από δρύς, οξιές και βελανιδιές.

Εικ. 6) Αναβίωση του εθίμου των Αραγκουτσαριών κατά την 1^η Ιανουαρίου με τους συμμετέχοντες να φορούν την χειροποίητη παραδοσιακή ενδυμασία. Απαραίτητη κρίνεται η συμμετοχή των ρόλων της «Κοκόνας» και του «Γκέκα».

Οι φωτογραφίες αποτελούν υλικό του Εθνικού Ευρετηρίου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και η εγγραφή του δρώμενου σε αυτό πραγματοποιήθηκε το 2020.

<http://ayla.culture.gr/argoutsaria/>

<https://www.youtube.com/watch?v=Rj4-f4F70IM>

<https://www.youtube.com/watch?v=5KMNOmH5Ms>

Εικ. 7) Αναβίωση του εθίμου των Αραγκουτσαριών.

Εικ. 8) Συγκεντρωμένο μουλούκι Αραγκουτσαριών στην κεντρική πλατεία.

Εικ. 9) Φωτογραφίες καρναβαλιστή από το προσωπικό αρχείο του Ιωάννη Τζιούφα.

Εικ. 10) Φωτογραφίες της «Κοκόνας» και του «Γκέκα» από το προσωπικό αρχείο του Δημητρίου Νικ. Σιώκη.

Εικ. 11) Ο χορός «Μπισινάκο» ανήμερα της Αναλήψεως στο χορτολίβαδο του Αγίου Μάρκου εν έτη 1920. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από το προσωπικό αρχείο του Νικολάου Δημ.Σιώκη.

Εικ. 12) Εσωτερική άποψη παραδοσιακής κλεισουριώτικης οικίας. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 13) Εσωτερική άποψη παραδοσιακής κλεισουριώτικης οικίας. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 14) Εσωτερική άποψη παραδοσιακής κλεισουριώτικης οικίας. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 15) Παραδοσιακός αργαλειός υφαντών και ειδών λαϊκής τέχνης. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 16) Χαρακτηριστικό παραδοσιακό χειροποίητο κλεισουριώτικο κιλίμι φτιαγμένο σε αργαλειό. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 17) Παραδοσιακή κρήνη στην δασώδη περιοχή Ρούγκο. Η τοποθετημένη μαρμάρινη επιγραφή μαρτυρά την ανακαίνιση της από τον Χρ. Τσιόλη εις μνήμη των γονέων του Νικολάου και Παρασκευής Τσιόλη εν έτη 1951.

Εικ. 18) Οι δύο όψεις της πύλης του санατορίου στην περιοχή της Κλεισούρας αποτελούν το μοναδικό διασωθέν στοιχείο της ύπαρξής του, πέραν των προφορικών και γραπτών μαρτυριών. Το εξαιρετικό φυσικό περιβάλλον εννόησε την δημιουργία του στην περιοχή φιλοξενώντας ασθενείς με φυματίωση κατά το Α' μισό του 20^{ου} αιώνα.

Εικ. 19) Αρχοντική κατοικία Τόττη, κατασκευασμένη εν έτη 1842.

Εικ. 20) Αρχοντική κατοικία Τόττη, κατασκευασμένη εν έτη 1842.

Εικ. 21) Η πλατεία «Τσαϊρί» στην κάτω γειτονιά. Στο βάθος δεσπόζει το Δημοτικό Σχολείο.

Εικ. 22) Μνημείο έμπροσθεν της ανατολικής πλευράς του Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου προς τιμές των 280 σφαιρισθέντων από τις γερμανικές δυνάμεις κατά το έτος 1944. Το μνημείο αποτελεί δαπάνη του Φιλανθρωπικού Συλλόγου απανταχού Κλεισουριέων «Ο Άγιος Μάρκος».

Εικ. 23) Μνημείο στην ανατολική πλευρά του Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου προς τιμή των θυμάτων της γερμανικής κατοχής.

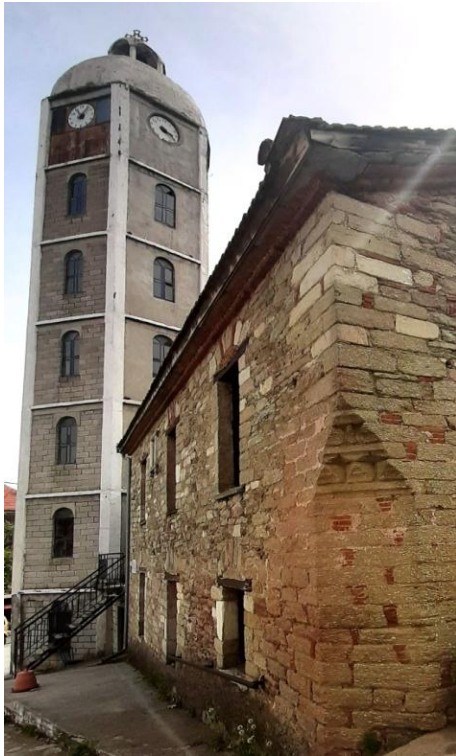
Εικ. 24) Ο μακρύς κατάλογος των θυμάτων της γερμανικής κατοχής. Στο μνημείο τελείται επιμνημόσυνη δέηση εις μνήμην των σφαγιασθέντων θυμάτων.

Εικ. 25) Εξωτερική άποψη του Ι. Ν Αγίου Νικολάου στην κεντρική πλατεία της Κλεισούρας.

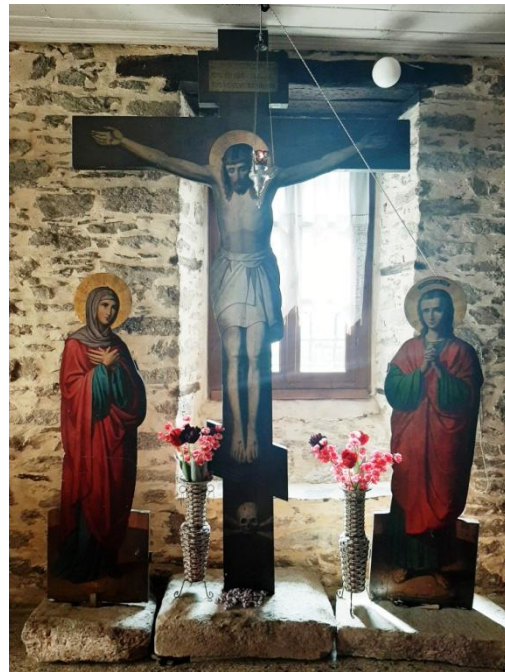
Εικ. 26) Η μαρμάρινη επιγραφή στην εξωτερική πλευρά του ιερού βήματος ομοίως και άνωθεν του δεξιού φεγγίτη αποδεικνύει ότι ο ναός κτίστηκε κατά το έτος 1839.

Εικ. 27) Μεταγενέστερα του Ι. Ν. Αγίου Νικολάου, κατά το έτος 1856 κτίστηκε το καμπαναριό ύψους 32 μέτρων όπως προκύπτει σε αντίστοιχη μαρμάρινη επιγραφή άνωθεν της εξώθυρας.

Εικ. 28) Εσωτερική άποψη του Ι. Ν. Αγίου Νικολάου από τον γυναικωνίτη.

Εικ. 29) Το λάβαρο του Συλλόγου Απανταχού Κλεισουριέων «Ο Άγιος Μάρκος» με χρονολογία 1919 όπως και ο εσαυρωμένος της Αναστάσεως κοσμούν το εσωτερικό του Ι. Ν. Αγίου Νικολάου.

Εικ. 30) Οστεοθήκες με λείψανα των Αγίου Νικολάου, του Μέγα Βασιλείου και της Οσίας Σοφίας, όπως και των Αγίου Μαρδαρίου, του Αγίου Κοσμά του 1^{ου}, του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά και της Αγίας Μάρτυρος Ελπίδας τίθενται προς προσκύνημα από τους πιστούς.

Εικ. 31) Εξωτερική άποψη του Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου.

Εικ. 32) Ο Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου κτίστηκε κατά το έτος 1856 όπως προκύπτει από την σμιλευμένη χρονολογία στην εξωτερική δεξιά πλευρά του ναού άνωθεν του Αγίου Βήματος.

Εικ. 33) Ξυλόγλυπτο τέμπλο του Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου το οποίο φέρει χρονολογία 1419.

Εικ. 34) Λεπτομέρεια της σμιλευμένης χρονολογίας 1419 στο ξυλόγλυπτο τέμπλο του Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου.

Εικ. 35) Ξυλόγλυπτο προσκυνητάρι του Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου με σμιλευμένη χρονολογία κατασκευής 20 Μαρτίου 1820.

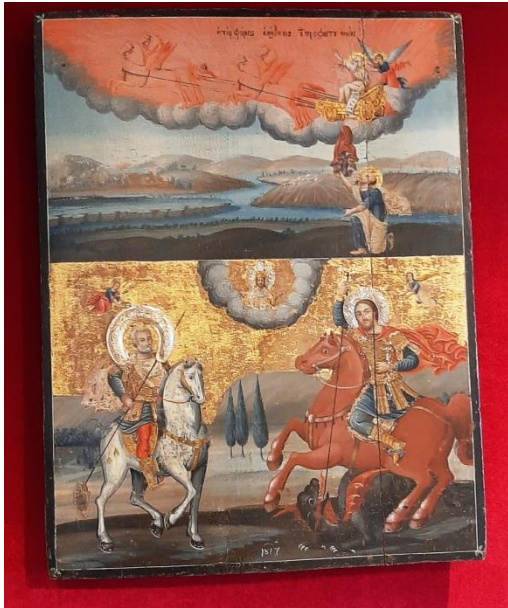
Εικ. 36) Το Κειμηλιαρχείο Κλεισούρας δημιουργήθηκε το 2018 και συστεγάζεται στον γυναικωνίτη του Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου.

Εικ. 37) Τρίπτυχη ξυλόγλυπτη εικόνα του Αγίου Νικολάου με απεικόνιση Δέησης και Αγίων του 18^{ου} αιώνα φυλασσόμενη στο Κειμηλιαρχείο.

Εικ. 38) Εκκλησιαστικό ριπίδιο του Αγίου Νικολάου χρονολογημένο κατά το Α' μισό του 17^{ου} αιώνα φυλασσόμενο στο κειμηλιαρχείο.

Εικ. 39) Δίζωνη εικόνα της Πυρφόρου Ανάβασης του Προφήτη Ηλία και των Αγίων Μηνά και Γεώργιο με αναγραφόμενη χρονολογία 1817 φυλασσόμενη στο Κειμηλιαρχείο.

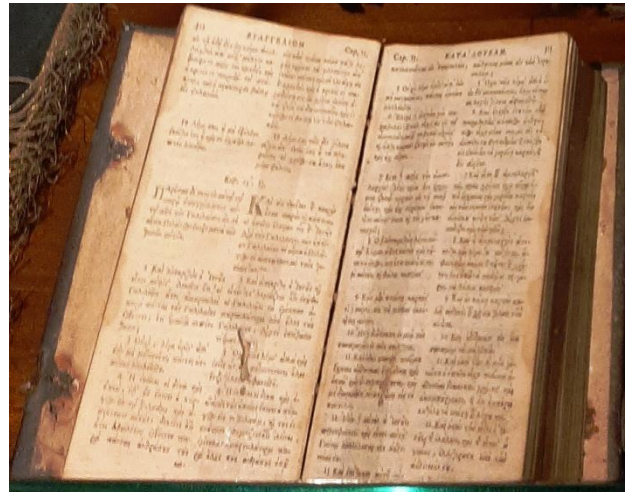
Εικ. 40) Βιβλίο με τίτλο “Μαργαρίται, λόγοι διάφοροι Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου”. Τυπογραφείο του Νικολάου Γλυκού, Βενετία, 1683 φυλασσόμενο στο Κειμηλιαρχείο.

Εικ. 41) Χρυσοκέντητος επιτάφιος κατασκευασμένος σε βιεννέζικο εργαστήριο στα τέλη του 18^{ου} αιώνα φυλασσόμενος στο Κειμηλιαρχείο.

Εικ. 42) Ξυλόγλυπτη εικόνα του Αγίου Μάρκου με απεικόνιση το Άγιο Μανδήλιο και σκηνές θαυμάτων χρονολογημένη εν έτη 1865 φυλασσόμενη στο Κειμηλιαρχείο.

Εικ. 43) Ευαγγέλιο εγκόλλιο τυπωμένο στο Λέιντεν της Ολλανδίας το έτος 1710 φυλασσόμενο στο Κειμηλιαρχείο.

Εικ. 44) Ευαγγέλιο τυπωμένο στη Βενετία από την Ελληνική Τυπογραφία Φοίνικος εν έτη 186 φυλασσόμενο στο Κειμηλιαρχείο.

Εικ. 45) Άγιο ποτήριο, έργο του Θεοχάρη κατασκευασμένο κατά το έτος 1869 φυλασσόμενο στο Κειμηλιαρχείο.

Εικ. 46) Δοχείο αγιασμού, δωρεά του Νικόλα και της Μαρίας Μπέκα, 1871 φυλασσόμενο στο Κειμηλιαρχείο.

Εικ. 47) Στέφανα γάμου και εκκλησιαστικά αντικείμενα του 19^{ου} αιώνα φυλασσόμενα στο Κειμηλιαρχείο.

Εικ. 48) Τμήμα ξυλόγλυπτου τέμπλου του Αγίου Αθανασίου κατασκευασμένο στα τέλη του 18^{ου} αιώνα φυλασσόμενο στο Κειμηλιαρχείο.

Εικ. 49) Εξωτερική άποψη από τον Ι. Ν. Αγίου Αθανασίου ο οποίος αποτελεί τον χώρο τον κοιμητηρίων.

Εικ. 50) Η μαρμάρινη τοποθετημένη επιγραφή στην εξωτερική δεξιά πλευρά του Ι. Ν. Αγίου Αθανασίου άνωθεν του Αγίου βήματος ορίζει ως έτος κατασκευής το 1849.

Εικ. 51) Εικόνα του Αγίου Αθανασίου με αναγραφόμενη χρονολογία 1900.

Εικ. 52) Τέμπλο στο εσωτερικό του Ι. Ν. Αγίου Αθανασίου.

Εικ. 53) Εξωτερική άποψη του Ι. Ν. Αγίου Αντωνίου στους πρόποδες του βουνού.

Εικ. 54) Εξωτερική άποψη του Ι. Ν. Αγίου Αντωνίου. Η λιθοκτιστη τοιχοποιία πραγματοποιήθηκε ως αφιέρωμα από τον Χρήστο Στάγκα και την σύζυγο του Άννα Στάγκα.

Εικ. 55) Πλαϊνή είσοδος του Ι. Ν. Αγίου Αντωνίου.

Εικ. 56) Τοιχογραφία του Αγίου Γεωργίου. Αφιέρωμα στον Ι. Ν. Αγίου Αντωνίου από τον Γκίκο Γεώργιο στις 4 Μαΐου 1906.

Εικ. 57) Εσωτερική άποψη της εξώθυρας και παραδοσιακός τρόπος ασφαλείας από το εσωτερικό του Ι. Ν. Αγίου Αντωνίου.

Εικ. 58) Τοιχογραφία του Προφήτη Ηλία. Αφιέρωμα στον Ι. Ν. Αγίου Αντωνίου από τον Κώστα Στεργίου στις 8 Απριλίου 1908.

Εικ. 59) Φορητή εικόνα μεγάλων διαστάσεων με Χερουβεΐμ και Δέηση του IC XC στον Ι. Ν. Αγίου Αντωνίου.

Εικ. 60) Ξύλινος άμβωνας στο εσωτερικό του Ι. Ν. Αγίου Αντωνίου.

Εικ. 61) Εξωτερική άποψη του εξωκκλησιού του Αγίου Μάρκου.

Εικ. 62) Λιτό τέμπλο στο εσωτερικό του εξωκκλησιού Αγίου Μάρκου.

Εικ. 63) Χρονολογία κατασκευής του Αγίου Μάρκου 1864 όπως προκύπτει άνωθεν της εξώθυρας του ναού.

Εικ. 64) Τοιχογραφία στο άγιο βήμα του Αγίου Μάρκου. Η Παναγία με τα Χερουβείμ στα δεξιά και αριστερά της και τον ΙC ΧΡ καθήμενο στα πόδια της.

Εικ. 65) Το εξωκκλήσι του Αγίου Νεκταρίου στην δασική περιοχή «Ρούγκο».

Εικ. 66) Τέμπλο στο εσωτερικό του Αγίου Νεκταρίου.

Εικ. 67) Το εξωκκλήσι του Αγίου Γεωργίου στην περιοχή σανατόρια. Δαπάνη του Χ. Αργυρόπουλου & Ε. Λοχαγού εν έτη 1912.

Εικ. 68) Τέμπλο στο εσωτερικό του Αγίου Γεωργίου.

Εικ. 69) Τοιχογραφία με τον Άγιο Γεώργιο εις μνήμην του Γ. Τσέκα.

Εικ. 70) Εξωτερική άποψη του Προφήτη Ηλία.

Εικ. 71) Μαρμάρινη σμιλευμένη επιγραφή στην δυτική πλευρά του ναού του Προφήτη Ηλία με χρονολογία κατασκευής 1874.

Εικ. 72) Τοιχογραφία της Ύψωσης του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού με δαπάνη συνδρομητών το έτος 1911 στον Προφήτη Ηλία.

Εικ. 73) Τέμπλο του Προφήτη Ηλία.

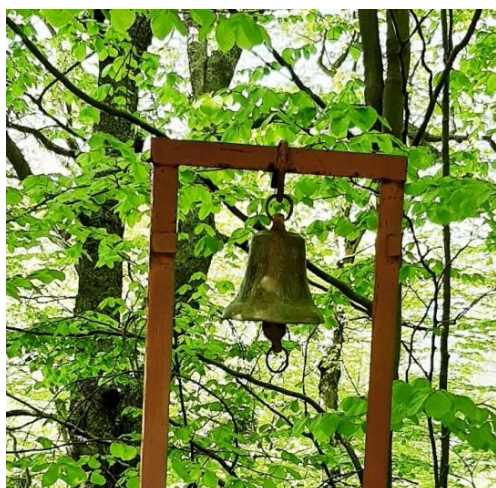
Εικ. 74) Η εικόνα του Προφήτη Ηλία χρονολογείται το 1874 και αποτελεί δέηση της Αναστασίας Ζύκου.

Εικ. 75) Η εικονογράφηση του τέμπλου του Προφήτη Ηλία αποτελείται από δεήσεις πιστών κατά το έτος 1911 και 1912.

Εικ. 76) Το εξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής με την παραδοσιακή κρήνη στην δασώδη περιοχή «Ρούγκο».

Εικ. 77) Άποψη της Ιεράς Μονής Γεννήσεως της Θεοτόκου από τη δασώδη περιοχή της Αγίας Τριάδος.

Εικ. 78) Ιερά μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου.

Εικ. 79) Προαύλιος χώρος της Ιεράς Μονής Γεννήσεως της Θεοτόκου.

Εικ. 80) Παρεκκλήσι της Αγίας Σοφίας πλησίον της Ι. Μ. Γεννήσεως της Θεοτόκου όπου φυλάσσεται το σκήνωμα της.

Εικ. 81) Εσωτερικό του παρεκκλησίου της Αγίας Σοφίας και χώρος φύλαξης του σκηνώματος της.

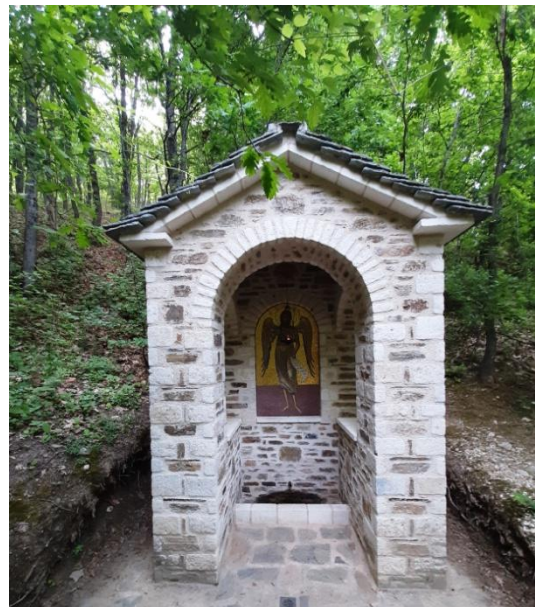
Εικ. 82) Το παρεκκλήσι του Αγίου Προδρόμου.

Εικ. 83) Μαρμάρινη επιγραφή στην εξωτερική δεξιά πλευρά του Αγίου Βήματος του Αγίου Προδρόμου με χρονολογία 1811.

Εικ. 84) Τέμπλο και ξύλινη παραδοσιακή στέγη στο εσωτερικό του ναού του Αγίου προδρόμου.

Εικ 85) Πηγή αγιάσματος στο παρεκκλήσι του Αγίου Προδρόμου.

Εικ. 86) Η Αγία Τριάδα σε δασώδη περιοχή χτισμένη μέσα σε βράχο.

Εικ. 87) Η Αγία Τριάδα σε δασώδη περιοχή χτισμένη μέσα σε βράχο.

Εικ. 88) Εσωτερική άποψη του ναού της Αγίας Τριάδος.

Εικ. 89) Χειροποίητος σιδερένιος σταυρός τοποθετημένος στον βράχο της Αγίας Τριάδος από τον Δημήτριο Νικ. Σιώκη, 2006. Στο βάθος δεσπόζει η Ι. Μ Γεννήσεως της Θεοτόκου.

Εικ. 90) Αστική οικογένεια της Κλεισούρας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 91) Αστική οικογένεια της Κλεισούρας από τη συλλογή του Γεωργίου Γκολομπία. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 92) Οικογένεια Νάσλα χρονολογημένη περί τα 1900. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισόρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 93) Γυναίκες της Κλεισόρας με την χαρακτηριστική κλεισουριώτικη ενδυμασία. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από το καφενείο του Τάσου Γκοσιόπουλου, κατοίκου Κλεισόρας.

Εικ. 94) Άντρες της Κλεισούρας. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από το καφενείο του Τάσου Γκοσιόπουλου, κατοίκου Κλεισούρας.

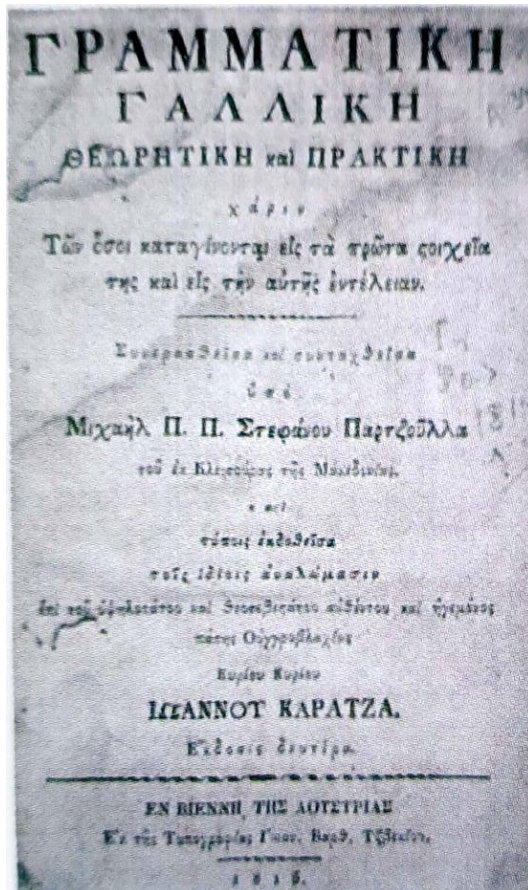
Εικ. 95) Ο Γάμος του Γιόγα (Γιώργου) και της Όπης (Καλλιόπης) Μήτσια το έτος 1885. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισόρα: λέύκωμα, 2007»

Εικ. 96) Γυναίκες της Κλεισούρας σε παραδοσιακή εκδήλωση τηρώντας τα ήθη και τα έθιμα, ντυμένες με τις παραδοσιακές φορεσιές. Μεταξύ των συμμετεχουσών διακρίνεται η Ζωή Σιώκη. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 97) Γυναίκα της Κλεισούρας ντυμένη με την παραδοσιακή φορεσιά. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 98) Εξώφυλλο από την έκδοση «Γραμματική Γαλλική: θεωρητική και πρακτική» του Μιχαήλ Παριζούλλα κατά το έτος 1816 στην Βιέννη της Λουστρίας. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισόρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 99) Το αρρεναγωγείο της Κλεισούρας κατά το έτος 1927. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισόρα: λεύκωμα, 2007»

Εικ. 100) Το παρθεναγωγείο της Κλεισούρας κατά το έτος 1929. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007».

Εικ. 101) Σώμα προσκόπων της Κλεισούρας κατά τα έτη 1922 - 1923. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007».

Εικ. 102) Πέτρινη τοξωτή γέφυρα στον αυχένα «Νταούλι» η οποία δεν διασώζεται. Κατά το παρελθόν υπήρξε ιστορικό μνημείο και αποτελούσε σημείο έλξης των κατοίκων. Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από το προσωπικό αρχείο της Μαίρης Ευαγγέλου κάτοικου Κλεισούρας.

Εικ. 103) Πέτρινη τοξωτή γέφυρα στον αυχένα «Νταούλι». Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από την έκδοση «Κλεισούρα: λεύκωμα, 2007».

Εικ. 104) Πέτρινη τοξωτή γέφυρα στον αυχένα «Νταούλι». Η φωτογραφία αποτελεί υλικό από το προσωπικό αρχείο του Δημητρίου Νίκ. Σιώκη.

Εικ. 105) Προτομή του πεσόντα υπέρ πατρίδος Μακεδονομάχου Ιερέα Γεωργίου Κ. Παπαντούλα τοποθετημένη στην είσοδο της Κλεισούρας.